

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE HİBE PROGRAMLARI VE TÜRKİYE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet SEYHAN

ŞUBAT - 2019

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE HİBE PROGRAMLARI VE TÜRKİYE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet SEYHAN

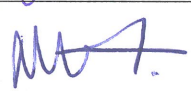
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdülkadir TOPAL

ŞUBAT - 2019

TRABZON

ONAY

Mehmet SEYHAN tarafından hazırlanan “Avrupa Birliği Çevre Hibe Programları ve Türkiye” adlı bu Çalışma 01.02.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Abdülkadir TOPAL	Başkan	☒	☐	
Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Nihat YILMAZ	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Mehmet SEYHAN
02.01.2019

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Avrupa Birliği'nin (AB) çevre politikasına ve çevre politikasının hayata geçirilmesinde bir mali araç olarak önemli bir rol oynayan çevre hibe programlarına yer verilmiş, ayrıca Avrupa Birliği'ne üye ülke olma yolunda ilerleyen Türkiye'nin söz konusu çevre hibe programlarından ne ölçüde yararlandığı ortaya konulmuştur. Çevre hibe programlarından yararlanabilmek için, AB'ye üye veya aday ülkelerin hatta AB tarafından üçüncü ülke olarak adlandırılan ülkelerin projeler hazırlaması gerekliliği vurgulanmıştır.

AB'de çevre duyarlılığının oluşması, çevreye yönelik mevzuat düzenlemelerinin yapılması, tüm Birlik içinde ortak bir çevre politikasının oluşturulması ve bu ortak politika oluşturulurken de hibe programlarının hayata geçirilmesi hususunu konu olarak ele alan bu tez ile AB çevre hibe programları karşısında Türkiye'nin ne durumda olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu tez çalışmasını yapmamda gerek konu seçiminde gerekse de tez çalışması sürecinin her aşamasında desteğini hiçbir şekilde esirgemeyen başta tez danışmanım olan *değerli hocam Sayın Prof. Dr. Abdülkadir TOPAL*'a teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte benden manevi desteğini hiçbir şekilde esirgemeyen, ısrarla ve sabırla bana tez yazımının her anında destek olan *değerli eşim Gözde SEYHAN'a* ve *biricik oğlum Alaz SEYHAN'a* göstermiş oldukları tüm fedakarlıklardan dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Hazırlamış olduğum tezin, AB çevre hibe programları ve Türkiye'nin bu programlar kapsamındaki durumu ile Türkiye'nin AB hibe programları desteğiyle hazırladığı çevre projeleri konularıyla ilgilenenlere faydalı olmasını temenni ederim.

Şubat, 2019

Mehmet SEYHAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
GRAFİKLER LİSTESİ	XII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AVRUPA BİRLİĞİ VE ÇEVRE	6-45
1.1. Avrupa Birliği'nin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi	7
1.1.1. Avrupa Birliği'nin Kurumları	10
1.1.2. Avrupa Birliği'nin Hedefleri.....	13
1.1.3. Avrupa Birliği'nin Ortak Politikaları	14
1.2. Avrupa Birliği'nin Ortak Çevre Politikaları.....	24
1.3. Avrupa Birliği Çevre Eylem Programları	34
1.4. Avrupa Birliği Çevre Politikasının Hedefleri ve Temel İlkeleri	40
1.5. Çevre Alanında Faaliyet Gösteren Avrupa Birliği Kurumları	42

İKİNCİ BÖLÜM

2. AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKASI MALİ ARAÇLARI VE HİBE PROGRAMLARI (FONLARI).....	46-98
2.1. Avrupa Birliği Çevre Politikası Mali Araçları	47
2.1.1. Çevre Vergileri ve Harçları.....	47
2.1.2. Çevre ile İlgili Diğer Mali Araçlar.....	56
2.1.3. Çevre Hibe Programları (Fonları).....	59
2.2. LIFE Programı Öncesi Dönem.....	61

2.3. LIFE Programı Dönemi.....	65
2.3.1. LIFE I Dönemi (1992-1995).....	67
2.3.2. LIFE II Dönemi (1996-1999).....	69
2.3.3. LIFE III Dönemi (2000-2006)	71
2.3.4. LIFE + Dönemi (2007-2013)	72
2.3.5. LIFE Dönemi (2014-2020)	74
2.4. Çevreyi Dolaylı Olarak İlgilendiren AB Hibe Programları (Fonları)	75
2.4.1. Avrupa-Akdeniz İşbirliği Politikası Mali Araçları	75
2.4.2. MDAÜ ve Balkan İşbirliği Politikası Mali Araçları.....	81
2.4.3. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA-I) (2007-2013).....	88
2.4.4. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA-II) (2014-2020).....	91
2.4.5. Katılım Öncesi Proje Programları (MATRA).....	94
2.4.6. Yedinci Çerçeve Programı (FP7).....	95
2.4.7. Ufuk 2020 Programı (Horizon 2020).....	96
2.4.8. Diğer İlgili Programlar.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN YARARLANDIĞI AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE HİBE PROGRAMLARI (FONLARI).....	99-134
3.1. Türkiye’nin Yararlandığı Çevreyle Doğrudan İlgili AB Hibe Programları (Fonları).....	99
3.1.1. LIFE Programı ve Türkiye.....	101
3.1.2. Çevre Operasyonel Programı (EOP) ve Türkiye	106
3.1.3. Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı (ESOP) ve Türkiye.....	115
3.2. Türkiye’nin Yararlandığı Çevreyi Dolaylı Olarak İlgilendiren AB Hibe Programları (Fonları).....	120
3.2.1. Avrupa-Akdeniz İşbirliği Politikası Mali Araçları ve Türkiye	121
3.2.2. MDAÜ ve Balkan İşbirliği Politikası Mali Araçları ve Türkiye.....	125
3.2.3. Katılım Öncesi Proje Programları (MATRA) ve Türkiye	129
3.2.4. Yedinci Çerçeve Programı (FP7) ve Türkiye	131
3.2.5. Ufuk 2020 Programı (Horizon 2020) ve Türkiye	132
3.2.6. Sivil Toplum Diyaloğunun Güçlendirilmesi Programı ve Türkiye.....	133
3.2.7. Sınırötesi İşbirliği Programı ve Türkiye	134
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	135
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	142
ÖZGEÇMİŞ.....	160

ÖZET

Çevre mefhumu, çevre sorunlarının son yıllarda artış göstermesiyle birlikte küresel anlamda gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle bir çok ülke çevre politikası oluşturma yoluna girmiştir. Çalışmanın kapsamı, çevre ile ilgili bu gelişmelere kayıtsız kalmayan AB'nin ortak çevre politikasının oluşumu, gelişim süreci, hukuksal kaynakları, müktesebatta yer alan temel mevzuatları ve mali araçlarından oluşmaktadır. Bu mali araçlardan biri olan çevre hibe programlarının temel olarak alındığı çalışmanın amacı, AB ile ciddi bir müzakere süreci geçiren Türkiye'nin AB çevre hibe programlarından ne ölçüde yararlandığının tespit edilmesidir. Bir diğer deyişle çalışmanın amacı, çevresel düzenlemeler ve uygulamalar yönünden Türkiye'nin tam üyelik sürecinde AB çevre hibe programlarına yönelik performansının ortaya konmasıdır.

Çalışmada, gerek ulusal gerekse de uluslararası kaynaklardan literatür taraması yapılmış ve yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen veriler tablolar ve grafikler eşliğinde irdelenerek analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda, 1999 Helsinki Zirvesi ile adaylık statüsünün elde edildiği döneme kadar Türkiye'nin AB'nin çevreye yönelik yardımlarından genellikle hibe şeklinde değil de kredi şeklinde yararlandığı belirlenmiştir. AB çevre hibelerinden 1992 yılında oluşturulan LIFE programıyla birlikte hibe nitelikli yardımlar almaya başlayan Türkiye'nin adaylık statüsü ile hibe yardımı miktarının arttığı, 2005 yılında Lüksemburg Zirvesi ile beraber de AB'ye tam üye olmak için müzakere sürecinin başlamasıyla bu yardımların tavan yaptığı tespit edilmiştir. 2005 yılından itibaren günümüze kadar gelinen zamanda, Türkiye'nin çevreye yönelik yardımlardan diğer aday ülkelere nazaran daha fazla tutarda yardım aldığı saptanmıştır. Bu yardımları çevre ile ilgili projelere aktaran Türkiye'nin projeler vasıtasıyla çevresel kazanımlar elde ettiği tespit edilmiştir. Ancak bazen, hibelerin ödenme aşamasında AB'den kaynaklı veya Türkiye'den kaynaklı bir takım problemlerin yaşanabildiği, dolayısıyla bu problemler nedeniyle AB tarafından taaahhüt edilen tutarların ödenmediği de belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Çevre Fonları, Hibe Programları, Çevre Projeleri, Çevre ve Türkiye

ABSTRACT

The concept of environment has begun to gain prominence in the global sense progressively along with the increase of environmental issues in recent years. Therefore, a good deal of countries have started to create environmental policy. The content of study consists of the formation of the common environmental policy of the EU, who is not indifferent to these environmental developments, its development process, its legal resources, its basic legislation in the *acquis* and its financial instruments. The aim of the study which is one of these financial instruments, taken as the basis of environmental grants programme, is to determine to what extent Turkey, who has undergone a serious process of negotiations with the EU, benefit from the environmental grant programmes. The aim of the study in other words, is to demonstrate the performance of the process for Turkey's full membership in the EU environmental grant programmes in terms of the environmental regulations and practices.

In this study, literature search has been made from both national and international sources and the data, which is obtained as a result of the researches, has been analyzed with the help of tables and graphs. At the end of the study, it is determined that Turkey has benefited from EU aid for the environment generally in the form of loans, not in the form of grants with the 1999 Helsinki Summit and until the period of nomination status. It is determined that with its nomination status, the amount of grants of Turkey, who began to get grants together with the LIFE programme, which is one of the EU environmental grants, created in 1992, has increased, these grants hit the ceiling together with the start of the negotiation process to become a full member of the EU with the Luxemburg Summit in 2005. It is determined that Turkey has gotten more amount of environmental grants than other candidate countries since the year 2005 to the present time. It is detected that Turkey, who transferred these grants to the projects related to the environment, has achieved environmental gains through the projects. However, it is determined that from time to time a number of problems originating from Turkey or EU could be experienced, thus, the amounts committed by the EU hasn't been paid due to these problems.

Keywords: European Union, Environmental Funds, Grant Programmes, Environmental Projects, Environment and Turkey

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	AB Çevre Vergi Gelirlerinin Konularına Göre Dağılımı (2016 Yılı).....	52
2	AB Çevre Vergi Gelirlerinin Tutar ve GSYİH'ye Göre Dağılımı (2016)	53
3	Çevresel Vergilerin Bazı AB Ülkelerinde Kullanımlarına Göre Dağılımı	54
4	AB Ülkelerinde Çevre Vergi Gelirlerinin Yıllar İtibariyle Dağılımı (2007-2016).....	56
5	Dönemlerine Göre LIFE Programı Hibeleri (Milyon).....	66
6	LIFE-I Dönemindeki Projelerin Yıllara Göre Dağılımı.....	67
7	LIFE-I Dönemindeki Projelerin Tematik Alanlara Göre Dağılımı.....	68
8	LIFE-II Dönemindeki Projelerin Yıllara Göre Dağılımı	70
9	LIFE-II Dönemindeki Projelerin Temel Alanlara Göre Dağılımı	70
10	LIFE-III Dönemindeki Projelerin Bütçelere ve Temel Alanlara Göre Dağılımı	71
11	LIFE+Dönemindeki Projelerin Bileşenlere Göre Dağılımı	73
12	LIFE (2014-2020) Dönemindeki Projelerin Bileşenlere Göre Dağılımı	75
13	MEDA I Dönemi Bütçesinin Ülkelere Göre Dağılımı (1995-1999) (Milyon ECU).....	76
14	PHARE Bütçesinin Sektörlere Göre Dağılımı (1990-2000) (Milyon Avro)	83
15	ISPA Proje Sayısı ve Bütçe Katkısının Yıllara Göre Dağılımı (2000-2006).....	84
16	SAPARD Bütçesinin Çevreyle İlgili Alanlara Dağılımı (2000-2006) (Milyon Avro).....	86
17	IPA I Bütçesinin Yıllara Göre Dağılımı (Milyar Avro)	90
18	IPA I Yardımlarının Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Avro)	90
19	IPA II Bütçesinin Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Avro)	92
20	IPA II Yardımlarının Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Avro)	92
21	FP7 Programının Alt Başlık ve Tematik Alana Göre Dağılımı (2007-2013).....	95
22	Tematik Alan ve Proje Sayılarının LIFE Dönemlerine Göre Dağılımı (1992-2006).....	101
23	LIFE Programında Yer Alan Projelerin AB Katkılarına Göre Dağılımı (1992-2006) (Bin Avro).....	102
24	LIFE Üçüncü Ülkeler Bileşenindeki Proje Sayılarının Ülkelere Göre Dağılımı (1992-2006)	105
25	Çevre Operasyonel Programı Kapsamındaki Proje Tekliflerinin Konularına Göre Dağılımı	107

26	Türkiye'ye Yapılan Yardımların IPA-I Dönemi Bileşenlerine Göre Dağılımı (2007-2013) (Milyon Avro).....	108
27	IPA-I Dönemi Türkiye Yardımlarının Bölgesel Kalkınma Alt Bileşenlerine Göre Dağılımı (2007-2010) (Milyon Avro).....	108
28	Türkiye'de IPA-I Dönemi Harcamalarının Sektörlere Göre Dağılımı (2007-2013) (Milyon Avro).....	109
29	IPA-I Dönemi Çevre Operasyonel Programı Kapsamındaki Çevre Projeleri (2007-2013)	112
30	Türkiye'ye Yapılan Yardımların IPA-II Dönemi Politika Alanlarına Göre Dağılımı (2014-2020) (Milyon Avro).....	116
31	IPA-II Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı Kapsamındaki Çevre Projeleri (2014-2020).....	117
32	Türkiye'de MEDA I Dönemi Çevre Projeleri (1996-1999) (Milyon ECU)	122
33	Türkiye'de MEDA II Dönemi Çevre Projeleri (2000-2001) (Milyon Avro).....	123
34	Türkiye'de EUROMED Kapsamındaki Çevre Projeleri (Milyon ECU)	124
35	YAP Bütçesinden Türkiye'ye Aktarılan Tutar (1992-1996) (Milyon ECU).....	124
36	YAP Kapsamında Finanse Edilen Projelerin Maliyetlerine Göre Dağılımı (1992-1996) (Milyon ECU).....	124
37	Türkiye'nin Kullandığı AB Mali Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı (2002-2006) (Milyon Avro).....	126
38	Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Araç Kapsamındaki Çevre Projeleri (2002-2006) (Bin Avro).....	127
39	7. Çerçeve Programı Kapsamında Türkiye Performansı (2007-2011) (Milyon Avro).....	131
40	Toplumsal Sorunlara Çözümler Alt Alanına Ait Bütçe Dağılımı (2014-2020) (Milyar Avro)	132

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Avrupa Çevre Etiket (European Eco Label) Sembolü.....	59

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	LIFE-III Dönemindeki Projelerin Temel Alanlara Göre Dağılımı	72
2	CARDS Programı Bütçesinin Tematik Alanlara Göre Dağılımı (2000-2004).....	88

KISALTMALAR LİSTESİ

%	: Yüzde
AAT	: Atık Su Arıtma Tesisi
AB ETS	: Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi
AB	: Avrupa Birliği
ABGS	: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
ACE	: Çevreyle İlgili Topluluk Hareketi
ACNAT	: Doğa Korumayla İlgili Topluluk Hareketi
AÇA	: Avrupa Çevre Ajansı
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİBAOA	: Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AP	: Avrupa Parlamentosu
ASKİ	: Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi
AT	: Avrupa Toplulukları
ATO	: Ankara Ticaret Odası
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
BENELÜKS	: Belçika, Hollanda, Lüksemburg
Bld.	: Belediye
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BREXIT	: Britanya'nın Birlikten Çıkışı
CARDS	: Batı Balkanlarda Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar İçin Topluluk Yardımı
CBS	: Coğrafi Bilgi Sistemi
CEC	: Avrupa Birliği Komisyonu
CORDIS	: Topluluk AR-GE Bilgi Servisi
COREPER	: Daimi Temsilciler Komitesi
CORINE	: Çevresel Bilginin Koordinasyonu
COST	: Bilim ve Teknolojide Avrupa İşbirliği Kuruluşu
CPS	: Kurumsal Kamu Stratejisi
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi

ÇEP	: Çevre Eylem Programı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
EAGGF	: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
EC	: Avrupa Komisyonu
ECCP	: Avrupa Birliği İklim Değişikliği Programı
ECU	: Avrupa Hesap Birimi
EEA	: Avrupa Çevre Ajansı
EEAG	: Avrupa Çevre Ajansı Sözlüğü
EEB	: Avrupa Çevre Bürosu
EEC	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
EEL	: Avrupa Çevre Etiketleri
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EIONET	: Avrupa Çevre Bilgi Ve Gözlem Ağı
EMAS	: Çevre Yönetim ve Denetim Programı
EMFF	: Avrupa Denizcilik ve Balıkçılık Fonu
ENPI	: Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Mali Yardım Aracı
ENVIMED	: Akdeniz Havzasında Çevrenin İyileştirilmesi Projesi
ENVNGO	: Hükümet Dışı Kuruluş Çevre Programı
ENVSTAT	: Çevre İstatistik Programı
EOP	: Çevre Operasyonel Programı
E-PRTR	: Avrupa Kirletici Salınım ve Transfer Kaydı
ERDF	: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EUROMED	: Avrupa Akdeniz Ortaklığı
EUROSTAT	: Avrupa İstatistik Ofisi
FIFG	: Balıkçılık İçin Finansal Araç
FP7	: Yedinci Çerçeve Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
INTERREG	: Sınır Bölgelerine Yönelik Topluluk Programı
IPA	: Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı
ISPA	: Katılım Öncesi Yapısal Politikalar İçin Destek Aracı
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
KDV	: Katma Değer Vergisi
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

KONVER	: Savunma Sektöründe Ekonomik Dönüşüm
KÜKAB	: Kütahya Yerel Yönetimler Katı Atık Bertaraf Tesisleri Yapma ve İşletme Birliği
LEADER	: Kırsal Ekonominin Geliştirilmesinde Faaliyetlerin Birleştirilmesi
LIFE	: Çevre İçin Mali Enstrüman
MATRA	: Katılım Öncesi Proje Programları
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MEDA	: Akdeniz Ekonomik Kalkınma Alanı
MEDSPA	: Akdeniz Özel Koruma Alanı
METAP	: Arnavutluk, Cezayir, Tunus Ve Türkiye Su Temini Kanalizasyon Yönetimi Çevre Projesi
MIPD	: Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi
NO	: Azotoksit Emisyonu
NORSPA	: Kuzey Bölgeleri Özel Koruma Alanı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OJEC	: Avrupa Birliği Resmi Gazetesi
PHARE	: Polonya-Macaristan Ekonomik Yapılanma Programı
PRIMA	: Akdeniz Bölgesinde Araştırma ve İnovasyon İçin Ortaklık
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı
REC	: Bölgesel Çevre Merkezi
RECHAR	: Kömür Madenleri Bölgelerinin Ekonomik Dönüşümü
RESIDER	: Çelik Alanlarında Ekonomik Dönüşüm
RETEX	: Tekstil Sektöründeki Ekonomik Dönüşüm
SAPARD	: Tarım ve Kırsal Kalkınma Alanında Özel Katılım Programı
SMAP	: Kısa ve Orta Vadeli Çevre Eylem Programı
SMILE	: İstanbul Yerel Elektronik Atıkların Sürdürülebilir Yönetimi Projesi
SPIRE PPP	: Kaynak ve Enerji Verimliliği Sürdürülebilir İşlem Endüstrileri
SusChem	: Sürdürülebilir Kimya İçin Avrupa Teknolojileri Platformu
t.y.	: Tarih Yok
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TÇSV	: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı
TEAŞ	: Türkiye Elektrik Üretim, İletim Anonim Şirketi
TEIEN	: Türkiye Çevresel Bilgi Paylaşım Ağı
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri

WssTP : Su Temini ve Sağlığı Teknolojileri
YAP : Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Çevre ile ilgili tüm sorunlar, sosyo-ekonomik koşullar ve kontrol edilemeyen iktisadi gelişmeler ile doğal kaynakların israfı gibi duyarsız insan davranış biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple çevre sorunlarına uygun çözümlerin bulunmasında ilk yol, bilgi ve değer sistemlerine yönelik çabalarla gerçekleştirmek, çevre sorunlarına karşı duyarlı olma ve önlemler almada ilk başvurulacak yöntem eğitim olarak görülmektedir. Çevre konusunda bilinçlenmemiş ve eğitilmemiş bir toplum, yaşadığı dünyayı kendisinden sonra başkalarının da kullanacağını düşünemez.

Canlıların yüzyıllar boyunca yaşamlarını sürdürdüğü çevrenin maruz kaldığı yoğun tahripler sonucunda insanlığın, doğanın dengesinin bozulduğunu anlaması 19. yüzyıla (yy.) denk gelmektedir. Bu dönemde çeşitli çevre bilimciler ve ekonomi bilimciler tarafından çevrenin korunması adına ortaya atılan düşünce ve teoriler kabul görmemiştir. 20. yy. ortalarında meydana gelen doğa olayları çevrenin hafife alınamayacak derecede ciddi zararlara maruz kaldığını göstermiştir. Böylece dünya ülkelerinde çevrenin korunması ve iyileştirilmesi adına çevre politikaları ve araçları kullanılmaya başlanmıştır.

Nitekim 1972 Stockholm Konferansı sonrasında merkezi Nairobi’de (Kenya) bulunan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP- United Nations Environmental Programme) kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Bu program, özellikle gelişmekte olan ülkelere çevre konusunda yardımcı olan ve çevreye duyarlı kalkınma yöntemleri geliştiren bir BM kuruluşu olarak çalışmalarını gerçekleştirmeye başlamıştır. Çevrenin korunmasının, çevreye zararlı olan etkenlerin önceden belirlenerek bu etkenler gerçekleşmeden önce müdahale etmenin daha doğru olduğu bilincine varıldığı bu dönemde, çevre kirliliğinin kirlilik meydana gelmeden öngörülmesi gereken küresel bir problem olduğu bilincine varılmıştır.

Dünyada çevre üzerinde giderek artan baskılar, amaçlarından biri halkının yaşam kalitesini yükseltmek olan Avrupa Birliği’nin (AB) çevre politikalarına yönelmesine neden olmuştur. 1970’li yıllardan itibaren çevreye önem vermeye başlayan AB’nin çevre politikası çalışmaları 1972 yılında Stockholm Konferansı’nın da etkisiyle başlamıştır. AB, çevreye gereken özeni göstermek amacıyla bu dönemde çeşitli çalışmalar yapmıştır.

Başlangıçta ekonomik bir nedenden dolayı kurulan AB, çevre konusuna kurulduğu yıllar olan 1950’lerde pek yer vermemiş, ancak 1970’li yıllara gelindiğinde çevre konusuna gereken önemi

vermeye başlamıştır. AB’de çevre duyarlılığının ortaya çıktığı dönem olan 1970’li yıllarda, AB’nin kalburüstü üye ülkelerinde çevreye yönelik düzenlemeler yapılırken, diğer üye ülkelerde de bu yönde girişimler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile çevre konusu AB bünyesinde bir kurucu antlaşmada ilk kez yer almış, 1992 Maastricht Antlaşması ile de çevre konusu Birliğin hedeflerinden biri olarak sayılmaya başlanmıştır. Kurucu antlaşmalarda yer alan çevre konusuna ilişkin bir başka gelişme AB bünyesinde dönemsel olarak çevre eylem programları oluşturularak, ilgili dönem için planlanan çevreye yönelik hedeflerin ortaya konulması olmuştur. Bu programlarla ortaya konan çevre ilkeleri de, AB’nin ortak çevre politikasının temel taşları olmuşlardır. AB’de yaşanan tüm bu gelişmeler, dünya ülkeleri tarafından takip edilmekte, özellikle de AB’ye üye olma yolunda ilerleyen ülkelerde merakla izlenmektedir.

AB’nin genişleme politikasında yer alan bu ülkelerin de çevreye gereken özeni göstererek bu yönde çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Ancak, çevresel düzenlemeler ve yatırımlar için finansmana ihtiyaç bulunmaktadır. Aday ülke veya potansiyel aday ülkelere AB tarafından sağlanan desteklerle bu ülkelerde çevre kalitesinin yükseltilmeye çalışılması hedeflenmekte ve bu ülkeler AB’ye tam üye ülke olma yolunda hazırlanmaktadır. İşte burada, aday ülke veya potansiyel aday ülkeler AB fonlarını kullanmaktadır.

AB’ye üyelik sürecinde Türkiye’nin çevre politikalarının uzun vadeli, planlı ve kararlı şekilde yürütülmesi, gelecek nesillere daha temiz bir çevre bırakılması açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye’nin ulusal çevre mevzuatının AB mevzuatlarına uyumlu hale getirilmesi aday ülke olarak yükümlülükleri arasında yer almaktadır. Dünyada herhangi bir yerde meydana gelen çevresel olaylar dünyanın başka bir yerinde de etkilerini gösterebildiğinden etki alanını geniş boyutlara ulaştırabilmektedir. Türkiye’nin çevre alanında AB üye ülkeleri gibi hareket edip etmediği ve bu süreçte AB mevzuatına uyum için üstlenmek durumunda kalacağı ciddi yatırımların altından kalkıp kalkamayacağı merak konusu olmaktadır. Ancak AB uyum sürecinde olan Türkiye’nin gelecek nesillere yaşanılabilir temiz bir çevre bırakması için etkili ve uzun vadeli çevre koruma planları ile çevreyi koruması gerekmektedir.

Avrupa Birliği, üye ülkelere ve aday ülkelere ortak çevre politikasının gereklerinden hareketle çevre hibe programları aracılığıyla nihai olarak çevre politikalarında bir bütünlük sağlayabilmek adına projeler karşılığında mali yardımlar sağlamaktadır. Bu yardımlardan, üye ülkeler veya aday ülkeler veya üçüncü ülkeler projeler oluşturarak yararlanmaktadır. Yararlanıcı ülkeler, proje tekliflerini AB nezdindeki yetkili kuruma iletmekte, iletilen teklifler bir süzgeçten geçirilerek daha önceden belirlenen kriterlere uygunluğu da denetlendikten sonra kabul veya reddedilmektedirler. Kabul edilen teklifler için AB, projenin türüne göre daha önce ilan ettiği şekilde proje maliyetinin belli bir oranı kadar mali yardım gerçekleştirerek projenin finansmanını sağlamaktadır. Proje maliyetinin zaman zaman tamamını da üstlenebilen Avrupa Birliği’nin projelerin onaylanması sürecindeki genel tavrı, proje maliyetinin belli bir kısmının (bu kısım

genellikle daha az olan kısımdır) proje teklifini ileten ilgili ülkenin kaynaklarından karşılanması yönünde olmaktadır. AB, bu programlar aracılığıyla yapmış olduğu yardımlarla, hem ilgili ülkenin çevre standartlarını Birlik seviyesine çıkarmakta, hem de aday ülkeleri üye ülke olma yolunda hazırlamaktadır. Aday ülke, programlar aracılığıyla aldığı mali yardımları çevre politikasında düzenlemeler ve uygulamalar yaparak kullanmakta ve AB çevre standartlarını bu şekilde yakalamaya çalışmaktadır.

Bu çalışmada, AB ortak çevre politikaları kapsamında oluşturulan çevreyi doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren hibe programlarından AB uyum sürecinde olan Türkiye'nin ne ölçüde yararlandığı sorunsalı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sorunsalın ortaya konmasındaki gerekçe, Türkiye'nin çevre konusunda AB nezdinde ne düzeyde olduğunu göstermeye çalışmak ve AB tarafından gelen yardımların kullanılıp kullanılmadığını ölçmeye çalışmak olmuştur.

Türkiye'nin AB çevre hibe programlarından ne ölçüde yararlandığı hususunun ortaya konmaya çalışılması, gerek Türkiye-AB mali ilişkilerinin gerekse de Türkiye'de çevrenin durumunun ortaya konması açısından son derece önem teşkil etmektedir. Türkiye'de çevreye yönelik yatırımlar genellikle alt yapı yatırımları olduğundan dolayı, Türkiye'nin çevresel alt yapısının sağlam zemine oturtulup oturtulmadığının anlaşılmasına çalışılması da çalışmanın önemini göstermektedir. Türkiye'nin AB hibe programları aracılığıyla ne tür projeler ürettiği ve bu projelerin hayata geçip geçmediğinin belirlenmesi de Türkiye'deki çevresel anlamda gelişmelerin tespit edilmesi açısından çalışmayı önemli kılmaktadır.

Türkiye'de çevre hibe programları veya çevre projelerine yönelik bir literatür taraması yapıldığında, bu alanı ilgilendiren tüm bilgilerin derlenmiş olduğu bir yayın bulunamamıştır. Dolayısıyla, bu alana katkı yapması açısından çalışma özgün bir nitelik taşımaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında ilk olarak konu hakkında literatür taraması yapılmış ve ulaşılan kaynakların detaylı bir şekilde incelemesi gerçekleştirilmiştir. Kaynakların çoğu yerel kaynaklar olmakla birlikte özellikle Avrupa Birliği'nin hazırlamış olduğu resmi kaynaklar olmak üzere yabancı kaynaklar da çalışmada kullanılmıştır. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; ilk olarak AB'nin kuruluşu ve tarihçesi hakkında bilgi verilmiş, sonrasında da AB kurumları sıralanarak, kurumlar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra, AB'de çevrenin doğuşu, AB'de çevre duyarlılığının önem kazanmaya başlaması ve AB'de çevre politikasının oluşturulması konularına yer verilmiştir. Devamında ise AB ortak çevre politikasının oluşumunda rolü olan antlaşmalar tek tek sıralanmış ve bu antlaşmaların çevreyi ilgilendiren maddeleri irdelenmiştir. AB ortak çevre politikası kapsamında oluşturulan çevre eylem programları da tek tek sıralanarak bu programlarla oluşturulan ilkeler ana hatlarıyla işlenmiş ve çevre eylem programlarıyla hayata geçirilen çevre ilkeleri sıralanarak ilkelerle ulaşılmak istenen amaçlar

açıklanmıştır. Son olarak da çevreyle ilgili kurum ve kuruluşlar yine tek tek sıralanarak bu kurum ve kuruluşların genel özellikleri, misyonları ve görevleri anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, öncelikle AB çevre politikasının mali araçları ortaya konmuştur. Özellikle, çevre vergileri türlere ayrılarak sıralanmış, AB üyesi ülkelerdeki çevre vergilerine ilişkin durum tablolar verilerek özetlenmiştir. Ayrıca çevre harçları da örneklerle çalışmanın bu bölümünde değinilen konulardan biri olmuştur. Çevre ile ilgili diğer mali araçlar konusuna da yer verilen çalışmada, mali araçlardan belki de en önemlisi ve çalışmanın temelini oluşturan konu olan çevre hibe programları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çevre hibe programları, çalışmanın bu bölümünde kategorize edilmiş, çevreyi doğrudan ilgilendirenler ve çevreyi dolaylı olarak ilgilendirenler diye sınıflandırılmıştır. Çevreyi doğrudan ilgilendiren ACE, MEDSPA, NORSPA, ACNAT ve nihayet LIFE programları genel hatlarıyla ele alınmış, bu programların hangi tür çevre projelerine destek oldukları ve tutar olarak çevre alanına ne kadar destek sağladıkları ortaya konulmuştur. Sonrasında çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren MEDA, YAP, EUROMED, PHARE, SAPARD, ISPA, CARDS, MATRA, IPA I, IPA II, FP7, Ufuk 2020 gibi programlar çevreyi ilgilendirdikleri yönleri itibariyle incelenmiştir. AB çevre hibe programları da dahil olmak üzere AB çevre politikası uygulamalarında kullanılan tüm mali destek mekanizmaları böylelikle ele alınmıştır. Bu mali destek mekanizmalarının amaçları ile birlikte Birlik üyesi ülkelere ve aday ülkelere katkıları bu bölümde detaylı olarak işlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, AB'nin çevreyi doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren hibe programları ve fonlarından Türkiye'nin ne düzeyde ve ne miktarda yararlandığı rakamlarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öncelikle çevreyi doğrudan ilgilendirmelerinden dolayı Çevre İçin Finansal Araç Programı (LIFE-L'instrument for Environment), IPA-I kapsamındaki Çevre Operasyonel Programı (EOP-Environmental Operation Programme) ve IPA-II kapsamındaki Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı (ESOP-Environment Sector Operational Programme) bu bölümde ele alınmış, bu programlar vasıtasıyla Türkiye'ye gelen mali yardım miktarı ve Türkiye'nin bu mali yardımları ne tür projelerde kullandığı ortaya konulmuştur. Çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren hibe programlarının Türkiye'ye olan katkılarının da ele alındığı bu bölümde, ilgili programlarla Türkiye'de oluşturulan çevre projelerinden örneklere yer verilmiştir.

Çalışmada Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Uyumlaştırma Fonu'na sadece isim olarak değinilmekle yetinilmiş, bu fonlar sadece tam üye olan ülkeleri ilgilendirdiğinden detaylı bir şekilde ele alınmamıştır.

Özet olarak bu çalışma, AB çevre hibe programlarını detaylı olarak inceleyerek, bu programların çevre alanına yönelik üye ülke, aday ülke veya üçüncü ülkelere ve özellikle de Türkiye'de çevre alanına sağladığı katkıları parasal tutar olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışmada Türkiye'nin AB'den sağladığı hibelerle çevre alanında oluşturduğu projelere yer

verilmiş ve bu projelerle Türkiye'nin çevresel kazanımı ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde ise, Türkiye'nin özellikle 1999 yılı (adaylık statüsü verilmesi) sonrasında aldığı hibe tutarlarında artış yaşanmaya başladığı ve özellikle de 2005 yılından (müzakere sürecinin başlaması) itibaren bu yardımlarda daha da artış meydana geldiği gözlemlenmiştir. Çevre alanına yönelik yardımlar ilk olarak 1992 yılında LIFE programı ile başlamış, devamında YAP, MEDA I, MEDA II, IPA I VE IPA II dönemlerinde de bu yardımlar artarak devam etmiştir. Özellikle 2007 yılından itibaren Çevre Operasyonel Programı ve 2014 yılında ise Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı ile çevreye yönelik yardımlar da artışlar yaşanmıştır. Öte yandan AB mali yardımlarının sağlanması noktasında bir takım sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlara, proje hazırlama konusundaki yetersizlikler, ödeme noktasındaki bürokratik tıkanıklıklar, ödeme noktasında nüfus boyutunun AB tarafından dikkate alınmaması, AB'nin sürece yönelik sık sık yeni düzenlemeler oluşturması ve AB-Türkiye siyasi ilişkilerinin güncel durumu vb. örnek olarak verilebilir. Sorunların çözülmesi noktasında, birtakım kişi ve kuruluşlara görevler düşmektedir. Proje hazırlama eksikliklerinin belediyelerin kurs açarak gidermesi, ödeme noktasındaki tıkanıklıkların bu süreçte yetkinin merkezden alınıp işlerin daha hızlı yürümesi için halka yakın hizmet anlayışından hareketle yerel yönetimlere verilmesi, mali yardımların paylaşılması noktasında Türkiye nüfusunun boyutunun AB'ye hatırlatılması hususları öneri olarak getirilebilir. Sonuç olarak, çevre kalitesinin artırılmasına yönelik girişimler sadece mali sorunların aşılmasıyla değil, teknik olanakları arttırarak, nitelikli personel yetiştirerek ve özellikle de çevre bilincini geliştirerek gerçekleştirilmelidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AVRUPA BİRLİĞİ VE ÇEVRE

Çevre ile ilgili AB fonlarına, programlarına, bu fonların ve programların neler olduğuna ve ayrıca Türkiye'nin bu programlardan ve fonlardan ne kadar yararlanıp yararlanmadığı konularına değinmeden önce, bu bölümde AB ve kapsamı, AB fikrinin ortaya çıkışı, AB'nin kuruluşu ve tarihsel gelişimi bir zaman dizini eşliğinde incelenmiş, AB ve çevre mefhumunun buluşması ve çevre mefhumunun AB'de önem kazanmaya başlaması konuları detaylı olarak ele alınmıştır. Ayrıca, bu bölümde önce AB'de çevre kavramının ortaya çıkması ve önem kazanmaya başlaması, sonra da AB'nin ortak çevre politikası ana hatları ve detaylarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle ortak çevre politikasının hayata geçirilmesi için önemli olan antlaşmalar, çevreyle ilgili hedefler, temel ilkeler ve çevre eylem programları irdelenmiş ve ortaya konulmuştur. Daha sonra da, bu bölümde çevre alanında AB'de faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlara yer verilmiştir.

AB'nin çevre politikaları konusuna detaylı olarak yer vermeden, bu bölümde AB hakkında genel bilgiler verilmesi yerinde olacaktır. Özellikle, AB'nin ortaya çıkışı, kurumları, hedefleri ve çevre de dahil olmak üzere rekabet politikası, bütçe politikası, bölgesel politika, sanayi ve ticaret politikası, ekonomi ve parasal politika, vergi politikası, enerji politikası, ulaştırma politikası, bilim ve teknoloji politikası, tarım politikası ve balıkçılık politikası olmak üzere diğer tüm ortak politikaları ele alınmıştır.

Gerek tüm dünyada, gerekse de AB'de çevre kavramının önem kazanmaya başlaması, AB'de bir çevre politikası oluşturulması, bu politikanın genel hatları ve detayları bu bölümün temel konusu olmuştur. Bu temel konu çerçevesinde, AB çevre politikasının oluşturulması ve gelişiminde önemli bir yeri olan Paris Zirvesi, Avrupa Tek Senedi, Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Göteborg Zirvesi, Nice Antlaşması ve Lizbon Antlaşmaları ele alınmış ve bu antlaşmaların AB çevre politikasındaki önemi ve konumu ortaya konmuştur.

AB çevre politikasının oluşturulmasında önemli bir yeri olan temel ilkelerden bütünüylecilik ilkesi, yüksek seviyede koruma ilkesi, ihtiyat ilkesi, önleme ilkesi, kaynağında önleme ilkesi, kirleten öder ilkesi ve hizmette yerellik (subsidiarity) ilkesi bu bölümde mutlaka değinilmesi gereken ilkeler olarak yerini almıştır. Bu ilkelere değinmeden AB çevre politikasının önemi ve uygulama alanı anlaşılmamış olur.

AB çevre politikasının zamanla nasıl bir hal aldığı ve uygulanması süreci, planlı bir süreci barındırmaktadır. Bu planlı süreç içinde, AB çevreye yönelik programlar oluşturmuş ve bu programlar dahilinde çevre politikasına yön vermeye çalışmıştır. 1973 yılında birinci çevre eylem programı ile başlayan süreç, günümüzde yedinci çevre eylem programı ile halen uygulanmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, ilk eylem programından günümüze kadar olan dahil olmak üzere toplam yedi tane çevre eylem programı oluşturulmuştur. Bu bölümde söz konusu tüm çevre eylem programları detaylı olarak incelenmiş ve ele alınmıştır.

AB çevre politikasının oluşturulması, geliştirilmesi ve uygulanması sürecinde çevre alanında faaliyet gösteren AB kurumlarının etkisinden söz etmek gerekmektedir. Bu kurumlar, Çevre Genel Müdürlüğü, Avrupa Çevre Ajansı, (AÇA) Avrupa Yatırım Bankası, (AYB) Avrupa Çevre İlkeleri, Avrupa Çevre Bürosu ve Bölgeler Komitesi'dir. Bu bölümde, bu kurumlar ele alınmış ve bu kurumların AB çevre politikasına etkisine vurgu yapılmıştır.

1.1. Avrupa Birliği'nin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi

Avrupa Birliği kavramını anlatmaya başlamadan, Avrupa ve birlik kelimelerinin anlamlarına bakmak gerekmektedir. Öncelikle Avrupa kelimesine baktığımızda, Avrupa'nın dünya üzerinde yer alan bir kıta olduğu görülmektedir. Avrupa kelimesinin İngilizce karşılığı olan Europe (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği [ABGS], 2009: 119) kelimesine bakıldığında ise, Yunan mitolojisine göre, bir kadın ismi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir kadın ismi olan Europe'un yaşadığı yerlere isminden hareketle Europe adı verilmiştir (Çakmak, 2007: 5). Birlik kelimesinin tanımlarına bakıldığında, ortak kavramlar olarak karşımıza beraberlik, bütünleşme ve topluluk kavramları çıkmaktadır. Birlik, belli bir topluluğun yararlarını korumak için kurulmuş dernek olarak tanımlanmaktadır (Büyük Türkçe Sözlük (t.y.), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bf3c99663d250.67607780). İngilizce karşılığı Union (ABGS, 2009: 322) olan birlik kavramının AB kavramının içindeki anlamına entegrasyon denmektedir. Burada sözü edilen entegrasyon, bölgesel entegrasyon olup, Avrupa kıtasındaki ülkelerin bir amaca ulaşmak için her alanda oluşturdukları bütünleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa ve Birlik kelimelerinin anlamına baktıktan sonra, AB fikri ve oluşumuyla ilgili tarihsel gelişime bakmak yerinde olacaktır.

Tarih boyunca insanlığın, gelişme ve bütünleşme adına farklı kolektif yapılanmalara giderek, güç birliği sağladığı görülmektedir. Avrupa'da ise bir güç birliği kurabilmeye yönelik hareketlerin kökeni, çok eskilere dayanmaktadır ve bu düşünce, Avrupa kıtasındaki devletlerin ortaya çıkmasıyla eş zamanlıdır. Geçen yüzyıllar içinde La Rochefoucauld, Saint Simon, William Penn, Due de Sully, Augustin Thierry, Emile de Girardin, Victor Hugo, Count Coudenhove Kalergi, De Gasperi, M. Briand gibi düşünürler, AB'nin kurulmasına inanan kişilerdir. Bu kişilerin, Avrupa'da bir birlik kurulması yönündeki düşüncelerini ya konuşmalarında ya da eserlerinde dile getirdikleri

gözlemlenmiştir. 20. yy.'da Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer, Carlo Sforza, Winston Churchill, P. Henri Spaak, de Gaulle gibi kişiler ise birleşik bir Avrupa'nın oluşumunda emeği geçen devlet adamlarıdır (Karluk, 2003: 1).

Her ne kadar birlik kurma fikri çok eski zamanlara kadar dayanmış olsa da, bu fikir II. Dünya Savaşı'na kadar hayata geçirilememiştir. II. Dünya Savaşı yıllarına doğru gelindiğinde, Batı Avrupa'da ilk olarak bölgesel entegrasyon sürecinin başlatılmasına yönelik resmi görüş 1946 yılında İngiltere Başbakanı Winston Churchill tarafından, Sovyet tehdidine karşı "Avrupa'da birleşmiş millet kurmalıyız" şeklinde yapılan açıklamayla başlamıştır. Churchill'in kastettiği olduğu "konfederasyon" şeklinde bir yapılanmadır (Mazey, 1996: 28; Küçükkaya, 2008: 11).

Günümüzde AB'nin fikir babası olarak lanse edilen o dönem içinde Fransa Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı olan Jean Monnet ise, tüm zamanların en iyi birliğini kurmak gerektiğini, özellikle de Almanya ve İtalya'nın da bu birliğin içinde olması gerektiğini, ancak bu şekilde güvenilir bir birlik kurulabileceğini dile getirmiştir. Jean Monnet, söylemlerinin devamında da, Avrupa'da sürekli ve kalıcı bir barışın sağlanabilmesi için mutlaka kömür ve çelik üretimini tek bir elde toplamak gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü kömür ve çelik savaş sanayinin en önemli hammaddeleridir, savaşlarda kullanılan araçlar kömür ve çelikten yapılmaktadır. Kömür ve çelik üretimi, devletlerin kontrolünden alınıp devletler üstü bir otoriteye bırakıldığında kömür ve çelik üretimi sınırlandırılabilir. Dolayısıyla bu üst otorite sayesinde, devletler artık savaşlarda kullanılan araçları kendi başlarına buyruk bir şekilde istedikleri miktarlarda üretemeyeceklerdir (Karluk, 2003: 4). Monnet'in sözünü ettiği devletler üstü bu otorite, AB'den başkası değildir.

Jean Monnet'in planından oldukça etkilenen Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, 9 Mayıs 1950'de Schuman Planı'nı duyurmuştur. Bu planda Schuman, bir savaşın vazgeçilmez unsurları olan kömür ve çelik üretiminin "ulusüstü" bir otoriteye verilmesini teklif etmiştir (Ülger, 2015: 33-34).

Bu teklife başta Almanya olmak üzere Benelüks devletleri ve İtalya olumlu cevap vermiştir. Benelüks devletleri diye tabir edilen bu ülkelerden Benelüks'ün Be'sini Belçika (Belgium), Ne'sini Hollanda (Netherlands), Lüks'ünü ise Lüksemburg (Luxembourg) oluşturmaktadır. Böylelikle Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya olmak üzere AB'nin temellerinin atılması noktasında Altılar olarak da adlandırılan bu ülkeler, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasında başrol oynamışlardır.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Altılar diye adlandırılan ülkeler arasındaki görüşmelerin artmaya başlamasıyla birlikte 18 Mayıs 1951 tarihinde Paris Antlaşmasıyla resmen ve fiilen kurulmuştur (Paksoy vd., 2011: 43).

Bu sürece gelinirken, yukarıda sözü edildiği gibi ilk olarak 1951’de imzalanarak 1952 yılında yürürlüğe giren Paris Antlaşmasıyla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), sonrasında 1957 yılında imzalanıp, 1958 yılında yürürlüğe giren Roma Antlaşması’yla Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. Daha sonra ise, Paris ve Roma Antlaşmalarıyla kurulan AKÇT, EURATOM VE AET’nin adları 1965 yılında imzalanıp, 1 Temmuz 1967’de yürürlüğe giren Füzyon Antlaşmasıyla her üç topluluğu ifade etmek üzere Avrupa Toplulukları (AT) olarak anılmaya başlanmıştır. 1 Temmuz 1967’de yürürlüğe giren Füzyon Antlaşması’nın resmi adı Avrupa Toplulukları’nda Tek Komisyon ve Tek Konsey Kuran Antlaşma’dır. Füzyon, aynı zamanda birleşme anlamına gelmektedir (ABGS, 2003: 54). Füzyon Antlaşması’nın yürürlüğe girmesiyle AKÇT, AET ve EURATOM’un yürütme organları birleştirilmiştir (Ülger, 2015: 39). Avrupa Topluluğu, esas itibariyle mevcut 3 uluslarüstü kuruluşun tek çatı altında birleştirilmesidir (Laursen, 1996: 127; Öztunç, 2006: 15). Ve nihayet 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması’yla Avrupa Toplulukları ismi yerini günümüzde de halen kullanılan Avrupa Birliği’ne bırakmıştır.

Maastricht’te bir araya gelen Avrupa Toplulukları Hükümet ve Devlet Başkanları, “Avrupa Birliği Antlaşması” üzerinde mutabık kalarak, antlaşma metnini 7 Şubat 1992’de imzalamışlardır. Maastricht Antlaşması’yla AB’nin hukuki temelleri atılmıştır. Maastricht Antlaşması ile üzerinde anlaşma sağlanan başlıca noktalar şunlardır (Karluk, 2003: 76):

- Ekonomik ve parasal birliğin tamamlanması,
- Topluluğun nispeten fakir ülkelere yardım fonu,
- Ortak dış politika,
- Ortak savunma ve güvenlik politikası,
- Federalizm yerine sıkı birlik,
- Sosyal konular,
- Avrupa Parlamentosu’nun (AP) yetkilerinin arttırılması,
- Ortak vize uygulaması.

Maastricht Antlaşması’nın kabulü ve üzerinde anlaşma sağlanan noktalara yönelik geliştirilen politikalarla birlikte, AB, kendine özgü bir “Konfederasyon” olma yolunda ilerlemeye başlamıştır. Bugün bir ekonomik topluluk olmaktan çok ötede olan AB, ortak dış politikası, ortak savunma politikası olan, kendine özgü, “Uluslarüstü AB hukukunu oluşturan” ekonomik ve siyasi bir yapılanma içinde ilerlemektedir (Manisalı, 2004: 48).

Şu bir gerçektir ki, AB’nin devletleşme yolundaki ilerleyişi hafife alınacak bir durum değildir. Bu ilerleyiş öyle bir formasyon kazanmaktadır ki, klasik “ulus-devlet”in sahip olduğu bütün özellikler (bayrak, belirgin coğrafi sınırlar, ekonomik kurumlar, para, hukuk, egemenlik,

vatandaşlık sistemi, halkların isimlendirildiği kimlik vb.) aynı şekilde oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bugün AB, siyaset, yurttaş hakları, iç ve dış politika alanlarını kapsayan çok sektörlü bütünleşmenin en ileri biçimidir (Karadağ, 2006: 16).

1.1.1. Avrupa Birliği'nin Kurumları

Avrupa Birliği'ni, amaçlarını ve misyonunu tam olarak anlayabilmek için Birliğin organlarını, organların oynadıkları rolü, bu organların karşılıklı ilişkilerini ve aralarında nasıl bir denge ve kontrol sistemi olduğunu dikkatlice incelemek gerekmektedir (Çalış vd., 2006: 231). Birlik içinde yasama, yürütme ve yargı görevlerini icra eden kurumlar, Kurucu antlaşmalarda yer almakta ve karar alma mekanizmasında rol oynamaktadırlar. Uluslarüstü yetkileri olan ve Birliğin amaçlarına ulaşması için çalışmalarda bulunan bu kurumlar, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği Konseyi, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Birliği Sayıştayı'dır. Bu kısımda, bu kurumlar detaylı olarak ele alınacaktır.

Avrupa Parlamentosu: (AP) Birlik içinde üye ülke vatandaşlarını temsil etme yetkisi olan Avrupa Parlamentosu'na bu yetki Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması) ile verilmiştir. Avrupa Birliği Antlaşması'nın 189. maddesinde: *“Toplulukta bir araya gelen ülkelerin halk temsilcilerinden oluşan Avrupa Parlamentosu, işbu Antlaşma ile kendisine verilmiş olan karar ve denetim yetkilerini kullanır”* olarak ifade edilmektedir. Bu madde ile üye ülke vatandaşları Avrupa Parlamentosu aracılığıyla Topluluğun işleyişine katılmaya davet edilmektedir (Töre vd., 2001: 51).

Parlamento üyeleri, üye ülkelerde gerçekleştirilen seçimler aracılığıyla beş yıl boyunca görev yapmak üzere seçilerek göreve başlamaktadır. Üyeler, yapılan seçimler sonucunda Avrupa vatandaşlarının temsilcisi statüsünü kazanmaktadır. Bu nedenle üyeler, siyasi düşünce ve görüşlerine göre kümelenir, bireysel olarak oy kullanır ve herhangi bir kişi, kurum vb. den emir veya talimat almamaktadır (Bulaç, 2001: 51).

Parlamentonun “ilke kararı” (resolution) şeklinde isimlendirilen kararları bulunmakta ve bu kararlar antlaşmalarda aksi yönde bir hüküm bulunmadıkça salt çoğunluk esasına göre alınmaktadır. Bu kararlar çoğunlukla, hukuki anlamda uyulması zorunlu olmayan, belli konularda Parlamento'nun siyasi görüş ve düşüncelerini ortaya koyan işlemlerdir (Töre vd., 2001: 51).

Avrupa Parlamentosu başta karar verme sürecine katılmanın yanında bütçenin oluşturulması ve kabul edilmesine iştirak etmek, ortaklık antlaşmaları ve uluslararası antlaşmaları tasdik etmek, yeni üye ülkeyi Topluluğa kabul etmek, Avrupa Komisyonu ve AB Konseyi'ni denetlemek ve Komisyon'un yıllık raporunu görüşmek gibi görev ve yetkileri bulunmaktadır. Parlamentonun Topluluk adına karar verme sürecine iştiraki, Avrupa bütünleşmesinin kuruluşundan günümüze

gittikçe gelişen bir seyir izlemiştir. Başlangıçta, kararların alınmasında sadece görüşü alınan, fakat bu görüşünün hukuki anlamda uyulma zorunluluğu bulunmayan bir danışma organı statüsündeki Parlamento, 1987 yılında oluşturulan Avrupa Tek Senedi ile yetkilerini arttırmıştır (Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM], 2007: 18-21).

Avrupa Komisyonu: Avrupa Komisyonu, Topluluğun çıkarlarını temsile yetkili olan bir kurumdur. AB Konseyine ve ulusal hükümetlere karşı sorumluluğu olmayan Komisyon, 27 üyeden oluşmaktadır. Bu üyeler komiser olarak adlandırılmakta ve Topluluğa üye olan ülkelerin hükümetleri tarafından atanmaktadır. Komisyon üyeleri, Topluluğun tamamı adına hareket etmekte ve sadece Avrupa Parlamentosu'na karşı sorumlu olmaktadır. Komisyonun bu özelliği, Komisyon üyelerinin adeta bir Avrupa devletinin bakanlarına benzetilmesine neden olmaktadır (Canbolat, 2002: 153). Avrupa Komisyonu'nun görevleri dört başlık altında toplanabilir (Özcan, 1999: 49; Çalış vd., 2006: 243):

- **Kurucu Antlaşmaların Uygulanmasını Sağlamak:** Komisyon Adalet Divanı ile birlikte Antlaşmalar temelinde alınan kararların tüm üye devletlerde gerektiği gibi doğru biçimde uygulanmasını gözetir,

- **Yasa Hazırlamak:** Komisyon yasama sürecinde üstünlük hakkına sahiptir. Topluluk politikalarının tasarlayıcısıdır. Süreci başlatmada tek yetkilidir,

- **Yürütme:** Birliğin yürütme organı olarak Parlamento ve Konsey tarafından alınan kararların ulusal ve yerel otoriteler tarafından uygulanmasını gözetir ve gerekli müdahalelerde bulunur. Tespit edilen politikaların takipçisi ve koordinatörüdür,

- **AB'nin Temsili:** Komisyon Başkanı, Birlik temsilcisi sıfatıyla, uluslararası alanda korumakla yükümlü olduğu Birlik çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Bu şekilde uluslararası arenada üye devletler tek bir ağızdan aktif olarak temsil edilmektedir.

Avrupa Komisyonu, AB'nin en önemli yürütme organı olarak Birlik yasalarının uygulanmasına yönelik olarak bir yılda binlerce hüküm yayımlamaktadır. Ayrıca Komisyon, Konsey'e yılda yüzlerce yasa tasarısı da önermektedir. Tüm bu özelliklerinden dolayı, Komisyon, Birlik içinde "entegrasyon motoru" olarak görülmektedir (Canbolat, 2002: 153).

Avrupa Konseyi: (European Council) 10 Aralık 1974'te gerçekleşen Paris Zirvesi'nde alınan kararla, üye ülke devlet ve hükümet başkanları ile Avrupa Komisyonu Başkanının katılımıyla Avrupa Konseyi zirve toplantıları yapılmaya başlanmıştır. AB Konseyiyle karıştırılmaması adına Avrupa Birliği Zirvesi diye de adlandırılmakta olan Avrupa Konseyi, 1986 yılında imzalanan Tek Avrupa Senedi ile resmiyet kazanmıştır. Yılda iki kez Brüksel'de

düzenlenen Zirveye, AB dönem başkanı başkanlık etmektedir (DTM, 2007: 15). Bazen yılda 2 defa olağanüstü olmak üzere de toplanan Zirve'de (Tezcan, 2014: 154) toplantı gündemi terörizm, Ortadoğu vb. gibi tek bir konu üzerine belirlenmektedir.

Avrupa Konseyi, AB'nin genel politika ilkelerini ve Birliğin rotasını belirlemektedir. Konsey, Birliğin siyasi liderliğini üstlenmiş olup, AB'nin karar alma sürecine dahil değildir. Kararları bağlayıcı olmayan Konsey'in önerilerinin Avrupa Birliği Konseyi ve Avrupa Parlamentosu'na onaylanması gerekmektedir (Bilici, 2013a: 53-54; DTM, 2007: 15). Ayrıca, Avrupa Konseyi, AB Konseyi'nin çözemediği sorunları ele almaktadır (Çakmak, 2007: 33).

Avrupa Birliği Konseyi: (The Council of the European Union) Birliğin yasama ve karar alma sürecinde en önemli rolü üstlenen AB Konseyi'ni, Avrupa Konseyi'nden ayırmak, bu iki kurumu birbirleriyle karıştırmamak gerekmektedir. AB Konseyi, üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarından oluşmakta, ele alınacak konuya göre diğer bakanlar da Konsey'e katılabilmektedir (DTM, 2007: 15). Konseye başkanlık 6 aylık dönemler itibariyle yapılmaktadır (Çakmak, 2007: 29). Konsey, yaptığı çalışmalarda, Daimi Temsilciler Komitesi (COREPER) adında komite ve çalışma gruplarından yardım almaktadır. Bu komite, AB'ye üye ülkelerin büyükelçilerinden oluşmaktadır (AB'ye Genel Bakış No 02 (t.y.), https://www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf).

AB Konseyi'nin görevleri şunlardır (Reçber, 2013: 145,149,150,152; DTM, 2007: 16):

- Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanarak kendisine sunulan tasarıları incelemek ve tasarının yasalaşması için karar vermek,
- Ortak dış politika, mali yardımlar, güvenlik konuları gibi konuların ana hatlarını belirlemek,
- AB adına uluslararası antlaşmaları imzalamak,
- Birlik bütçesini onaylamak.

Görülmektedir ki, AB Konseyi, AB'nin içinde oldukça etkin bir konumda bulunmaktadır (Candan, 2014: 184). Hem yasaların hazırlanması hem de karar alma hususlarında geniş yetkilere sahip olması, AB Konseyi'nin Birlik içinde önemli bir konumda olmasını sağlamıştır.

Adalet Divanı: Avrupa Birliği Adalet Divanı, kurucu antlaşmalar ile tüzük ve yönergelerle alınan kararların hayata geçirilmesinden ve yorumlanmasından sorumlu olan bir organ olarak karşımıza çıkmaktadır. Lüksemburg'da konuşlanan ve Avrupa Birliği yüksek mahkemesi olan Adalet Divanı'nın amacı, Birliği ilgilendiren antlaşmaların uygulanması ve yorumlanmasını sağlamaktır (Avrupa Birliği Adalet Divanı (t.y.), https://www.ab.gov.tr/_45632.html).

Diğer taraftan Adalet Divanı, antlaşmaların yorumlanmasına yönelik olarak üzerinde tartışma bulunan antlaşma maddelerinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda da karar vermektedir (Canbolat, 2002: 159). Adalet Divanının, Topluluk mevzuatının uygulanmasını sağlamak, üye ülkelerle Topluluk arasında ya da Topluluk kurumlarının kendi arasındaki anlaşmazlıklarda hakem olarak görev yapmak, Topluluk mevzuatının aynı çizgide uygulanması ve yorumlanmasını yönlendirmek gibi görevleri bulunmaktadır (Coşkun, 2001: 130-131). Adalet Divanının vermiş olduğu kararlar, Topluluk kararları olarak bilinmekte ve üye ülkelerin ulusal mahkemeleri tarafından da uyulması zorunlu kararlar olarak yer almaktadır (Canbolat, 1994: 127).

Avrupa Birliği Sayıştayı: Sayıştay, 22 Temmuz 1975'te AB'nin mali yönetiminin hukuka uygun olup olmadığını kontrol etmek üzere kurulmuştur. Sayıştay, bir hesap mahkemesi olarak kurulmadan önce Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı Antlaşması ile Komisyon'dan bir komiser, hesap komiseri olarak mali denetimden sorumlu tutulmuştur. Daha sonra Roma Antlaşması bir Kontrol Komisyonu öngörse de Sayıştay kurulana kadar etkin bir denetim mekanizması sağlanamamıştır (Çalış vd., 2006: 243). Mahkeme, AB Konseyi tarafından oy birliğiyle atanan 25 üyeden oluşmaktadır. Bu üyeler, her üye ülkeden bir hakim olmak üzere bağımsızlıklarından şüphe edilmeyen, kendi ülkelerindeki denetim kurum ve kuruluşlarında görev yapmış veya görev yapan, bu görev için yeterli nitelik ve özelliklere sahip kişiler arasından atanmaktadır.

Sayıştay, Avrupa Komisyonu'nun antlaşmalarla belirlenen mali yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda AB'yi zarara uğrattığı yönünde bir inanca sahip olursa, Komisyon aleyhine Avrupa Birliği Adalet Divanı'nda dava açma hakkına sahip olmaktadır. Ayrıca, Sayıştay'ın görev ve yetkileri 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşmasıyla arttırılmıştır. Bu antlaşmayla Sayıştay, Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi'ne rapor sunma yetkisi kazanmış, üçüncü ülkelerdeki AB temsilcilikleri ile Avrupa Yatırım Bankası tarafından idare edilen fonlar da Sayıştay'ın denetim yetkisine dahil edilmiştir (Bulaç, 2001: 57).

1.1.2. Avrupa Birliği'nin Hedefleri

Avrupa Birliği'nin hedeflerini ortaya koymak için yasal dayanaklar olan antlaşmalara bakmak gerekmektedir. Bu antlaşmalardan biri olan Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Antlaşması'nın üçüncü maddesine bakıldığında, Birliğin gerçekleştirmeyi arzuladığı hedeflerin yer aldığı görülmektedir. Bu hedefler antlaşmanın üçüncü maddesinde şu şekilde sıralanmıştır:

- Birliğin amacı; barışı, kendi değerlerini ve halklarının refahını ileriye götürmektir,
- Birlik, vatandaşlarına, dış sınırların kontrolü, iltica, göç, suçun önlenmesi ve suçla mücadele konularında uygun tedbirler vasıtasıyla kişilerin serbest dolaşımının sağlandığı, iç sınırların olmadığı bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı sunar,

- Birlik bir iç pazar kurar. Birlik, dengeli ekonomik büyüme ve fiyat istikrarına, tam istihdam ve sosyal gelişmeyi hedefleyen rekabet edebilirliği yüksek bir sosyal pazar ekonomisine ve çevre kalitesinin yüksek düzeyde korunmasına ve iyileştirilmesine dayalı olarak, Avrupa'nın sürdürülebilir kalkınması için çalışır. Birlik, bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi destekler. Birlik, sosyal dışlanma ve ayrımcılık ile mücadele eder ve sosyal adaleti, sosyal korumayı, kadın-erkek eşitliğini, nesiller arası dayanışmayı ve çocuk haklarının korunmasını destekler. Birlik, ekonomik, sosyal ve yersel uyumu ve üye devletler arasında dayanışmayı destekler. Birlik, sahip olduğu zengin kültür ve dil çeşitliliğine saygı gösterir ve Avrupa'nın kültürel mirasının korunmasını ve geliştirilmesini sağlar,
- Birlik, para birimi avro olan bir ekonomik ve parasal birlik kurar,
- Birlik, dış dünya ile ilişkilerinde kendi değerlerini ve çıkarlarını savunur ve destekler ve vatandaşlarının korunmasına katkı sağlar. Barışa, güvenliğe, dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına, halklar arasında dayanışma ve karşılıklı saygıya, serbest ve dürüst ticarete, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve çocuk hakları başta olmak üzere insan haklarının korunmasına ve Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dahil uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunur,
- Birlik, hedeflerini, Antlaşmalar'da kendisine verilen yetkiler çerçevesinde, uygun araçlarla takip eder.

Aktan vd. (2004: 1), AB'nin hedefini yukarıdaki maddeden de hareketle şu şekilde özetlemiştir:

“Topluluğun görevi, bir ortak pazarın kurulması ve üye ülkelerin ekonomi politikalarının zamanla yaklaştırılması yoluyla, Topluluğun tümü içinde ekonomik etkinliklerin uyumlu olarak gelişmesini, sürekli ve dengeli yayılmasını, istikrarın artmasını, hayat seviyesinin hızla yükseltilmesini sağlamak ve birleştirdiği devletler arasında daha sıkı bir iş birliğini gerçekleştirmektir. AB'nin nihai hedefinin ise Avrupa'nın siyasal bütünlüğe ulaşması olduğu belirtilmiştir. Bu hedefe varmak için ekonomik dengenin sağlanması ve ekonomik dengenin sağlanması için de ilk araç olarak üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbestçe dolaştığı bir “ortak pazar” kurulması öngörülmüştür.”

1.1.3. Avrupa Birliği'nin Ortak Politikaları

1993 yılında Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle Roma Antlaşmasının 2. maddesindeki amaçlar değiştirilerek, amaçlara ulaşılması için yerine getirilmesi gereken ortak politikalar belirlenmiştir. AB'de genişleme ve bütünleşme sürecinin bir parçası olarak AB

antlaşmaları ile belirlenen ve üye ülkeler tarafından ortak bir şekilde yürütülmesi öngörülen başlıca önemli politikalar, rekabet politikası, bütçe politikası, bölgesel politika, sanayi ve ticaret politikası, ekonomi ve parasal politika, vergi politikası, çevre politikası, enerji politikası, ulaştırma politikası, bilim ve teknoloji politikası, tarım politikası ve balıkçılık politikasıdır (Yıldız, 2002: 31; Kıraç ve İlhan, 2010: 194). Bu kısımda yukarıda sayılan ortak politikalar, daha detaylı olarak ele alınacak ve incelenecektir.

Avrupa Birliği'nin Rekabet Politikaları: Uluslararası rekabetin ihlal edilmesini önlemeye yönelik uygulanan tedbirlerin genel amacı, serbest pazar ekonomisinin uygulandığı kapitalist düzende teşebbüslerin serbestçe ticaret yapabilmelerinin önünü açabilmektir. Aynı zamanda küçük ölçekten büyük ölçeğe kadar bütün girişimcilerin uluslararası rekabet kurallarıyla karlılığının korunması gerekmektedir (Özyakışır, 2006: 261). İç pazarda adil bir rekabet ortamının yaratılması ve uluslararası kapitalist sistemde AB şirketlerinin rekabet edebilirliğinin artırılması, hemen gerçekleştirilebilecek bir süreç değildir. Bu sürecin gerçekleştirilebilmesi için haksız kazançta yol açacak her türlü ticari girişimin önlenmesi gerekmektedir. Ülkelerin ekonomilerini geliştirebilmeleri ortak rekabet kurallarına bağlıdır. Şirketlerin kendi aralarında ticari anlaşmalar yapmaları, kartel veya sübvansiyonlar yoluyla diğer işletmelere ticari engeller yaratmaları Topluluk kuralları ile yasaklanmıştır (Uyanusta, 2005: 6).

Avrupa Birliği'nin Bütçe Politikaları: AB bütçesi, üye ülkeler tarafından belirlenen ortak politikaları hayata geçirmek ve Birlik içinde sosyal, siyasi ve ekonomik bütünlüğü sağlamak için kullanılan en etkili araçtır. AB bütçe gelirleri; Katma değer vergisi (KDV) payı, tarım vergileri, gayri safi milli hasıla (GSMH) payı, gümrük vergisi, şeker ve glikoz vergileri olarak beş tane öz kaynaktan oluşmaktadır (Yıldız ve Yardımcıoğlu, 2005: 78). Bütçe giderleri ise, Birlik politikalarının gerçekleştirilmesi için yapılan giderleri içermektedir. Bu giderler, üyeliğe katılım öncesi aday ülkelere yapılan yardımlar, tarım giderleri, yapısal faaliyetlere yönelik giderler, iç politika giderleri, dış faaliyetlere yönelik giderler, rezervler ve idari harcamalardan oluşmaktadır (DTM, 2007: 168).

AB bütçesi, bir takvim yılını esas alan bir mali yıl için avro cinsinden düzenlenmektedir. Gelirler, bütçedeki belli kalemlere tahsis edilmeden bütçenin tümünün finansmanında kullanılır. Diğer tüm bütçelerin hazırlanışında olduğu gibi, AB bütçesinin oluşturulması da bir süreç içermektedir ve bütçede denklik ilkesine uygun olarak gelir tahminleri harcama ödeneklerine eşit olacak şekilde hazırlanmaktadır. Bütçenin onay sürecinde yetki Konsey ve Parlamento'da, denetim ise Sayıştay'dadır (DTM, 2007: 162).

AB bütçesinin oluşturulması süreci şu şekildedir (Çakmak, 2007: 40): AB organları, yeni bütçe için tahmini harcamalarını, Komisyon'a bildirir. Komisyon bütün giderleri dikkate alarak bir bütçe taslağı hazırlar ve bunu AB Konseyi'ne sunar. Konsey, bütçe tasarısını hazırlar ve bu taslağı

Parlamentoya sunar. Parlamentonun taslağı en fazla 45 gün inceleme zamanı vardır. Parlamento, kendisine gelen taslağı onaylarsa bütçe yürürlüğe girer. Eğer Parlamento taslağı onaylamaz ve taslakta değişiklik yapar ve değişikliğı Konsey'e geri gönderirse, Konsey de, bu değişiklikle gelen taslağı kabul ederse 15 gün içinde bu taslağı Parlamentoya geri gönderir. Parlamento, halen olumsuz tavrını devam ettirirse, uzlaşma aşaması başlar. Eğer uzlaşma sağlanamazsa, Parlamento bütçeyi reddeder ve Konsey yeniden bir bütçe tasarısı hazırlar ve süreç en baştan yeniden başlar.

Avrupa Birliğı'nin Bölgesel Politikaları: Avrupa Ekonomik Topluluğı'nu kuran Roma Antlaşması'yla, geri kalmış bölgelerin yapısal bakımdan düzenlenmesi, sanayi bölgelerindeki üretim yapılarının değıştirilmesi ve bu bölgelerin gelişmesi hedeflenmiş ve Topluluk içindeki temel bölgesel dengesizliklerin giderilmesi amaçlanmıştır. Buna göre Roma Antlaşması'nın 130/a maddesinde;

“Topluluk, bir bütün olarak uyumlu gelişmesini ilerletmek amacıyla ekonomik ve sosyal kaynaşmanın güçlendirilmesine yönelik faaliyetlerini geliştirir ve devam ettirir. Topluluk, özellikle çeşitli bölgeleri arasındaki eşitsizlikleri ve en az kayırılan bölgelerdeki geri kalmışlığı gidermeyi amaçlar”

denilerek, AB içindeki az gelişmiş bölgelerin kalkınmasına çalışılmış ve üye ülkelerin dengeli ve istikrarlı bir biçimde gelişmesine yönelik politikaların hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Bu itibarla, 1975 yılında geri kalmış bölgelerin gelişmesi ve yapısal bakımdan düzenlenmesi, geri kalmış sanayi bölgelerindeki üretimin değıştirilmesi ve Topluluk içindeki bölgesel dengesizliklerin giderilmesi amacıyla “Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu” (ERDF) kurulmuştur. Fon, tarımsal hâkimiyet, endüstriyel değışim ve yapısal işsizlikten kaynaklanan bölgeler arasındaki eşitsizlikleri azaltmayı veya gidermeyi amaçlamaktadır. Bu süreçte Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu bazı projelere finansman sağlamıştır. Bu projeler, iş olanakları yaratmaya çalışan projeler, altyapı yatırımlarına yönelik projeler, küçük ve orta büyüklükte işletmelerin (KOBİ) gelişimine yönelik projeler ve yerel kalkınma projelerinden oluşmaktadır (Erdal, 2006: 237-238). AB içinde uygulanan bölgesel politikaların önemi ile ilgili olarak 1992 tarihli Maastricht Antlaşması'nın 174. maddesinde ise;

“Birlik, özellikle çeşitli bölgelerin kalkınma düzeyleri arasındaki farkı ve dezavantajı en fazla olan bölgelerin geri kalmışlığını azaltmayı hedefler. Bu bölgeler arasında, kırsal bölgelere, endüstriyel dönüşümden etkilenen bölgelere, nüfus yoğunluğunun çok düşük olduğu en kuzeydeki bölgeler gibi ağır ve sürekli doğal veya demografik dezavantajları bulunan bölgelere, adalara, sınır bölgelerine ve dağılık bölgelere özel önem verilir”

denilerek, Birlik üyesi ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve yersel uyumu sağlamak için politikalar geliştirilmesi gerektiğine, negatif anlamda özellikli olan bu bölgelere de özel önem verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

AB’de gelişme düzeyi açısından, gerek üye ülkeler gerekse üye ülkeler içinde yer alan çeşitli bölgeler arasında gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Özellikle AB’nin, kıtanın güneyine doğru genişlemesi ve diğer üye ülkelere oranla daha az gelişmiş Akdeniz ülkelerinin AB’ye üye olmasıyla birlikte bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal gelişme düzeyi eşitsizliğinden doğan gelir dağılımı farklılıkları daha belirgin hale gelmiştir. Bu durum ise bölgesel politikanın önemini daha da arttırmıştır (Can ve Akdenizli Kocagül, 2008: 1). Çelik, (2005: çeş.syf.) AB’nin bölgesel politikalarının önemini şu şekilde ifade etmektedir:

“Üye ülkelerin bölgesel politikalarını koordinasyon içinde yürütmeleri ve Birlik rekabet kuralları ve devlet yardımları ile uyumlu şekilde hareket etmeleri, AB genelinde dengeli ve sürekli kalkınmanın temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Nitekim, ülkeler arasında bölgesel gelişmişlik farkları giderilemediği takdirde, Birlik nezdinde gerek ekonomik ve siyasi bir birlik oluşturma fikri ve gerekse Avrupa vatandaşlığı yaratma hayali, üye ülkelerde yaşayan insanlar tarafından istenilen destek ve kabulü göremeyecektir.”

Üye ülkeler ve çeşitli bölgeler arası ekonomik ve sosyal eşitsizlikler, AB’nin büyüme ve rekabetçilik yönündeki dinamizmini zayıflatmakta, yeni genişlemelerle birlikte bu eşitsizlikler daha da artmaktadır. Bu bağlamda, geliştirilen AB bölgesel politikası ise bölgelerin çekiciliğinin arttırılmasını ve dezavantajlı bölgelerdeki potansiyelin ortaya çıkarılmasını hedeflemektedir. Bu doğrultuda AB bütçesinin üçte birinden fazlası, AB vatandaşları arasındaki eşitsizlikleri ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını kapatmak için ayrılmıştır (Can ve Akdenizli Kocagül, 2008: 1). AB bölgesel politikasını, bu anlamda AB’nin daha az gelişmiş ülkeleriyle ve bölgeleriyle dayanışmasının bir göstergesi olarak nitelemek doğru olacaktır.

Yapısal farklılıkların giderilmesi için AB, “Bölgesel Politika” kapsamında iki yöntem kullanmaktadır. Öncelikle, AB’nin kurulduğu yıllarda oluşturulan ve giderek daha önemli hale gelen üç Yapısal Fon (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu) aracılığıyla ekonomik ve sosyal açıdan geri kalmış bölgelere malî destek sağlanmaktadır. 1988 yılında hazırlanan tüzükle Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (EAGGF) ve Avrupa Sosyal Fonu (ESF) “Yapısal Fonlar” başlığıyla tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu üç Fon’un yanı sıra, 1993 yılında oluşturulan Balıkçılık İçin Finansal Araç (FIFG) ile AB üyeleri arasında en az gelişmiş ülkeler olan Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İrlanda’nın çevre ve ulaştırma çalışmalarını desteklemek amacıyla oluşturulan “Uyum Fonu” ile de mali destek sağlanmaktadır. Bunlara ek olarak daha az gelişmiş bölgelere Avrupa Yatırım Bankası’ndan da çeşitli fonlar ayrılmaktadır (Çakmak, 2007: 61).

Üye ülkelerin bölgesel politikalarının koordinasyonunun sağlanması, Birliğin bölgesel politikaları uygulamasında kullandığı ikinci yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemle üye ülkelerin ulusal düzeyde çeşitli alanlarda sağladıkları devlet yardımları denetlenerek, bu

yardımların AB içinde rekabeti olumsuz yönde etkilememesi ve bölgesel farklılıklara neden olmaması sağlanmaktadır.

2000-2006 yılları arası dönemde “daha az refaha sahip bölgelerde kalkınmayı desteklemek” olarak belirlenen hedefler, 2007-2013 yılları arası dönemde ise yine çeşitli bölgelerdeki gelişmişlik farklılıklarının azaltılması amacıyla “yakınsama” adı altında yeniden oluşturulmuştur. 2007-2013 yılları arası dönemde Uyum Fonu ile önceki dönemlerin Yapısal Fonları’ndan olan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Avrupa Sosyal Fonu’nun bu yeni dönemde birlikte uyum içinde çalışmaları öngörülmüştür (Can ve Akdenizli Kocagül, 2008: 56-79). 2014-2020 yılları arası dönemde ise AB tarafından, Avrupa bölgelerinde toplam 351 milyar Avro yatırım yapılması planlanmaktadır.

Avrupa Birliği’nin Sanayi ve Ticaret Politikaları: Ortak ticaret politikası, özellikle ortak ithalat ve ihracat rejimleri vasıtasıyla üçüncü ülkelerle ticari ilişkilerde yeknesak hareket edilmesi ve ortak bir gümrük tarifesi uygulanması anlamına gelmektedir. Ortak ticaret politikası, bu anlamda dünyanın geri kalanı ile AB’nin ilişkilerinin temel direklerinden birini oluşturmaktadır ve aynı zamanda üye devletler arasında Gümrük Birliği yaratılmasının ve Birlik içinde ticaret engellerinin kaldırılmasının karşılığıdır.

1957 tarihli Roma Antlaşması’nın amacı, Topluluğa üye devletler arasında mal, kişi, hizmet ve sermayenin serbestçe hareket edebilmesini sağlayan ortak bir pazar kurmak olmuştur. Roma Antlaşması, bu amaçla 1969 yılına kadar sürecek on iki yıllık süre içinde, ortak pazarın tedricen kurulmasını ve bu on iki yıllık sürenin sonunda ortak ticaret politikaları konusunda Topluluğun tek yetkili olmasını öngörmüştür. Zaman içerisinde uluslararası ticaretin gelişmesi ile ortak ticaret politikası Topluluğun en önemli politikalarından biri haline gelmiştir.

Ortak pazarın oluşturulması için gerekli olan en önemli aşama Gümrük Birliği’nin kurulması ve tarife dışı kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Buradan hareketle, 1968 yılında gümrük vergilerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve üye devletler arasında eş etkili önlemlerin alınması aracılığıyla AET içinde Gümrük Birliği hayata geçirilmiştir. Üye ülkeler arasındaki gümrük vergileri 1977 yılında ve sınır gümrük kontrol noktaları ise 1993 yılında tümüyle ortadan kaldırılmıştır (Bilici, 2005: 149).

2009 tarihli Lizbon Antlaşması olarak bilinen Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma’nın “Ortak Ticaret Politikası” başlıklı 206’ncı maddesinde;

“Birlik, 28 ila 32 nci maddeler uyarınca bir Gümrük Birliği kurmak suretiyle, dünya ticaretinin ahenkli bir şekilde gelişmesine, uluslararası ticarete ve doğrudan yabancı yatırımlara uygulanan kısıtlamaların aşamalı olarak kaldırılmasına ve gümrüklerin ve diğer engellerin azaltılmasına

ortak çıkar doğrultusunda katkıda bulunur” denilmektedir. Antlaşmanın 207’nci maddesinde ise;

“Ortak ticaret politikasının; özellikle tarife oranlarındaki değişikliklere, mal ve hizmet ticaretine ilişkin tarife ve ticaret antlaşmalarının akdedilmesine, fikri mülkiyetin ticari yönlerine, doğrudan yabancı yatırıma, serbestleşme tedbirlerinde yeknesaklık sağlanmasına, ihracat politikasına ve damping veya sübvansiyon durumunda alınacak ticari koruma tedbirlerine ilişkin yeknesak ilkelere dayanacağı ve bu kapsamda ortak ticaret politikasının Birliğin dış eyleminin ilkeleri ve hedefleri çerçevesinde yürütüleceği hususu yer almaktadır.”

AB, dünyanın en büyük ticaret kuruluşlarından biridir ve ortak ticaret politikası en eski ve entegre ortak politikalardan biridir. AB içinde iç pazarın tamamlanması, üçüncü ülkeler ile AB’nin bir dizi ticaret antlaşması yapmasını da tetiklemiştir. AB’nin; EFTA (Norveç, İzlanda, İsviçre, Lihtenştayn) ülkeleri ile Avrupa Ekonomik Alanı (EEA); Güney Akdeniz Ülkeleri ile Avrupa-Akdeniz Ortaklığı; Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Avrupa Antlaşmaları; Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetleri ile Ortaklık ve İşbirliği Antlaşmaları; Türkiye ile Gümrük Birliği Antlaşması ve Avrupalı olmayan gelişmekte olan piyasalar ile ikili serbest ticaret antlaşmaları bulunmaktadır (Tezbaşaran, 2011: 39,41,42). Ortak ticaret politikası, AB’nin bütünleşmesinin en önemli faktörlerinden biridir. AB sadece kendi içinde değil, dünya ticaretinin serbestleşmesi için de çaba sarfetmektedir (Çakmak, 2007: 44).

Avrupa Birliği’nin Ekonomik ve Parasal Politikaları: Ekonomik ve parasal politika, AB ekonomik bütünleşme sürecinin en son ve kapsamlı aşaması olarak nitelendirilmektedir. Bu politika; mallar, hizmetler, kişiler ve sermayenin serbest dolaşımının yanında üye ülkelerin ulusal para birimleri arasında sabitleştirilmiş kurlar ve nihai anlamda da tek para biriminin kabulünü içermektedir. Daha geniş açıyla, ekonomik ve parasal politikalar, malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin sınırsız özgür dolaşımını, ortak para varlığını ve ekonomik ve parasal birliği kapsamaktadır (Tunçsiper ve Yakut, t.y.: 102).

Ekonomik ve parasal birliğin tesis edilmesi, tam anlamıyla 1999 yılında ortak para birimi olarak avronun kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. Başlangıçta sadece 7 ülkeye sahip olan Avro Bölgesi diye tabir edilen bölgede günümüzde 19 ülke bulunmakta ve bu 19 ülke resmi para birimi olarak avroyu kullanmaktadırlar. AB’de ekonomik ve parasal birliğin unsurları, tek para otoritesi, (Avrupa Merkez Bankası) tek para, (Avro) tek para politikası ve tek döviz kuru politikasıdır (Akçay, 2014: 360,363).

Avrupa Birliği’nin Vergi Politikaları: Topluluk’ta, Topluluğun amacı ve hedef aldığı bütünleşme modelinin önemli bir faktör olduğu göz önünde bulundurularak politikalar oluşturulmaktadır. Topluluğun en önemli politikalarından biri olan vergi politikaları da, bu kural gözetilerek oluşturulmuştur. Roma Antlaşması’nın vergilendirme ile ilgili maddelerine bakıldığında vergi ile ilgili düzenlemelerin amacının, diğer üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük

tarifesinin uygulanarak haksız vergi rekabetini önlemek ve üye ülkeler arasında ortak vergi alt yapısının kurulmasını sağlamak olduğu görülmektedir. Tüm bunlar için üye ülkelerin vergi sistemlerinin birbirlerine yakın olmasını sağlayarak dolaylı vergilerin uyumlaştırılması sağlanmaya çalışılmıştır (Saraçoğlu, 2006: 5; Kıracı ve İlhan, 2010: 196).

Avrupa Birliği Antlaşması olarak bilinen 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması'nın vergi hükümleri başlıklı 110. maddesinde; *“Hiçbir üye devlet, diğer üye devletlerin ürünlerine, kendi benzer ürünlerine doğrudan veya dolaylı olarak uyguladığından daha yüksek herhangi bir iç vergiyi doğrudan veya dolaylı olarak koyamaz”* denilmekte, bu da vergi politikası noktasında AB'nin üye ülkeler arasında hiçbir şekilde bir ayırım gözetmeden, ortak bir vergi politikası izlediğini göstermektedir.

Avrupa Birliği'nin Çevre Politikaları: AB tarihi içinde çok eski bir mazisi olmayan AB çevre politikası, birinci çevre eylem programının yapıldığı 1973 yılından itibaren oluşturulmaya başlanmış, birinci çevre eylem programıyla birlikte ilk kez ortak bir çevre politikasından söz edilmiştir. Gerek 1951 yılında oluşturulan AKÇT antlaşması, gerekse 1957 yılında oluşturulan Roma Antlaşması gibi kurucu antlaşmalarda çevre ve çevre sorunlarını içeren maddeler bulunmamıştır. Roma Antlaşması'nda sadece nükleer enerji konusunda kimi güvenlik önlemleri öngörülmüştür. 1973 yılına gelinen döneme kadar, çevre konusu çevre sorunları temeli üzerinden tartışılmış, sadece Londra'nın hava kirliliği gibi kimi yerel nitelikli sorunlar gündeme gelmiştir. Kısacası o dönem için çevre konusu Avrupa kamuoyunu bugünkü kadar meşgul etmeyen bir konu olmuştur (Marin, 1998: 423; Duru, 2007a: 2). Ta ki, 1972 tarihli Paris Zirvesi ile birlikte ilk çevre eylem planı oluşturulmuş, günümüzde de halen yedincisi uygulamada olan çevre eylem programlarının birincisi ile, çevre politikalarına giden yolda ilk adım atılmıştır (Bilgin, 2014: 514). Birlik, dönemler itibariyle yayınlamış olduğu çevre eylem programlarıyla, çevre politikasına yön vermeye çalışmıştır.

1973 yılında hazırlanan ilk çevre eylem programından 1987'ye Avrupa Tek Senedi'ne değin, Birliğin çevre sorunlarıyla daha yoğun biçimde ilgilendiği ve bu konuya ilişkin olarak çıkarılan tüzel belgelerin sayısında bir artış olduğu görülmektedir. Sözelimi, 1973-1985 yılları arasında, toplam 120 yönerge (directive), 27 karar (decision) ve 14 tüzüğün (regulation) yayımlanması bu dönemde çevrenin Birlik içinde en hızlı büyüyen politika alanı olduğunu göstermektedir (Burchell ve Lightfoot, 2001: 36). 1987 yılında kabul edilen Avrupa Tek Senedi ile, çevre konusu Birlik içinde ilk kez bir kurucu antlaşmanın içinde yerini almıştır. Kurucu antlaşmalardan biri olan Maastricht Antlaşması ile de, çevrenin korunması Birlik hedefleri arasında açıkça belirtilmiş ve Birliğin çevre politikası daha da güçlendirilmiştir (DTM, 2007: 156-157). Maastricht Antlaşması ile ilk kez dile getirilen çevreye saygılı sürdürülebilir büyüme kavramı, Amsterdam Antlaşması ile, sürdürülebilir kalkınma ilkesi olarak antlaşma metnine girmiştir. İlkenin tam olarak neyi ifade ettiği antlaşma metninde yer almasa da, çevre politikası ile uyumlu olmayan bir politikanın çevre

açısından sürdürülebilir olmadığı, diğer tüm politikaların çevre için alınması gereken önlemler ile uyum sağlaması gerektiği gibi bir ifade anlaşılmaktadır. Amsterdam Antlaşması'nda, sürdürülebilir kalkınma kavramı Birliğin hedefleri arasına girmiş ve çevresel koruma kavramının da Birliğin diğer politika uygulamalarına entegre edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Nice Antlaşması'nda ise, çevre politikasını ilgilendiren çok dikkate değer bir değişiklik olmasa da, yine de çevre politikası ile ilgili su kaynakları yönetimi ve arazi kullanımı konularının ön plana çıkması hususu dile getirilebilir. Avrupa Birliği Anayasa Taslağı'nda çevreye yönelik çok önemli değişiklikler olmamıştır. Lizbon Antlaşması'nda ise, çevre konusu Birlik ve üye devletler arasında paylaşılan bir yetki olarak kabul edilmiş, enerji politikası belirlenirken çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ihtiyacının göz önünde bulundurulması gerektiği hususu yer almıştır (Bilgin, 2014: 516-520; Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2002: 11).

Gerek Birliğin kurucu antlaşmalarından ve değişiklikler getiren antlaşmalarından, gerekse de çevre eylem programlarından hareketle çevreyle ilgili uyulması gereken kurallar ve ilkeler belirlenmiş, bu kurallar ve ilkeler doğrultusunda da çevre politikası belirlenip, hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Bunun yanında AB çevre politikasının hayata geçirilmesinde mali araçların önemli bir rolü vardır. Bu mali araçlardan biri olan LIFE programı, hem üye ülkelere hem de aday ülkelere Birliğin ortak çevre politikasının hayata geçirilmesi noktasında destek olmaktadır (Çokgezen, 2007: 103).

İlerleyen bölümlerde hem çevre politikası hem de ortak çevre politikası detaylı olarak ele alınacağından, bu kısımda çevre politikasına ilişkin genel bilgiler verilmiştir.

Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: AB'yi kuran antlaşmalarda enerji konusu yerini hep almıştır. Gerek Paris Antlaşması'nda, gerek EURATOM Antlaşması'nda, gerekse de Roma Antlaşması'nda, enerji sektörü ve enerji politikalarına yönelik prensipler yer almıştır. Ancak gerçek anlamda enerji politikası, 1973 yılındaki Arapların uyguladığı petrol ambargosundan sonra oluşmuş, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve enerji üretimine hız verilmesi benimsenmiştir (Çakmak, 2007: 53).

AB'nin enerji politikasını evrelere ayırmak anlaşılması açısından daha yerinde olacaktır. İlk evre, 1946-1957 yılları arasını kapsayan zamandır. Bu zaman zarfında Birlik enerji ihtiyacını kömür kaynaklarından karşılamıştır. İkinci evre, 1957-1972 yılları arasını kapsayan zamandır. Bu zaman dilimi içinde ucuz petrol arzı, kömür kaynaklarının yerini almış ve enerji ihtiyacı önemli bir sorun olarak görülmemiştir. Üçüncü evre 1973 yılıyla başlayıp, 1980'lere kadar uzanan zaman aralığıdır. Bu evrede, yukarıda da değindiğimiz üzere, petrol krizi yaşanmış ve yeni enerji kaynaklarına yönelme gerçekleşmiştir. Bu evrede ayrıca, enerji politikası daha önceki evrelere göre daha fazla önem arz etmeye başlamıştır. Son evre ise, 1980 yılından günümüze kadar gelinen

zaman aralığını kapsamaktadır. Bu evreye, ortak enerji politikalarının oluşturulması için en önemli adımların atıldığı evre denilebilir (DTM, 2007: 154).

AB, son evrede 1995 yılında yayınlamış olduğu *Avrupa Birliği İçin Bir Enerji Politikası* isimli Beyaz Kitap ile birlikte enerji iç pazarı için genel ilkeler ve amaçlar ortaya koymuştur. Kitapta Birlik tarafından üç öncelik tespit edilmiştir. Bunlar; enerji arzının güvenliği, rekabetçi bir enerji piyasasının oluşturulması ve çevrenin korunmasıdır. Bu öncelikler daha sonraki yıllarda yayınlanan çok sayıda çevreci kitaplarda da dile getirilmiştir (Yorkan, 2009: 27). Diğer taraftan Avrupa İçin Akıllı Enerji Programı, Carnot, Coopener, Sure, Altener II, Synergy, Save ve Steer gibi programlar AB'nin enerji politikasının destekleyen programlara örnek oluşturmaktadır (DTM, 2007: 155-156).

Avrupa Birliği'nin Ulaştırma Politikaları: AB ortak ulaştırma politikası, Roma Antlaşması'ndan bu yana üye devletler arasındaki sınırların kaldırılması yani malların ve kişilerin serbest dolaşımı üzerine temellenmiştir. AB ülkelerinde trafik, yakıt bağımlılığı ve sera gazı emisyonları gibi konuları ele alan ulaştırma politikası, ulaşım alt yapısını AB genelinde üst düzey bir konuma getirerek, küresel olarak rekabet edilebilir bir düzeye çıkarmayı hedeflemekte ve bunun finansmanını sağlamaktadır.

Birliğin ulaştırma politikası kapsamında, ulaştırma seçeneklerinin artırılması, çevre dostu ulaşım seçeneklerinin belirlenmesi ve geliştirilmesi, yolcu hakları, yolcu ve sürücü güvenliği ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi konuları yer almaktadır. AB, ulaştırma politikası kapsamında ayrıca, 2001 yılında "2010 İçin Avrupa Ulaştırma Politikası: Karar Verme Zamanı" adlı bir beyaz kitap çıkarmıştır (Çakmak, 2007: 54-55). Bu beyaz kitapta, ulaştırmada serbestleşme sonrası ortaya çıkan sorunlar ele alınmış, demiryolu ve deniz yolu taşımacılığının etkinleştirilmesi ve teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

AB ulaştırma politikası, bazı programlarla desteklenmektedir. Bu programlar, Trans-Avrupa taşımacılık ağları, 6. Çerçeve Program kapsamındaki Concerto ve Civitas II programları, Güneydoğu Avrupa ulaşım ve enerji altyapısı ve Marco Polo programıdır (DTM, 2007: 158).

Ulaştırma politikasının temel amacı, ekonomik faktörlerin AB pazarında özgür bir şekilde dolaşımını sağlayarak refah seviyesini yükseltmektir. Ortak ulaştırma politikası belirleme yolunda sistematik ilerleme kaydettiği görülen AB üyesi ülkeler, bir yandan belirlenen ve uygulanan politikalarla örnek teşkil etmekte, diğer yandan ise ulaşım sorunları ile mücadele etmektedir. Ulaştırma alanında görülen başarı ve sorunlar dolaylı olarak ya da doğrudan diğer sektörleri de etkilemektedir (Saatçioğlu ve Çelikok, 2017: 80).

Avrupa Birliği'nin Bilim ve Teknoloji Politikaları: Bilimsel ve teknolojik gelişmeler günümüz ülkelerinin ekonomik büyümelerinde en önemli faktör haline gelmiştir. Bu durumun farkında olan AB ülkeleri, oluşturdukları ulusal bilim ve teknoloji politikaları ile sanayilerini geliştirerek dünya pazarında daha fazla rekabet edebilir hale gelmeye çalışmışlardır. AB üye ülkelerini bilim ve teknoloji politikaları oluşturmaya yönelten temel sebepler ise; AB'nin vatandaşlarına ihtiyaçlar doğrultusunda etkili çözümler bulma gayreti ve sanayi aktörlerinin etkili bir bilim ve teknoloji politikası için Birliğe baskı yapmalarıdır. AB ülkeleri bugün sanayilerinin dünya piyasasındaki rekabet gücünü artırma yolunun bilim ve teknoloji alanında ilerlemeden geçtiğini benimsemektedirler. Bu sebeple AB ülkeleri sanayilerinin rekabet gücünü arttırmak için ortak bilim ve teknoloji politikası çerçevesinde çalışmalar yürütmektedirler. Bu amaçla AB tarafından bilim ve teknolojinin iktisadi hayata aktarılması için önemli destekler verilmektedir (Kaynak, 2011: 151-152).

AB'de bilim ve teknoloji politikasının ana hattını, 2000 yılının Mart ayındaki Lizbon toplantısında, AB'nin amacına ulaşabilmesi için en önemli araç olarak bilgiyi görmüş olmasına yönelik almış olduğu karar oluşturmaktadır. Araç olarak bilgi şu şekilde işlenecektir: Başlangıçta bilgi araştırılarak üretilecek, sonra üretilen bilgi eğitim yoluyla yayılacak ve nihayet eğitimi alınan bilgi inovasyon yoluyla kullanılacaktır (Göker, 2006: 9-10).

Avrupa Birliği'nin Tarım Politikaları: Roma Antlaşması'nda tarım ürünlerinin serbest dolaşımının ortak tarım politikası ile gerçekleştirileceği yer almaktadır. Ayrıca Roma Antlaşması ve Amsterdam Antlaşmasında, ortak tarım politikasına yönelik amaçlar ve uygulanacak politikalar yer almaktadır (Çakmak, 2007: 50). İlk ortak politika olarak AB bütçesinin en büyük payına sahip olan tarım politikasının amacı, tarımda teknik ilerlemeyle birlikte verimliliği en üst seviyeye çıkarmak, tarımın rasyonel gelişmesini sağlamak, tarımda kullanılan üretim faktörlerinin en uygun şekilde kullanımını sağlamak, tarımsal piyasalarda istikrarı sağlamak, çiftçilerin bireysel kazançlarını arttırarak onların yaşam standartlarının yükselmesini sağlamak, gıda temin etme ve temin edilen gıdanın makul fiyattan tüketiciye ulaşmasını sağlamaktır (Akder, 2012: 413).

AB bütünleşmesinin temel unsurlarından biri sayılabilecek tarım politikası, Avrupa tarımını şekillendirmeye yönelik bir hareket planı uygulamasıdır ve Avrupa entegrasyonunun köşe taşı sayılacak bir oluşumdur. Tarım politikası ile üye ülkelerin yeterli gıda arzına sahip olması, tarım kesiminin gelir düzeyinin güvence altına alınması, piyasalar arasındaki farkın giderilmesi ve güvencenin sağlanması, tüketicilere uygun fiyatlar sunulması hedeflenmiştir (Arslan Olcay, 2016: 97).

AB, ayrıca tarımda sübvansiyon yaratmak için Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'nu kurmuştur. Her yıl tarım ürünlerinin ihtiyaca göre planlaması yapılmakta, üretilen ürüne bir fiyat biçilmekte, dünya serbest piyasasındaki fiyat ile arasındaki fark üreticilere bu fondan

ödenmektedir. Bu işleyişe tarıma dayalı ekonomisi olmayan özellikle Almanya ve İngiltere itiraz etmektedir. Gerek iç baskılar gerekse dış baskılar ve üye ülke sayısının artışı, tarım politikasında reformu getirmiştir. Bu reform 1997 yılında Gündem 2000 reform paketinde yerini almıştır. Reform kapsamında Tarım ve Kırsal Kalkınma Alanında Özel Katılım Programı (SAPARD) kurulmuştur (Çakmak, 2007: 50-51).

Avrupa Birliği'nin Balıkçılık Politikaları: Balıkçılık politikası, Roma Antlaşması'nda ortak tarım politikasının bir parçası olarak belirlenmiştir. Daha sonraki yıllarda, diğer tarım ürünlerine kıyasla üzerinde üye ülkeler arasında tartışmalar yaşanan bir ürün olması hasebiyle, 1983 yılında ayrıca bir politika olarak benimsenmesine ve adının da ortak balıkçılık politikası olmasına karar verilmiştir. Dinamik bir yapıya sahip olan balıkçılık politikası aynen tarım politikasında olduğu gibi reformlar yapılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (DTM, 2007: 113).

AB ortak balıkçılık politikasının temel amacı, bir yandan sınır tanımayan hareketli ve giderek azalan değerli besin kaynağı olan deniz canlı kaynaklarının devamını sağlamak, diğer taraftan ise balıkçılık sektörünü koruyarak geliştirmek, tüketicilere makul fiyatlarla ürünleri ulaştırmak ve çevrenin olumsuz etkilerini en az düzeye indirmektir. AB ortak balıkçılık politikasının bir diğer amacı ise, balıkçılığın sürdürülebilir gelişimini sağlayarak Avrupa Balıkçılık Fonu altında yer alan tedbir mekanizmaları ile balıkçıların desteklenmesidir (Tiryakioğlu ve Dellal, 2012: 199). Ortak balıkçılık politikasının finansmanı halen 2014-2020 yılları için Avrupa Denizcilik ve Balıkçılık Fonu'ndan (EMFF) sağlanmaktadır (Gökçe, 2006: 24).

1.2. Avrupa Birliği'nin Ortak Çevre Politikaları

II. Dünya Savaşı yıllarında temeli atılan AB'nin kuruluş amaçlarından biri o dönem itibariyle çevre ve çevre sorunları olmamıştır. O dönem için, amaç Avrupa ülkeleri arasında yeniden bir savaş çıkmasını engellemek, öncelikle belli başlı konularda bir bütünleşme sağlamak, nihai olarak da her anlamda bir bütünleşmeyi hayata geçirmek olmuştur.

Gerek AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması'nda, gerekse de AET ve EURATOM'u kuran Roma Antlaşması'nda çevre ile ilgili hükümlerin açık bir şekilde yer almamasından, en azından Birliğin kuruluş evresinde çevre konusunu çok da önemsemediği anlaşılmaktadır. Yalnız burada unutulmaması gereken husus, AB her ne kadar o dönem için çevre konusuna eğilmemiş olsa da, çevre sorunlarının o dönem içinde var olduğu hususudur. Tabiki günümüz dönemi kadar olmayan çevre sorunları, yine de o dönem içinde var olmuştur (Yıldırım ve Budak, 2005: 179-180).

1970'li yıllara gelinene kadar olan zamanda, çevre konusu dünyada çok da fazla gündem olmamıştır. Ancak nüfus artışı ve buna paralel olarak da kaynak kullanımı noktasında yaşanan

sıkıntılar bir anda tüm dünya ülkelerinin çevre konusuna odaklanmalarını sağlamıştır (Bıyıklı, 2009: 42).

1970’li yıllardan itibaren AB’nin ortak bir çevre politikası oluşturması noktasında girişimlere başladığı görülmektedir. Bu girişimlerin nedenleri olarak, öncelikle ekonomik, sonrasında da teknik, sosyal ve siyasi nedenler verilmektedir. Ekonomik neden olarak, Birliğin iç pazar hedefi verilmektedir. İç Pazar hedefi ile kişiler, mallar, hizmetler ve sermaye üye ülkeler arasında serbestçe dolaşabilmektedir. Çevre ve ekonomik sektörler birbirleriyle doğrudan ilişki içindedir. Üye ülkelerdeki çevre uygulamaları veya standartları farklı oldukça, Birlik iç pazar hedefine ulaşamayacaktır. Dolayısıyla, Birliğin iç pazar hedefine tam anlamıyla ulaşabilmesi için, ortak bir çevre politikası oluşturması gerekmektedir (Duru, 2007b: 170-171; Yıldırım ve Budak, 2005: 182-183; Bilgin, 2014: 513-514).

Birliğin ortak çevre politikası oluşturması noktasında bir diğer önemli neden sosyal nedendir. Birlik her geçen gün genişleme politikasına paralel olarak büyümekte, dolayısıyla üye ülke sayısı artınca da nüfus Birlik içinde artmakta; artan nüfusun da ihtiyacı çoğalmakta ve bu da kaynakların kullanımı noktasında sıkıntıların baş göstermesine neden olmaktadır. İşte bu nedenden hareketle, Birlik ortak bir çevre politikası oluşturarak, üye ülkelerin tamamı için çevre konusunda standartlar ve kurallar getirerek, Birliği daha yaşanabilir bir çevreye sahip olacak seviyeye getirmeyi amaçlamaktadır (Duru, 2007b: 169-170; Bozkurt, 2010: 79).

Üçüncü neden olarak, siyasi nedenler karşımıza çıkmaktadır. Birliği, ortak bir çevre politikası oluşturmaya iten siyasi nedenler, 1972 yılının 5-16 Haziran tarihleri arasında Stockholm Konferansı olarak da isimlendirilen Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı’nın yapılması, sonrasında da Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın kurulması olmuştur (Uluslararası ÇevreMevzuatı (t.y.), did.cevreorman.gov.tr/did/Files/ULUSLARARASI%20ÇEVRE%20MEVZUATI.pdf).

Tüm bu ekonomik, sosyal ve siyasi sebepler, Birliğin harekete geçmesini sağlamış ve Birlik 1972 yılının 19-21 Ekim tarihleri arasında Paris’te Paris Zirvesi adı altında ortak bir çevre politikası oluşturmaya yönelik ilk önemli atılımı yapmıştır. Paris Zirvesi’nde ilk çevre eylem programının oluşturulması yönünde karar verilmiş ve ilk çevre eylem programı böylelikle oluşturulmuştur (Bilgin, 2014: 514).

Tarihsel süreç içinde, AB ortak çevre politikasını ele aldığımızda, Paris Zirvesi, Avrupa Tek Senedi, Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması, Göteborg Zirvesi, Avrupa Birliği Anayasa Taslağı ve Lizbon Antlaşması gibi yasal dayanaklara bakmak gerekmektedir. Bu kısımda, bu antlaşmaların ortak çevre politikasının oluşturulmasındaki etkileri ele alınmaktadır.

Paris Zirvesi: AB'nin çevre politikalarının miladı olarak 1972 yılında Paris'te yapılan Avrupa Zirvesi görülse de, ekonomik bir yaklaşımla yola çıkan AB sadece büyüme ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Birlik üyesi ülke insanların yaşam kalitesini arttırabilmek için yapılması gerekenleri ilk kez 1971 yılında AB Bakanlar Konseyi'nde ön plana çıkarmıştır (Çokgezen, 2007: 92). Yine aynı yıl Avrupa Komisyonu tarafından gelecekte yapılması gerekli etkinlikler bir bildiri haline getirilmiştir. Bildiride (Keleş vd., 2012: 464);

- Teknik ilerlemenin ve ekonomik ve toplumsal faaliyetlerin çevreye zararlı etkilerini olabilirlik sınırlarında ortadan kaldırma,
- Tükenmeye başlamış ya da tükenebilecek doğal kaynakları muhafaza etme,
- Nüfusun kentlerde yığılması ile meydana gelen olumsuz sonuçları giderecek fiziksel düzenlemeler yapma

ifadeleri yer almıştır. Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki, Avrupa Birliği Komisyonu, bir bildiriyle çevre, doğal kaynaklar ve nüfus artışı ile ilgili gelecekte yapılması planlanan eylemlere yönelik kararlar almıştır. Bu karar, Avrupa Komisyonu'nun çevre ile ilgili almış olduğu önlemler noktasında önemli bir karar olarak AB'nin çevre politikası tarihinde yerini almıştır.

1970'li yıllardan itibaren Avrupa'nın geliştirdiği "*çevre sınır tanımaz*" sloganı Avrupa'nın çevreye yönelik bir deklarasyon hazırlamasının alt yapısını oluşturmuş, bu deklarasyon Paris Zirvesi adını almıştır (TÜBİTAK, 2002: 11). 19-20 Ekim 1972 tarihinde Paris'te gerçekleştirilen bu zirvede AB bünyesinde çevre politikaları ilk kez hükümetler seviyesinde ele alınarak, çevre eylem programının hazırlanması hususunda ilk girişim başlatılmıştır. İçinde yaşanan çevrenin ve yaşam koşullarının kalitesinin yükseltilmesinin Topluluk çevre politikasının amacı olarak belirlendiği Paris zirvesinde, AB'nin çevre politikasının temel ilkeleri oluşturulmuştur (Yıldırım, 2003: 318).

Zirvede çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak Topluluk çapında bir çevre politikasının oluşturulması fikri ortaya atılmış ve oluşturulması hedeflenen politikanın temel ilkeleri belirlenmiştir. Belirlenen bu ilkeler on iki farklı alanda yoğunlaşmıştır. Bu on iki farklı alan aşağıda sıralanmıştır (Ekeman, 1998: 12–13):

- Çevre sorunlarına mümkün olduğunca kaynağına inilerek çözüm yolları aranmalıdır. Bu amaçla teknolojik gelişmeler, çevrenin korunması dikkate alınacak biçimde yönlendirilmelidir,
- Alınan kararlar ve uygulanan projelerde mümkün olan en erken aşamada çevrenin korunması faktörü göz önünde bulundurulmalıdır,

- Doğal kaynakların gereksiz kullanımına ve ekolojik dengenin bozulmasına yol açacak tüm eylemlerden kaçınılmalıdır. Bu alanda Topluluk Komisyonu bir yönetim mekanizması oluşturmalıdır,
- Çevre politikası ekonomik ve sosyal gelişmeyle bütünlük içinde yürütülmelidir,
- Bilimsel ve teknolojik alanda faaliyetler yoğunlaştırılmalıdır,
- Çevre politikasına kaynak olarak “kirleten öder” ilkesi benimsenmelidir. Ancak uygulamanın uluslararası ticaret ya da yatırımı etkiler nitelik taşıması durumunda bazı istisnai düzenlemeler yapılabilir. Ancak bu istisnaların Topluluk genelinde tanımlanması gerekmektedir,
- Stockholm’de düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) Çevre Konferansında insan ve çevrenin korunması doğrultusunda alınan kararlara tüm üye devletler uymalıdır,
- Çevre politikaları oluşturulurken gelişmekte olan ülkelerin çıkarları da dikkate alınmalıdır,
- Topluluk ve üye ülkeler çevreyle ilgili uluslararası alanda yapılan faaliyetlere katılmalı ve bu alanda uluslararası kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen eylemleri desteklemelidir,
- Çevre ile ilgili politikaların başarısı tüm Topluluk vatandaşlarının her kademedeki katılımına bağlıdır. Bu nedenle vatandaşlar çevreyle ilgili konularda bilgilendirilmeli ve eğitilmelidir,
- Çevre kirliliği yerel, bölgesel, ulusal, uluslararası ve Topluluk genelinde olmak üzere farklı düzeylerde ve sorunun niteliğine göre çözülmeye çalışılmalıdır,
- Topluluk içinde çevre politikaları uyumlaştırılmalıdır.

Bu on iki ilkenin hayata geçirilmesi için çevre eylem programları oluşturulmaya başlanmıştır. Çevre eylem programları kapsamında yapılması gereken ve planlanan uygulamalar, ortak çevre politikasını oluşturmaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısmında, çevre eylem programları bir zaman dizini içinde 1973 yılından günümüze kadar olan süreçte ele alınmış ve incelenmiştir.

Avrupa Tek Senedi: Avrupa Tek Senedi ile birlikte Topluluğun çevre politikasında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde, Roma Antlaşması’nda değişiklikler yapılmış ve çevre sorunları ilk kez Senedin bağımsız bir bölümünde (VII. başlıkta) yerini almıştır. Topluluk Mevzuatı, daha önce çevreyle doğrudan ilgili hükümler içermemekte iken, 1986 yılında Avrupa Tek Senedi’nin imzalanmasıyla çevreyi doğrudan düzenleyen bir niteliğe dönüşmüştür. Tek Senedin 25. maddesi ile antlaşmaya çevre adı altında bir başlık eklenmesi öngörülmüştür (Hamamcı, 1997: 401). Senedin 25. maddesi, AET kurucu antlaşmasına eklenen çevre başlığı ile çevre değerlerinin korunmasını Topluluğun ortak amaçları arasına almıştır (Özdek, 1993: 77).

Bu dönemde çevre sorunları alanında yol gösterici kuralların belirlenmesi, ekonomik alanda tam olarak bütünleşmeyi sağlamada gerekli adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Avrupa Tek

Senedinde, çevre kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların ussal kullanımı, önleyici eylem ilkesi, çevresel tahribatın kaynağında önlenmesi, kirleten öder ilkesi ve çevre koruma gereklerinin Topluluğun diğer politikalarının bir parçası olma gereği 130 r, 130 s ve 130 t maddelerinden oluşan VII. başlık altında yer almıştır. VII. başlıkta yer alan konulardan biri de, Topluluğun, ancak üye devletlerce gerçekleştirilmesinden daha iyi olacaksa çevre ile ilgili konularda harekete geçebilmesidir. Tek Senedin 100 A maddesinde ortak çevre politikası için önemli bir hüküm bulunmaktadır. Bu maddede, ortak pazara ulaşma amacına yönelik olarak Konsey'in, çevre koruma konusunda oy birliği yerine nitelikli çoğunlukla karar alabileceği yer almaktadır. Buna ek olarak aynı maddede, Komisyon'un sağlık, güvenlik, çevre koruma ve tüketiciyi koruma alanlarında yüksek düzeyde bir korumayı temel alacağı da belirtilmiştir. Tek Senet'te ayrıca, üye ülkelerin ve Topluluğun çevre sorunları ile mücadelede üçüncü ülkelerle ve ilgili uluslararası örgütlerle iş birliğine gidebileceğine değinilmekte; üye ülkelerin, Senet'le getirilen kurallara aykırı düşmemek koşuluyla, daha sıkı koruma önlemleri alabileceğinden söz edilmektedir (Duru, 2007a: 3).

Avrupa Tek Senedi, çevre ile ilgili getirmiş olduğu yenilikler açısından son derece önemlidir. Özellikle, kurucu antlaşmalarda değişiklikler yaparak, çevre konusunun antlaşma metinlerine girmesini sağlamış ve Birliğin çevre ile ilgili politikasının daha da derinlik kazanmasında rol oynamıştır.

Maastricht Antlaşması: 1992 yılında oluşturulan Maastricht Antlaşması, Roma Antlaşması'nı yeniden düzenlemiş ve AET'den AB'ye geçişin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bunların yanında çevre ile ilgili olarak getirdiği yenilik ise, Birliğin çevre politikasını daha kapsamlı bir şekilde ele alması olmuştur. Maastricht Antlaşması, Tek Senette çevreyi ilgilendiren maddeler olan 130 r, 130 s ve 130 t maddelerini yeniden düzenlemiştir. Maastricht Antlaşması'nın 3/k maddesinde, Birlik içinde ortak bir çevre politikası oluşturulacağından söz edilmiştir. Antlaşma, ortak çevre politikasına kökten değişiklikler getirmemiş, sadece çevreyle ilgili bazı konuları daha ayrıntılı biçimde düzenlemiş ve çevreyi ilgilendiren yeni konular üzerinde durmuştur. Çevreyi ilgilendiren yeni konulardan biri de 'sürdürülebilirlik' kavramı olmuştur. Antlaşmada, Birliğin temel ilkelerine yer verilirken "sürdürülebilir, enflasyonist olmayan ve çevreye duyarlı bir büyüme"ye değinilmiş, böylece çevre politikalarının ilk kez "sürdürülebilirlik" ilkesi kapsamında belirleneceği gündeme getirilmiştir. Çevre politikaları oluşturulurken değişik bölgelerdeki çevre koşullarının ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının göz önünde bulundurulması hususu da Antlaşma ile getirilen yeni hükümlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Maastricht Antlaşması, Birliğin politikalarının oluşturulması sürecinde çevresel değerlerin dikkate alınması hususunu çok daha güçlü bir şekilde vurgulamıştır. Buna göre, ticaret, endüstri, enerji, tarım, ulaşım ve turizm de dahil olmak üzere Birliğin diğer tüm ekonomik ve sosyal politikalarının belirlenmesinde çevresel kaygılar ön planda tutulmalıdır (Onuk, 2007: 48).

Maastricht Antlaşması'nın 130. maddesi hükümleri şu şekilde değerlendirilmiştir (Duru, 2007a: 3; Onuk, 2007: 49,52). Antlaşmanın 130 R maddesinin

1. fıkrasında, Birliğin çevre politikasının hedefleri sayılmış ve bu hedeflerin bağlayıcılığı vurgulanmıştır. Maddeye göre, çevre kalitesinin korunması, iyileştirilmesi ve aynen muhafazası (var olan doğal zenginliklerin yok olmasının engellenmesi), insan sağlığının korunması, doğal kaynakların dikkatli ve rasyonel kullanımı, bölgesel ya da küresel çevre sorunlarının üstesinden gelinebilmesi için uluslararası alanda alınacak önlemlerin teşviki hedeflenmiştir.

2. fıkraya göre; Topluluğun ortak çevre politikası, Birliğin değişik bölgelerindeki çevre koşullarındaki farklılıkları, çeşitlilikleri dikkate alarak yüksek koruma düzeyini hedefler. Topluluk bu hedefleri gerçekleştirirken ihtiyat ilkesini, koruyucu eylem ilkesini, çevreye verilen zararları öncelikle kaynağında düzeltme ilkesini, kirleten öder ilkesini kullanır. Bütün Topluluk politikaları belirlenirken ve yürürlüğe konarken çevre koruması hususundaki zorunluluklar dikkate alınmalıdır.

3. fıkrada, Birliğin çevre politikasını oluştururken kullanılabilir, mevcut teknik ve bilimsel verileri, Topluluğun çeşitli bölgelerinin çevre şartlarını, eyleme geçmenin ya da eylemsizliğin meydana getirebileceği avantajlar ve yükleri, Topluluğun tümünde ekonomik ve sosyal kalkınma ve bölgelerin dengeli kalkınması unsurlarını göz önüne alacağı belirtilmektedir.

4. fıkraya göre; Birlik ve üye devletler, karşılıklı yetkileri çerçevesinde uluslararası uzmanlık örgütleri ve diğer ülkelerle iş birliği yaparlar. Topluluğun iş birliği yöntemleri, Topluluk ile diğer devletler veya uluslararası örgütler arasında, Avrupa Toplulukları Kurucu Antlaşması'nın 228. maddesi gereği müzakere edilir.

Maastricht Antlaşması'nın 130 s maddesinde, Birliğin karar alma usulünde değişiklik yapılmıştır. Çevre politikalarıyla ilgili karar alma yöntemi üç istisna haricinde nitelikli çoğunluk esasına bağlanmıştır. 130 s maddesi ile Birliğin çevre hukukuna önemli değişiklikler getirilmiştir. Tek Senet'e göre oy birliğiyle karar almak esas iken, söz konusu Antlaşma ile iş birliği ile karar almanın kapsamı genişletilmiş; oy çoğunluğuyla karar alma sistemi getirilmiştir. İkinci değişiklik ise Avrupa Parlamentosu'nun çevre ile ilgili konularda kararlara katılım düzeyini yükselterek, Parlamento'ya yasa koyma sürecine etkide bulunma imkanı verilmiş ve Parlamento'ya tek veto hakkı tanınmıştır. Üçüncü değişiklik; Konsey'in madde 130 r/1'de belirtilen hedeflere ulaşabilmek için aldığı tedbirlerin, bir üye devlete aşırı yüksek maliyetler getirdiği takdirde, o üye devlet için ilgili düzenlemenin istisna hükümler getirebilmesi ve Uyumlaştırma Fonu'ndan mali destek sağlanmasıdır.

Maastricht Antlaşması'nın 130 t maddesine göre; "madde 130 s'ye göre kabul edilen koruma tedbirleri, her bir üye ülkenin pekiştirilmiş koruma tedbirlerinin devamına ve oluşturulmasına engel

teşkil etmez. Bu tedbirlerin, söz konusu Antlaşma ile bağdaşması gerekir. Bu önlemler Komisyon'a tebliğ edilir." Bu madde ile sözü geçen amaçlara ulaşılabilmesi için, Topluluğun çevre konusundaki eylemlerinin dayanacağı ilkeler de sıralanmaktadır. Avrupa bütünleşmesinin kurumsal yapısı içinde son derece önemli rol oynayacak olan yetki ikamesi (subsidiarity) ilkesi de, ilk defa ortak çevre politikası kapsamında Topluluk terminolojisine ve kurucu antlaşmalara bu madde ile dahil olmaktadır. Ayrıca çevre konusunda Topluluğun ve üye ülkelerin üçüncü devletlerle ve uluslararası örgütlerle ilişkilerdeki yetkisi de bu madde ile belirlenmektedir.

1993 yılında yürürlüğe giren ve Avrupa bütünleşmesi açısından önemli bir dönüm noktasını ifade eden Maastricht Antlaşması ile mevcut bazı politika alanları da güçlendirilmiştir. Çevre politikası da Maastricht Antlaşması ile güçlendirilen bu politika alanlarından biridir. Bu çerçevede, Maastricht Antlaşması ile çevrenin korunması ilkesi ilk kez açık olarak, Birlik hedefleri kapsamına alınmıştır. Ekonomik büyümenin çevreyle uyum içinde gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiş, bu amaçla Birliğe bir çevre politikası geliştirilmesi görevi verilmiştir (Ökmen, 2006: 343-345; Bozkurt, 2010: 104-107). Maastricht Antlaşması'nı önemli kılan bir diğer durum da, bu antlaşmayla çevre politikasının Birliğin ortak politikalarından biri olarak sayılması durumudur (Görmez, 2007: 91; Bilgin, 2014: 515).

Amsterdam Antlaşması: AB kurucu antlaşmalarından biri olan Maastricht Antlaşmasını değiştiren 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması, çevre konusunda karar alma mekanizması başta olmak üzere önemli değişiklik ve yeniliklerin kurucu antlaşmalara girmesini sağlamıştır (Bilgin, 2014: 516).

Amsterdam Antlaşması'nın getirdiği yenilikleri belirtmek gerekirse, öncelikle çevreyle ilgili karar alma mekanizmasında yaptığı değişiklik, oy çokluğuyla kararların alınması sistemini benimsemiş olmasıdır. Bu antlaşma ile, çevre eylem programları, ortak çevre politikasının araçları olarak kabul edilmiştir. Çevre politikasına diğer politikalarla eşdeğer düzeyde önem verilmesi yönünde karar alınmış ve tüm politika alanlarında çevrenin korunması ve gözetilmesi gerektiği üzerine vurgu yapılmıştır (Öztunalı Kayır, 2003: 318-319).

Amsterdam Antlaşması'yla getirilen bir diğer önemli yenilik, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin hem Antlaşmanın giriş kısmında hem de Topluluğun amaçlarının düzenlendiği 6. maddede yer alması olmuştur. Bu maddeyle anlatılmak istenen, tüm ortak politikaların çevre politikası ile uyumlu olması gerektiği, aksi takdirde uyumlu olmayan tüm politikaların sürdürülebilir olmaması hususudur. Böylelikle, sürdürülebilir kalkınma kavramı, AB'nin hedefleri arasında önemli bir konuma getirilmiştir (Çamur ve Vaizoğlu, 2007: 297).

Maastricht Antlaşması'nın çevrenin korunmasına yönelik yaptığı düzenlemelere içerik açısından küçük değişiklikler getiren Amsterdam Antlaşması'nda çevrenin korunması konusu her

zamankinden daha fazla ciddiye alınmış ve böylelikle Birlik, çevre politikasını diğer politikalarla eşdeğer düzeyde tuttuğunu göstermiştir (Onuk, 2007: 59).

Nice Antlaşması: 2000 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen Nice Zirvesi'nde, Birliğin geleceği üzerine daha geniş ve daha derin bir tartışmanın başlatılması ve Kurucu Antlaşmaların daha ciddi biçimde revize edilmesi konusunda görüş birliğine varılmıştır. Bunun sonucu olarak, Nice Antlaşması 26 Şubat 2001'de imzalanmış ve 1 Şubat 2003'de yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşmayla Avrupa'nın bütün devletleri arasında kalıcı barış, istikrar ve zenginliğin gerçekleştirilmesi hedefiyle, Birlik içinde o zamana kadar yaşanmayan büyüklükte bir genişlemeye fırsat sunulmuştur. Aynı zamanda, antlaşma ile Birlik açısından önemli kurumsal dönüşümler gerçekleştirilerek AB'nin genişleme sürecine hazırlanması amaçlanmıştır (Bozkurt vd., 2005: 3; Çelenk, 2006: 71).

Nice Antlaşması'nda çevrenin korunmasıyla ilgili yapılan değişiklikler, XIX. başlıkta bulunan 175. maddenin (b) fıkrasında "su kaynaklarının yönetimine ilişkin nicel önlemlerin" Konsey tarafından karara bağlanması ve (c) fıkrasında bulunan "atıkların yönetimi haricinde arazi kullanımı" ibaresinin metinden çıkarılmasıdır. Bu anlamda Nice Antlaşması, kurucu antlaşmaların çevre politikasına ilişkin hükümlerinde önemli bir değişiklik yapmamış gibi görünse de (Akdur, 2005: 96) AB'nin çevre ile ilgili normları daha üst düzeye çıkarılmış, daha belirgin bir konuma getirilmiş ve Antlaşma'da yer alan iki hüküm ile Birliğin çevre sorunlarının çözümüne verdiği önem açıkça gösterilmiştir (Yaşamış, 2001: 240).

Nice Antlaşması'nın çevreyi ilgilendiren hükmüne "doğrudan ve dolaylı biçimde su kaynaklarının kullanımını etkileyen ve su kaynaklarının yönetimine ilişkin nicel önlemler" ibaresi eklenmiştir. Bu ibareyle, su kaynaklarının yönetimine ilişkin alınan kararlar ile su kaynaklarının varlık düzeylerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyecek konularda Birliğin karar alma yönteminin oy birliğiyle olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca Nice Antlaşması'nın metnine eklenen deklarasyonda, "*Antlaşmaya imza koyan AB ülkeleri, Birlik çerçevesinde çevre korumanın geliştirilmesinde ve küresel düzeyde aynı hedefe yönelik uluslararası çabalarda, AB'nin öncü bir rol oynamasında kararlıdır*" ifadesine yer verilmiştir (Yıldırım ve Budak, 2005: 192).

Nice Antlaşması için, çevreye yönelik genel olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, AB çevre politikasında önemli bir yenilik öngörmemiş, sadece su kaynaklarını ilgilendiren ufak bir değişiklikyle yetinilmiştir diye söylemek doğru olacaktır (Duru, 2007a: 4). Dikkate değer tek nokta ise, çevre politikası açısından su kaynakları yönetiminin ön plana çıkmaya başlamasıdır.

Göteborg Zirvesi: 2002 yılında gerçekleştirilen Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi'ne hazırlık çerçevesinde Haziran 2001'de Göteborg'da yapılan Avrupa Konseyi'nde, "Daha iyi Bir Dünya için Sürdürülebilir Avrupa: Sürdürülebilir Kalkınma İçin

Avrupa Birliği Stratejisi” konulu Avrupa Komisyonu önerisi kabul edilmiştir. Bu toplantıda, iklim değişikliğiyle mücadele konusu, Birliğin kalkınma stratejisinin öncelik alanı olarak belirlenmiştir. Stratejide yer alan iklim değişikliğine ilişkin Komisyon önerileri aşağıda sıralanmıştır (Türkeş ve Kılıç, 2004: 41):

- Sera gazı salınımlarını 2008-2012 birinci yükümlülük dönemi sonrası için 2020 yılına kadar 1990 düzeyine kıyasla her yıl %1 oranında azaltmak,
- Vergileri en az enflasyon düzeyine göre otomatik olarak belirleme gibi, enerji vergisi konusunda daha başarılı çevre hedefleri oluşturmak,
- 2020 yılına kadar fosil yakıt üretimi ve tüketiminde tüm devlet yardımlarını aşamalı olarak kaldırmak ve ilgili sektörlerde oluşacak işsizliği karşılamak için alternatif iş kaynakları geliştirmek ve ayrıca AB’ye katılım görüşmeleri çerçevesinde, özellikle bazı aday ülkelerdeki kömürün özel durumunu dikkate almak,
- 2010 yılına değin taşıtların tükettiği yakıtın en az %7’lik kısmının biyoyakıtları da içeren alternatif yakıtlarla karşılanmasını sağlamak.

Komisyon, bu önerilerle iklim değişikliği sorunuyla baş etmeyi amaçlamış, sera gazı emisyonlarını her geçen yıl azaltmayı hedeflemiştir. Öte yandan enerji vergisi konusuna dikkat çeken Göteborg Zirvesi, otomobil yakıtlarının yerine alternatif yakıtlar bulunması hususuna da vurgu yapmıştır.

Göteborg Zirvesi’nde kabul edilen bir diğer belge, “Çevre 2010: Geleceğimiz, Tercihimiz - AB Altıncı Çevre Eylem Programı 2001-2010” ismiyle oluşturulmuştur. Bu belgede gelecek on yıl içinde ulaşılmak istenen çevresel amaçlar ve hedefler bulunmakta, bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için yapılması gereken *“piyasanın çevre dostu çalışmasının teşvik edilmesi”* (firmaların çevre ile ilgili sosyal sorumluluk projelerine imza atması vb.) stratejik eylemler yer almaktadır (Toprak, 2006: 161).

Avrupa Birliği Anayasa Taslağı: 2003 yılında Selanik Zirvesi’nde Avrupa İçin Bir Anayasa Antlaşması hazırlanmış, ancak Fransa ve Hollanda’da referandumun olumsuz sonuçlanmasıyla Antlaşmanın yürürlüğe girmeyeceği anlaşılmış ve taslak olarak kalan Antlaşma, 2007 yılındaki Lizbon Antlaşması ile geçersiz olmuştur (Bilgin: 2014: 517). Ancak her ne kadar başarısız olup da yürürlüğe giremese de, AB çevre politikalarının gelecekte nasıl bir hale bürüneceğini görebilmek adına, Anayasa Taslağı’nın çevreyle ilgili beşinci bölümünü incelemek gerekmektedir. Taslakta çevreyi ilgilendiren maddeler değerlendirildiğinde, ortak çevre politikasında köklü bir değişimin yaşanmadığı, yukarıda ele alınan kurucu antlaşmalardaki ilkelerin tekrarlandığı görülmektedir.

Anayasa Taslağı'nda Birlik çevre politikası, çevre kalitesinin korunması, geliştirilmesi ve muhafaza edilmesi, doğal kaynaklardan ussal ve makul biçimde yararlanılması, insan sağlığının korunması, bölgesel çapta veya dünya çapında çevre sorunlarının üstesinden gelinebilmesi için uluslararası düzeyde tedbirlerin teşvik edilmesi gibi hedeflerin gerçekleştirilmesine katkı sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Taslağa göre, AB çevre politikası, Birliğin çeşitli bölgelerindeki durumların farklılığını dikkate alarak, yüksek düzeyde bir koruma hedeflemektedir. Bu koruma politikası, çevresel zararı kaynağında giderme, önleyici tedbirler alma, ihtiyat ve kirleten öder ilkelerine dayanmaktadır.

Taslakta ayrıca, Birliğin tüm politika alanlarına çevre koruma gerekliliklerinin eklenmesi gerektiği belirtilmektedir. Birliğin kabul edilen çevre koruma tedbirlerini ihmal etmeden, üye ülkelerin çevre politikası uygulamalarının finansmanına yardım yapması hususu da kesin bir biçimde kurala bağlanmıştır (Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma [AİBAOA], 2003: madde III-129/1,129/2,130/4). Bu hükümlerin yanında Anayasa Taslağında çevrenin, Birliğin ortak yetki alanlarından biri olarak düzenlendiğini de belirtmek gerekmektedir (Duru, 2007b: 173).

Anayasa Taslağı'nın çevre ile ilgili düzenlemelerine bakıldığında, çok önemli bir yenilik ve değişiklik getirmediği, önceki kurucu antlaşmalarda yer alan madde numaralarında değişiklikler olduğu görülmektedir (İktisadi Kalkınma Vakfı [İKV], 2003: 118-120).

Lizbon Antlaşması: Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma'nın referandum sonuçlarının olumsuz olması, AB'yi, Anayasa Antlaşması'nın referandum sonucunun olumsuz çıkmasına neden olan maddelerini değiştirerek yeni bir antlaşma yapmaya itmiştir. Lizbon Antlaşması olarak bilinen bu antlaşma 2007 yılında imzalanmış ve 2009 yılında ise yürürlüğe girmiştir (Bilgin, 2014: 518).

Lizbon Antlaşması'nın çevreye yönelik hükümlerine bakıldığında, Avrupa Birliği'ni kuran antlaşmadaki başlangıç kısmında yer alan “*sürdürülebilir kalkınma ilkesini göz önünde tutarak iç pazarın tamamlanması ve uyumun ve çevrenin korunmasının güçlendirilmesi çerçevesinde politikalar uygulanması*” ifadesinde bir değişiklik olmamıştır. Lizbon Antlaşması'nın Avrupa Birliği'ni kuran antlaşmadaki değişikliklerini 3 başlık şeklinde ifade etmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi, “*Birliğin yüksek düzeyli çevre koruma ve çevre kalitesinin yükseltilmesini esas alarak Avrupa'nın sürdürülebilir kalkınması için çalışması*” ifadesindeki yüksek düzeyli çevre koruma ve çevre kalitesinin yükseltilmesi ifadesidir. İkinci olarak, çevrenin AB ile üye ülkeler arasında paylaşılan yetki alanlarından biri olarak kabul edilmeye başlanmış olmasıdır. Üçüncü olarak ise, “*yoksulluğu ortadan kaldırmak için geliştirmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasını desteklemek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak*” ifadesi Antlaşma metnine giren değişiklikler olarak kabul edilmektedir (Aydın ve Çamur, 2017: 33-34).

Öte yandan Lizbon Antlaşması, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'da da değişiklikler yapmıştır. Bu noktada iki değişiklik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yukarıda değinilen çevre konusunun Birlik ve üye devletler arasında paylaşılan bir yetki olması durumudur. Diğeri ise, enerji politikası belirlenirken, çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ihtiyacının göz önünde bulundurulması gerektiği ile ilgili değişikliktir.

Sonuç olarak Lizbon Antlaşması, hem Avrupa Birliği'ni kuran antlaşmada, hem de Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'da çevre ile ilgili önemli düzenlemeler yapmış, sürdürülebilir kalkınmayı hem Avrupa'da gerçekleştirmeyi, hem de dünyada bunun gerçekleşmesi için destek olmayı politika olarak benimsemiştir (Bilgin, 2014: 519-520).

1.3. Avrupa Birliği Çevre Eylem Programları

Bu bölümde, çevre eylem programları hakkında temel bilgiler verildikten sonra, bir zaman dizini içinde, 1973-1977 yılları için geçerli olan Birinci Çevre Eylem Programı, 1977-1981 yılları için geçerli olan İkinci Çevre Eylem Programı, 1982-1986 yılları arasında yürürlükte olan Üçüncü Çevre Eylem Programı, 1987-1992 arası dönem için Dördüncü Çevre Eylem Programı, 1993-2000 yıllarında geçerli olan Beşinci Çevre Eylem Programı, 2001-2010 yıllarını kapsayan Altıncı Çevre Eylem Programı ve nihayet 2013-2020 arası dönemde geçerli olacak olan ve bugün halen yürürlükte olan Yedinci Çevre Eylem Programı ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Çevre eylem programları, Birlik politikalarının ana ilkelerini ortaya koymuş ve çevreyle ilgili yasal düzenlemeler için yönlendirici olmuştur. Her program yapıldığı dönemde var olan sorunları ortaya koyarak, günün ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Çevre eylem programları bu gibi önemli işlevlere sahiptir, ancak çevre eylem programlarının bağlayıcılığı yoktur.

AB çevre politikasının daha iyi anlaşılabilmesi adına çevre eylem programlarının da incelenmesi gerekmektedir. AB, tüm dünyanın en büyük sorunlarından biri olan çevre sorunlarının uygun yasal düzenlemelerle ve uygulanacak politikalarla asgari düzeye indirilmesi için çevre konusunda ilk kez 1973 yılında harekete geçmiş ve birbirini izleyen çevre eylem programları kabul etmiştir. Bunlar;

Birinci Çevre Eylem Programı (1973-1977): 1973-1977 yılları arası için hazırlanan birinci çevre eylem programı, ortak çevre politikasının amaç ve ilkelerini ortaya koymuştur. AB'nin ortak çevre politikasının amacı, ulusal düzeyde gerçekleştirilen politikaların uyumlaştırılması ve koordinasyonunun sağlanmasıdır (Egeli, 1996: 30; Karabulut, 2004: 316–317). Birinci çevre eylem programı, üç ana konu üzerine temellendirilmiştir. Bunlardan ilki, kirliliği ve gürültüyü engelleme, ikincisi, yaşam düzeyini geliştirmeye yönelik eylemler, üçüncüsü ise, çevre sorunlarının çözümü için uluslararası örgütlere katılımın sağlanmasıdır (Ceyhan ve Gönen, 1990: 8). Çalışmaları bu

konular üzerine temellendiren birinci çevre eylem programı, halkların yaşam seviyelerinin korunmasını ve yükseltilmesini amaçlamıştır. Program, amaçlarını gerçekleştirebilmek için AB çevre politikasının ilkelerini aşağıdaki gibi belirlemiştir (Egeli, 1996: 31–32; Çokgezen, 2007: 93-94):

- Kirlilik ve gürültüyü meydana getiren unsurların yarattığı etkileri önlemek yerine bunlara kaynağında engel olunmalıdır. Çevre sadece teknik bir konu olarak görülmemelidir. Çevre, ekonomi ve kalkınmayla yakından ilgilidir ve bu yüzden belirlenen politikalar ekonomik ve sosyal ilerlemeyle uyumlu olmalıdır,
- Teknik planlama yapılırken ve karar verilirken çevre üzerinde meydana gelebilecek olumsuzluklar en erken aşamada göz önüne alınmalıdır,
- Doğadan ve doğal kaynaklardan faydalanılırken ekolojik dengeye zarar vermekten kaçınılmalıdır,
- Birlik halkının çevresel bilgisini artırmak, kirlilik ve gürültü yapıcı unsurlarla mücadele, çevrenin iyileştirilmesi ve korunması için eylemler geliştirilmelidir,
- Gürültü yapıcı unsurların ortadan kaldırılması ve önlenmesinin maliyeti kirletenler tarafından karşılanmalıdır,
- Bir devletin diğer bir devletin çevresini bozucu faaliyetlerden ve uygulamalardan kaçınması gerekmektedir,
- Uzun dönemde ele alınacak olan araştırma ve geliştirme çabaları desteklenmelidir,
- Çevre sorunlarının daha iyi bir şekilde çözümü için bölgesel iş birliği sağlanmalıdır,
- Birlik üyeleri çevre korunmasının bir sorun olduğunun farkındadırlar ve Birliğe girebilmek için bu bilince sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca Birlik üyelerinin gelecek nesillere iyi bir çevre bırakmanın sorumluluğunu da almaları gerekmektedir,
- Her ülke kendi çevre politikasını planlayarak uygulamalıdır. Hazırlanan bu ulusal programlar Birlik içinde uyumlaştırılmalıdır,
- Sınır tanımayan ve tüm dünyayı bütün olarak tehdit eden çevre sorunları için uluslararası örgütlerle iş birliği yapılmalıdır.

AB, yukarıda tek tek sıralanan çevre politikası ilkelerini birinci çevre eylem programı süresince uygulamaya çalışmış, bu program sona erdiğinde dönemin çevre sorunları ve şartlarına göre ikinci çevre eylem programını uygulamaya geçirmiştir. İkinci çevre eylem programı birinci programın devamı niteliğinde olup, AB çevre politikasına bazı yenilikler getirmiştir.

İkinci Çevre Eylem Programı (1977-1981): İlk çevre eylem programının genişletilmiş bir biçimde devamı niteliğinde olan ikinci çevre eylem programı dünyada yaşanan büyük enerji bunalımı yıllarında hayata geçmiştir. Birinci eylem programında var olan eksiklikleri tamamlayan bu program, havanın ve suyun kirlenmesinin önlenmesi noktasına önceliğini vermiştir. Belirlenen

amaçlar ve alınan kararlar ilk eylem programındaki haliyle tanımlanmıştır (Egeli, 1996: 25; Erdem ve Yenilmez, 2017: 95). Yine kirliliği azaltmak için alınacak önlemlere ağırlık verilmiştir. Uluslararası örgütlerle iş birliği yapılması öngörülmüştür. Doğal kaynakların zarar görmeden kullanılması gerektiği belirtilmiş ve çevreyi korumak ve geliştirmek için harekete geçilmesi, çevre politikasının etkinliğini sağlayabilmesi için eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. İlk programda tam olarak uygulamaya geçirilemeyen ilkelere ve prensiplere ikinci programda yeniden yer verilmiştir. Bunların en önemlisi çevreye gelen zararın giderilmesi yerine zararın ortaya çıkmaması için kaynağında engellenmesi prensibidir (Ceyhan ve Gönen, 1990: 12; Budak, 2000: 227). İkinci eylem programıyla gelen en önemli yenilik ilk olarak 1969'da Amerika'da uygulanan Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) olmuştur. İlk kez bu programla gündeme gelen ÇED'in amacı ekonomik ve sosyal gelişmeleri engellemeden çevreyi ekonomik politikalar karşısında korumak ve kollamaktır (Egeli, 1996: 37). ÇED ile, gerçekleştirilecek faaliyetler başlatılmadan çevreye gelebilecek zararların önceden tespiti yapılarak önlemler alınabilmektedir (Tavşancı, 2005: 43-45).

Üçüncü Çevre Eylem Programı (1982-1986): İlk iki programa göre daha kısa olan üçüncü program, konsey ve üye devlet hükümetlerinin iş birliğiyle hazırlanmıştır. Bu program diğer iki programa göre daha somut unsurlar taşımıştır. Üçüncü programla birlikte, çevre diğer politikaların bütünlüğü parçası haline gelmiştir. Böylece çevre politikasının hedefleri diğer politikaların hedefleri içine alınmıştır (Türkeş, 2005: 1). Enerji, sanayi, ulaştırma ve özellikle tarım sektörünün planlanması sırasında çevresel değerler göz önüne alınarak hesaba katılmıştır (Budak, 2000: 231). Üçüncü eylem programının başlangıç yılı olan 1980'lerde "biyoteknoloji" alanında gelişmeler yaşanmıştır (Yaşamış, 2000: 1032; Erdem ve Yenilmez, 2017: 96). Yeni teknolojiler, çevre kirliliğinin boyutu göz önüne alındığında kirliliğin kaynağında önlenmesi ilkesine yardımcı olmuştur. Ayrıca bu geliştirilen yeni teknolojiler ÇED'e destek olmak amacıyla da kullanılmıştır (Ceyhan ve Gönen, 1990: 19; Karabulut, 2004: 319). Ayrıca bu programla ilk kez, Birliğin çevre ile ilgili konularda uluslararası alanda üye devletleri temsil yetkisinden söz edilmiştir (Duru, 2007b: 178).

Dördüncü Çevre Eylem Programı (1987-1992): Birinci ve ikinci eylem programlarında kirlilik sonucunda ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak amaçlanmışken, üçüncü programda sorunların ortaya çıkmadan önlenmesi amaçlanmış ve bu sorunları önlemenin ekonomik açıdan daha iyi olacağı belirtilmiştir. Temelini kirliliğin önlenmesi olarak belirleyen dördüncü programla birlikte çevre sorunları için daha kapsamlı bir bakış açısı getirilmiştir. Dördüncü programda, çevrenin korunması hususu sosyo-ekonomik kalkınmanın temel unsuru olarak ele alınmıştır (Budak, 2000: 234-235).

Dördüncü çevre eylem programı, 1987 yılında Avrupa Tek Senedi'nin imzalanmasından sonra oluşturulan ilk çevre eylem programı olması nedeniyle, Avrupa Tek Senedi'nde belirtilen

çevreye yönelik hedefleri benimsemiştir. Bu program Birliğin, bu programa kadar uyguladığı politikaların tümünü çevre koruma boyutuyla ele almıştır. Çevre korumanın etkin olabilmesi, diğer Birlik politikalarının çevreyi göz önüne almalarına bağlıdır (Ceyhan ve Gönen, 1990: 22).

Dördüncü çevre eylem programının konuları; kirliliğin önlenmesi, kaynakların işletilmesinin düzeltilmesi, uluslararası faaliyetler ve destek sağlayabilecek araçların geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Nükleer güvenlik konusu da programda ilk kez ele alınan konulardan biri olmuştur (Egeli, 1996: 51). Dördüncü programın öncelikli faaliyet alanları, hava kirliliği, su kirliliği, toprağın korunması, doğa koruma alanlarında önlemler alınması, atıkların kontrolü, gürültünün önlenmesi, kimyasal maddeler, biyoteknoloji, kentler ve kıyı bölgeleri olarak düzenlenmiştir (Ceyhan ve Gönen, 1990: 24–27).

Üçüncü program, birinci ve ikinci çevre eylem programlarından farklı olarak uluslararası alanda yetki konusunu açıklamış, ancak üye devletlerin yetkilerine yönelik bir açıklamada bulunmamıştır. Dördüncü program ise, devletlerin uluslararası faaliyetlere AB ile birlikte katılabileceğini açıklamıştır (Budak, 2000: 240; Erdem ve Yenilmez, 2017: 97). Böylece uluslararası ilişkilerde devletlerin de yeri belirlenmiştir.

Beşinci Çevre Eylem Programı (1993-2000): Beşinci Çevre Eylem Programı, 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Çevre Kalkınma Konferansı'nın ve Maastricht Antlaşması'nın izlerini taşımaktadır. Beşinci Çevre Eylem Programı, bundan önceki eylem programlarına göre sorunların çözümü için farklı stratejiler geliştirmiştir. Beşinci program ilk dördünün aksine tek bir kavram üzerine odaklanmış ve uygulamalarını da bu kavram üzerinden belirleyeceği stratejilerle gerçekleştirmiştir. Bu kavram, Gündem 21 çerçevesinde 1990'ların çevre politikalarında tüm dünyada önem kazanan "*sürdürülebilir kalkınma*" kavramı olmuştur. Bu yıllarda çevre ve kalkınmanın aynı anda sağlanması hedeflenmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma uzun sürede gerçekleşebileceğinden programın kapsadığı yıllar içinde tam olarak gerçekleşebilmesi mümkün değildir. Bu dönemde sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politikalar oluşturulmuştur. Oluşturulan politikalar göz önünde bulundurularak; programın öncelikli alanları belirlenirken Birliğin tümünün dikkate alınması, bütün politikalara çevre boyutunun eklenmesi, çevre araçlarının çeşitlendirilmesi, çevre politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında sorumluluğun paylaşılması ve uluslararası alanda iş birliğine önem verilmesi hedefleri de belirlenmiştir (Ekeman, 1998: 23).

Çevreyi kirlilemeden önce koruma ve ortak sorumluluk ilkeleri, beşinci programın ana temalarını oluşturmuştur (Görmez, 2007: 91). Enerji, sanayi, tarım, ulaştırma ve turizm olmak üzere beş temel sektörün çevreye olan baskısı üzerine yoğunlaşan program, kentsel çevrenin bozulması, atık yönetimi, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, hava kirliliği ve kıyı alanları

gibi çevre sorunları üzerinde durmuştur (Duru, 2007b: 179). Ayrıca halkın katılımı ve şeffaflık ilkeleri, politikaların belirlenmesi ve alınan kararların uygulanmasında beşinci programda benimsenen ilkeler olarak karşımıza çıkmıştır (Talu, 2006: 67; Erdem ve Yenilmez, 2017: 99). Diğer taraftan AB, çevre yönetiminde öngördüğü şeffaflık ve katılım ilkelerini diğer alanlar için de benimsemiştir.

Altıncı Çevre Eylem Programı (2001-2010): Birliğin Altıncı Çevre Eylem Programı, “Çevre: 2010 Geleceğimiz, Tercihimiz” uygulanacağı yıllar için çevre stratejileri belirlemiştir. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için belli başlı çevre unsurlarını göz önünde bulundurmuştur. 2001–2010 yıllarını kapsayan Altıncı Çevre Eylem Programı on yıl için hazırlanan bir çevre hedefi ortaya koymuştur. Altıncı Program önceki Program’ın benimsediği ilkeler üstüne kurulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi, çevre bilincinin geliştirilip katılımın artırılması ve çevre sorunlarının geniş bir bakış açısıyla ele alınması önceki programla benzerlik gösterdiği noktalar (Duru, 2007b: 179). Ayrıca bu program hazırlanırken Birliğin genişlemesi göz önüne alınarak önlemler alınmıştır. Program, fon programlarının finanse ettiği aday ülkelerin görevinin Birlik çevre yasalarına uymasını öngörmüştür. Altıncı Program, belirlediği çevresel hedeflere ulaşmak için önlemler geliştirmiştir. Bu önlemler şu şekilde sıralanmıştır (Talu, 2006: 69):

- Uygulanan çevre yasaları geliştirilmelidir,
- Çevre politikası, toplumda geniş bir kesimle iş birliği yapmalıdır,
- Çevre politikasının diğer politikalarla uyumlaştırılması konusuna ağırlık verilmelidir,
- Toplumun çevre konusunda bilgilere daha kolay ulaşması sağlanmalıdır,
- Çevreye zarar veren tüketim alışkanlıkları değiştirilmeli veya terkedilmelidir,
- Üye ülkelerdeki toprak kullanımı çevreyi koruyucu nitelikte olmalıdır.

Program, evrensel çevre sorunlarını detaylı bir şekilde incelemiş ve bunun sonucu olarak da dört konu üzerine önceliğini vermiştir. Bu öncelikler, çevre ve sağlık, iklim değişikliği, doğa ve biyolojik çeşitlilik, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve atık yönetimi şeklinde belirlenmiştir (İstanbul Sanayi Odası, 2007: 24; Erdem ve Yenilmez, 2017: 99).

Altıncı Çevre Eylem Programı, önceki programlarda benimsenen ilkeler üzerine kurulmuştur. Bu durum, çevre duyarlılığının yaygınlaştırılıp katılımın artırılmasına, sürdürülebilir kalkınma ilkesine, çevre sorunlarının geniş kapsamlı bakış açısıyla ele alınmasına ve pazar ekonomisinin güçlendirilmesine yapılan vurguda görülebilmektedir. Serbest piyasayı düzenleyici nitelikteki kurallara yer vermesi, programın ilk bakışta dikkat çeken özelliklerinden biridir. Ayrıca programda, küresel ölçekteki çevre sorunları daha geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Yedinci Çevre Eylem Programı (2013-2020): 2050 yılı için esas sorunlara yönelik uzun vadeli görüşler sunan Yedinci Çevre Eylem Programı, (Yedinci ÇEP) 2020'ye kadar olan öncelikli hedefleri de özetlemektedir. Ayrıca Avrupalıların ekonomik başarısının ve refahının, doğal sermayesinin sağlık durumuna bağlı olduğu anlayışı üzerine kurulmuştur. 31 Aralık 2020 tarihine kadar sürecek olan Yedinci ÇEP dönemi'nde, AB'nin orta vadedeki çevre politikasının profili çizilmektedir. Ancak halihazırda tüm üye ülkeleri bağlayıcı kılan 2050 hedeflerinin (emisyonlarda % 80-95 azaltım) gerçekleşmesi için yeni program, 22 Ocak 2014 tarihinde açıklanan ancak kesinleşmeyen 2030 yılına ait iklim ve enerji politikası paketiyle beraber, ara dönem çalışma programı olarak da düşünülmektedir. Yine Altıncı ÇEP'de olduğu gibi tematik alanlar üzerinden çalışmaların sürdürüleceği Yedinci ÇEP' de iklim değişikliği, enerji verimliliği, insan sağlığı ve doğal kaynakların verimli kullanılması gibi konulara odaklanan, çevreye duyarlı bir iç pazar işleyişinin ön planda olması beklenmektedir.

Program, 9 öncelik alanı belirlemiştir. Bu öncelik alanları; doğal hayatın korunması, insan sağlığının korunması, iklim ve çevre çalışmalarına yatırımın artırılması, çevre dostu şehir planlamaları, düşük karbonlu ekonomiye geçiş, AB çevre müktesebatının daha iyi bir şekilde uygulanması, çevresel düzenlemelerin diğer politikalara entegre edilmesi, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve çevreyle ilgili araştırma ve inovasyon çalışmalarına yatırımın artırılmasından oluşmaktadır. Programın bütçesi, 2014-2020 Çok Yıllı Mali Çerçeve dahilinde ele alınmaktadır. Ancak; AB tek başına düşünüldüğünde, bir önceki programda ve ekonomik kriz ortamında olduğu gibi üye ülkelerin politik ve ekonomik çıkarları ön plana çıkabilmekte ve böyle bir ortamın devam etmesi yeni programın, hepsi olmasa da, belli hedeflerinin gidişatını etkileyebilmektedir (Kıvılcım, 2014: 1-3).

2020 yılının çevre politikasının çerçevesini sunan yeni ÇEP, özellikle düşük karbon ekonomisi çerçevesinde, çevresel sorun riski en az olan üretim modeli ile en az tüketime yönelen, tüketileni de geri dönüşümlü olarak geri kazandıran hedefleri içermektedir. Nitekim Avrupa 2020 hedeflerine paralel nitelikteki yedinci ÇEP, aday ülkelere de bir anlamda çevre koruma ve iklim değişikliği ile mücadelede, önemle üzerinde durulan çalışmaların çerçevesini sunmaktadır. AB'nin uzun vadede ne tür bir seçenek doğrultusunda hareket ettiği de aday ülkeler tarafından takip edilmesi gereken bir husustur.

Programla beraber AB'nin diğer politika alanlarını ilgilendiren entegre çevre yönetiminin esasları, geniş bir yelpazede üye ülkelere sunulmaktadır. Çevre-dostu üretim modellerinin yaygınlaştırılmasına ön ayak olan bir iş dünyası ile bu ortamın getirisi olarak uzun vadeli yeni iş imkânlarının yaratılması temel hedefler arasında yer alarak AB'de hızla gelişen yeşil ekonomiye geçişi hızlandıracak çalışmalara ağırlık verileceği düşünülmektedir (Kıvılcım, 2014: 1; Erdem ve Yenilmez, 2017: 109).

1.4. Avrupa Birliği Çevre Politikasının Hedefleri ve Temel İlkeleri

AB, çevre politikasını oluştururken hedefler belirlemiştir. Avrupa Birliği Antlaşması madde 174'te ifade edilen hedefler şu şekilde sıralanmıştır (Tekinalp ve Tekinalp, 2000: 602-604; Bozkurt vd., 2005: 380; Avrupa Birliği ve Kurumlar (t.y.), <http://www.ibb.gov.tr/sites/Avrupa-Birligi/Documents/komisyonlarsunum/cevresunumu.ppt>):

- Çevre kalitesinin korunması ve çevre şartlarının iyileştirilmesi,
- Birliğin farklı bölgelerindeki durumların çeşitliliği göz önünde tutularak yüksek seviyede korumanın sağlanması,
- İnsan sağlığının korunması,
- Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı,
- Sınır tanımayan çevre sorunları için uluslararası düzeyde önlemler alınması.

Ayrıca Birlik, çevre politikasının hedeflerini belirlerken, politikanın oluşumu aşamasında bazı unsurları dikkate almaktadır. Bu unsurlar, kullanılabilir bilimsel ve teknik veriler, üye devletlerin sahip olduğu farklı çevre koşulları, girişimde bulunmanın ya da bulunmamanın maliyeti, Birliğin bir bütün olarak sosyo-ekonomik kalkınması ve üye ülkelerin dengeli kalkınmaları şeklinde sıralanmıştır (Bozkurt vd., 2005: 381).

AB'nin kurucu antlaşmalarında ve uygulanan çevre eylem programlarında çevre politikası, belirlenen ilkelere göre gerçekleştirilmektedir. Bu ilkeler, Lizbon Antlaşması'nın 191/2 maddesinde yer almaktadır. Bu ilkeler, bütüncülük ilkesi, yüksek seviyede koruma ilkesi, ihtiyat ilkesi, önleme ilkesi, kaynağında önleme ilkesi, kirleten-öder ilkesi ve hizmette yerellik ilkesidir. Bu ilkeler, aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

Bütüncülük İlkesi: Çevre korumanın gereklilikleri ya da çevre koruma menfaatleri diğer Topluluk politikalarının sadece bütüncüselidir. Aksine çevre korumanın gerekleri, diğer Topluluk politikaları ile birlikte saptanmalı ve uygulanırken göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ilke özellikle Beşinci Çevre Eylem Programı ile benimsenerek ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bu ilke üye devletlere sadece Topluluk çevre politikasının uygulanması bakımından yükümlülükler getirmekle kalmayıp, aynı zamanda diğer Topluluk politikalarını uygularken çevre menfaatlerini de göz önünde bulundurma yükümlülüğünü de getirmektedir (Aydın ve Çamur, 2016: 30-31; Budak, 2000: 46-47). Bütüncülük ilkesinden en çok etkilenen alan, rekabet politikası ve malların serbest dolaşımı alanı olmuştur.

Yüksek Seviyede Koruma İlkesi: Yasama yetkileri dahilinde başta Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi olmak üzere Topluluğun tüm kurumlarını bağlayan bu

ilke çerçevesinde, tüm kurumlar Topluluğun farklı bölgelerindeki çevre koşullarını da dikkate alarak yüksek seviyede çevre korumasını amaç edinmelidirler (Ökmen, 2006: 336-337). AB çevre politikasının en önemli ilkelerinden biri olan yüksek seviyede koruma ilkesi, Avrupa Birliği Antlaşması'nın 2. maddesinde de yer almaktadır.

İhtiyat İlkesi: Maastricht Antlaşması ile benimsenen ihtiyat ilkesi, belli bir faaliyetin çevre açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı hakkında ciddi bir şüphenin var olması durumunda, çok geç kalınmadan ve bilimsel kanıtın ortaya çıkmasına kadar beklemeden önlem alınması anlamına gelmektedir (Çokgezen, 2007: 102; Duru, 2007b: 180). Bu ilkenin nasıl uygulanacağına dair 2000 tarihli Komisyon prensiplerini içeren bildiriye göre, Komisyon'un uygun olduğuna inandığı, çevrenin, insan, hayvan ve bitki sağlığının korunma seviyesini belirleme yetkisi bulunmaktadır. İhtiyat ilkesi Birlik çevre politikası çerçevesinde mevcut birçok yönergede yer almaktadır. Bu konuda Komisyon karar alırken bilimsel ve teknik bilgileri dikkate almak zorundadır (Ekmeztoglou vd., 2001: 13-14).

Önleme İlkesi: Üçüncü Çevre Eylem Programı'nda ilk kez yer verilen ve Tek Senet ile de kurucu Antlaşmalara eklenen bu ilke, çevreye zarar verecek herhangi bir duruma karşı önceden gerekli önlemlerin alınmasını hedeflemektedir. Zarar meydana geldikten sonra değil de, zarar ortaya çıkmadan erken safhada tedbirler alınmasına vurgu yapmaktadır. (Bozkurt, 2010: 135). Önleme ilkesi ile, doğal kaynaklar daha uzun vadeli korumaya alınmış olmaktadır (Öztunalı Kayır, 2003: 325).

Kaynağında Önleme İlkesi: Tek Senet ile Kurucu Antlaşmalara eklenen Maastricht, Amsterdam ve Nice Antlaşmaları ile de korunan kaynağında önleme ilkesi, çevreye verilen zararların mümkün olduğunca zararın meydana gelebileceği noktada önlenmesini öngörmektedir. Dolayısıyla zararın oluşmasını önlemek amacıyla üretim süreçlerinin doğaya saygılı bir biçimde düzenlenmesini ve buna uygun teknolojilerin ve malların geliştirilmesini sağlamak gerekir. Bu çerçevede ürün standartları ve kirlilikle ilgili sınırların belirlendiği normlar söz konusudur. Bunların yanında çevresel zararlar oluştuğunda bunları oluştukları noktada gidermeye çalışmak ya da daha geniş bir alana yayılmalarını önlemek de kaynağında önleme ilkesi kapsamındadır (Serdaroğlu, 2003: 293-294). Bu ilke, özellikle su ve atık sektörlerinde uygulanmaktadır (Ekmeztoglou v.d., 2001: 14).

Kirleten-Öder İlkesi: AB çevre politikasının eski ve temel ilkelerinden biridir. 1987 yılındaki Avrupa Tek Senedi'nin içeriğinde yer alan ilkeye, Birlik dokümanlarından 1973 tarihli Birinci Çevre Eylem Programı'nda benimsenen prensipler listesi arasında da vurgu yapıldığını söylemek mümkündür. İlke temelde, kirliliğin giderilmesi ve önleme maliyetine kirletici tarafından katlanması gerektiğini ifade eder. Bu tarihten sonra ilke, 1975 yılında 75/436 sayılı Konsey kararı ile Topluluk müktesebatına eklenmiş ve AB Antlaşması'nda benimsenecek ilkelerin de temelini

oluşturmuştur (Coffey ve Newcombe, 2001: 2). Uygulamaya geçirilmesi için kirleticilerin uyması gereken çevre standartlarının belirlenmesi gereken ilke, kirletenlere sebep oldukları kirlilik ile mücadelenin bedelinin ödettirilmesi, onları kirliliği azaltmaya ve daha az kirleten ürünler ve teknolojiler bulmaya teşvik etmektedir (Mathijsen, 2010: 541).

Hizmette Yerellik (Subsidiarity) İlkesi: Çevre konusu, Birliğin paylaşımlı yetki alanında kabul ettiği konulardan biridir ve bu yetki paylaşımı merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında gerçekleşmektedir. Çevre yönetiminde sorumluluk üye devletlerdedir, ancak yönetim işi üye devletler ve yerel yönetimlerce birlikte yerine getirilmektedir (Bıyıklı, 2009: 67). Hizmette halka yakınlık olarak ifade edilen yerellik ilkesi, farklı yönetim düzeyleri arasındaki yetki bölüşümünü ifade etmektedir (Acartürk ve Özgür, 2004: 158). Bu ilke ile çevre konusunda yapılacak olan tüm girişimlerin halka en yakın birimler tarafından yerine getirilmesi amaçlanmıştır (Duru, 2007b: 180).

1.5. Çevre Alanında Faaliyet Gösteren Avrupa Birliği Kurumları

Çevre konusunda çalışma yapmak için oluşturulmuş kurumlar bulunmaktadır. Bu kurumlardan, Çevre Genel Müdürlüğü, Avrupa Çevre Ajansı, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Çevre İlkeleri, Avrupa Çevre Bürosu ve Bölgeler Komitesi gibi kurumlar bu kısımda ele alınmıştır. Bu kurumların genel özellikleri, çevreye yapmış oldukları katkıları, çevre politikasına yapmış olduğu olumlu etkileri aşağıda ele alınmıştır.

Çevre Genel Müdürlüğü: Avrupa Komisyonu'nun alt komisyonlarından biri olan Çevre Genel Müdürlüğü, AB'nin çevre politikasından sorumludur. Yüksek düzeyde çevre koruma sağlayan ve AB vatandaşlarının yaşam kalitesini koruyan politikalar öneren ve uygulayan Genel Müdürlük (Environment (t.y.), https://ec.europa.eu/info/departments/environment_en) Komisyon'un 26 biriminden biridir ve merkezi Brüksel'dedir. Görevi, çevreyle ilgili yasal düzenlemeleri hazırlamak ve bu düzenlemeleri üye ülkelerin uygulamaları için gereken önlemleri almaktır. Çevre Genel Müdürlüğü'nün alt birimleri bulunmaktadır. Bu birimler; doğal çevrenin korunması, iletişim, hukuk işleri ve sivil savunma, iklim değişikliği ve hava, su, sürdürülebilir kalkınma, kimyasallar ve kimyasallarla ilgili uyum, LIFE olarak belirlenmiştir (Duru, 2007b: 185). Çevre Genel Müdürlüğü oluşturduğu alt birimleri ile bu konularla daha yakından ve özel olarak ilgilenmektedir (Batal, 2010: 1). Çevre konusuna ilişkin uluslararası toplantılarda, Birliği temsil etme yetkisine haiz olan Genel Müdürlük, Birlik kapsamında çevre korumasına katkıda bulunacak projeleri de LIFE programı aracılığıyla finansal yönden desteklemektedir (Bilgin, 2014: 526).

Avrupa Çevre Ajansı: (AÇA) Kurulmasına dair Konsey tüzüğü 7 Mayıs 1990 tarihinde kararlaştırılan ancak faaliyetlerine, merkezinin hangi ülkede olacağına dair tartışmalar nedeniyle

1994 yılında Kopenhag'da başlayabilen ve AB'nin doğrudan çevre ile ilgili tek kurumu olan AÇA'nın görevleri şunlardır (Bozkurt, 2010: 129):

- Bilim ve gözlem ağı oluşturmak,
- Verileri toplamak, kaydetmek, değerlendirmek ve dağıtmak,
- İstatistiki verileri Avrupa düzeyinde karşılaştırmak,
- Çevre ile ilgili gelişmelerin önceden tahminine ilişkin araştırmaları geliştirmek ve uygulamada bunlara ivme kazandırmak.

Ajansın amacı ise, çevrenin iyileştirilmesi, çevresel hususların ekonomik politikalarla bütünleştirilmesi ve sürdürülebilirliğe geçiş hakkında Birlik ve üyelerine çevre ile ilgili karar vermelerinde yardımcı olmaktır.

Aralarında Türkiye'nin de üye olarak bulunduğu Ajansın kurulduğu 1990 yılındaki Tüzük ile, aynı zamanda Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı (EIONET) da kurulmuştur. EIONET, AÇA ile üye ve iş birliği halinde olan ülkeler arasında bir ortaklık ağıdır. AÇA, EIONET aracılığıyla, ajansa üye ülkelerden gelen çevresel bilgileri bir araya getirmektedir. Bu bilgiler, çevresel değerlendirmelerin yapılmasında ve çevre politikalarının belirlenmesinde kullanılmaktadır (Ökmen, 2006: 345-346; Bıyıklı, 2009: 61-62).

Avrupa Yatırım Bankası: (AYB) Roma Antlaşması'nın 129. ve 130. maddelerine dayanarak, 1958'de kurulmuştur. Tüzel kişiliğe ve mali özerkliğe sahip olan AYB'nin merkezi Lüksemburg'dadır (DTM, 2007: 24). AB'nin finansman kuruluşu olan AYB, kamudaki ve özel sektördeki kuruluşlara uzun vadede finansman sağlayarak projelerinin hayata geçmesini ve bu projelere yönelik politikaların gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

AYB, sürdürülebilir kalkınma politikası kapsamında çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması adına ilgili projeleri mali açıdan desteklemektedir. Bu kapsamda AYB'nin üç temel hedefi bulunmaktadır. Bu hedefler (European Investment Bank (t.y.), <http://eib.org/en/projects/priorities/climate-and-environment/index.htm>);

- Finanse ettiği projelerin Birliğin çevre ilke ve kurallarına uygunluğunu tespit etmek,
- Sosyal refahı yükseltmek ve doğal çevreyi korumak ve iyileştirmeye yönelik projeleri teşvik etmek,
- Finanse ettiği projeleri de göz önüne alarak, çevrede meydana getirdiği değişiklikleri yönetmek

şeklinde belirlenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak adına çalışmalar yapan AYB “çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması” için bu yönde hazırlanan projelere mali destek sağlamaktadır. AYB’nin destek verdiği projeler, iklim değişikliği, etkin enerji kullanımı, yenilenebilir enerji, kentsel çevrede yaşam şartlarının artırılması, çeşitli canlı türlerinin ve toprağın korunması, su ve atık yönetimi, doğal kaynakların ussal kullanımı ve sürdürülebilir yaşam alanları üzerinedir (Duru, 2007b: 185).

Avrupa Çevre İlkeleri: 30 Mayıs 2006 tarihinde bir bildirgeyle, beş büyük yatırım kuruluşunun sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek ve çevreyi koruyup geliştirmek adına bir araya gelerek oluşturdukları bir girişimdir. Bu girişimi oluşturan 5 yatırım kuruluşu bulunmaktadır. Bunlar, Avrupa Yatırım Bankası, İskandinav Yatırım Bankası, Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası, İskandinav Çevre Finans Kuruluşu, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası’dır (Declaration The European Principles for the Environment, 2006: 1-2). Böyle bir girişimin oluşturulmasındaki amaç, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek ve çevreyi koruyup, üye ülkelerin ve Birliğe aday ülkelerin çevre projelerini desteklemektir (Duru, 2007b: 185; Turcomoney, 2016: 14). Aday ülkelerin projelerinin desteklenmesi Birliğe girmesi muhtemel olan ülkeler için AB Çevre Müktesebatına uyum konusunda önemli adımların atılmasına yardımcı olmaktadır.

Avrupa Çevre Bürosu: LIFE programı tarafından desteklenen, Avrupa’nın en geniş çaplı çevre ağı olan Avrupa Çevre Bürosu, 1974 yılında Brüksel’de kurulmuştur. Otuzu aşkın Avrupa ülkesinden yüz elliye yakın sivil toplum kuruluşunu bir araya getiren Büro, bağışçaları ve ortaklarıyla birlikte AB politikalarının daha sürdürülebilir yönde ilerleyebilmesi amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Büro, üyeleri ve ortakları aracılığıyla AB vatandaşlarını, AB’nin çevre ve sürdürülebilir kalkınma girişimleri hususunda aydınlatmakta ve bu yönde kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. Avrupa’nın en etkin çevre baskı gruplarından biri olan Büro’nun değerleri, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel adalet kavramları ile önleme, kaynağında önleme ve kirleten öder ilkelerinden oluşmaktadır (Bilgin, 2014: 528; EEB (t.y.), <https://eeb.org/homepage/about/>).

Bölgeler Komitesi: Bağlayıcı karar alma yetkisi olmayan, sadece danışmanlık yapan Bölgeler Komitesi (Paksoy vd., 2011: 52) Maastricht Antlaşması ile kurulmuş ve faaliyetlerine 1994 yılında başlamıştır. Bölgesel otoritelerin AB karar alma sürecinde etkinliklerini arttırmak amacıyla oluşturulan Komite, eğitim, gençlik, toplum sağlığı vb. konularda görüş oluşturmaktadır. Bu konularda AB Bakanlar Konseyi ve Avrupa Komisyonu’nun danışmak zorunda olduğu Komite’nin Amsterdam Antlaşması ile beraber yetkisi arttırılmıştır. Amsterdam Antlaşması ile Komite’ye danışılmak zorunda olunan konulara, çevre, ulaştırma ve sınır ötesi iş birliği gibi konular da eklenmiştir. Ayrıca, Avrupa Parlamentosu’nun da Komite’ye danışması kuralı getirilmiştir (Ülger, 2015: 129-130; Karluk, 2014: 492).

Altı tane alt komisyonu olan Komite'nin çevreyi ilgilendiren iki tane komisyonu bulunmaktadır. Bu komisyonlar, çevre, iklim değişikliği ve doğal kaynaklar ile enerji konularına ilişkin komisyonlardır (Bilgin, 2014: 527). Komite, çevre ile ilgili görüşlerini bu alt komisyonlar marifetiyle yerine getirir. Birliğin çevre kalitesinin korunması ve geliştirilmesi, doğal kaynakların rasyonel kullanımı ile çevre sorunlarına uluslararası düzeyde önlemler almayı teşvik etmek gibi amaçlarına ulaşması noktasında Konsey, Komite'ye zorunlu olarak danışmaktadır (Esen, 2004: 114). Bu durum, Birliğin çevre politikalarını oluşturma noktasında Komite'den yararlandığını, Komite'nin Birliğin çevre politikalarını dolaylı da olsa etkilediğini göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKASI MALİ ARAÇLARI VE HİBE PROGRAMLARI (FONLARI)

Birinci bölümde, Avrupa Birliği ve Çevre başlığında, öncelikle AB'nin kuruluşu, tarihçesi, kurumları ve ortak politikalarına değinilmiş, ardından da AB'de çevre duyarlılığının ortaya çıkması, önem kazanmaya başlaması ve AB'nin ortak politikaları arasına girmesi konularına değinilmiştir. AB ortak çevre politikası, yasal dayanakları olan antlaşmalar ve çevre eylem programları eşliğinde ortaya konmuştur.

Birinci bölümde ortak çevre politikası ortaya konurken, AB çevre politikasının uygulanmasında kullanılan mali araçlar ve fonların üzerinde durulmamış, mali araçlar ve fonların detaylı olarak ele alınması hususu ikinci bölüme bırakılmıştır. Dolayısıyla bu bölümde mali araçlardan öncelikli olarak çevre vergileri ile harçlarına değinilmiştir. Çevre vergileri; enerji vergileri, taşımacılık vergileri, kirlilik vergileri ve doğal kaynak vergileri alt türlerine ayrılarak detaylı olarak incelenmiştir. Çevre harçları ise, emisyon harçları, ürün harçları ve kullanıcı harçları şeklinde sınıflandırılarak örneklerle ele alınmıştır. Devredilebilir kirlilik izinleri, zorunlu depozito ödemeleri, sübvansiyonlar, çevresel etiketleme ve hibe programları (fonlar) da AB'nin çevre politikasında kullandığı diğer mali araçlar olarak bu bölümde yerini almıştır.

AB'nin çevre politikası uygulamalarında kullandığı bir diğer araç da, AB çevre hibe programlarıdır. Bu programların bazıları doğrudan doğruya çevreyi ilgilendirmekte, bazıları da doğrudan doğruya olmasa da dolaylı olarak çevre politikasına yönelik uygulamaları olan programlardan oluşmaktadır.

Doğrudan doğruya çevreyi ilgilendiren hibe programlarından en önemlisi LIFE programı olup, bu program dönemsel olarak uygulanmakta ve günümüze kadar halen kendine uygulama alanı bulmaktadır. Öncelikle LIFE programı, çalışmada detaylı bir şekilde tablolar ve grafikler eşliğinde ele alınmış ve ortaya konulmuştur. Çevreyi doğrudan ilgilendiren diğer programlar ise, IPA-I dönemi kapsamında Çevre Operasyonel Programı, IPA-II dönemi kapsamında da Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı'dır. LIFE programında olduğu gibi, gerek Çevre Operasyonel Programı, gerekse de Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı, çalışmada tablolar ve grafikler eşliğinde istatistiklerle desteklenerek ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Öte yandan çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren hibe programlarını sıralamak gerekirse, MEDA, YAP, EUROMED, PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS, IPA-I ve IPA-II kapsamındaki diğer programlar, MATRA, FP7 ve Ufuk 2020 programlarıdır. Bu bölümde, bu programlar öncelikle genel özellikleriyle ortaya konulmaya çalışılmış ve çevreyi ilgilendiren uygulamalarına değinilmiştir.

Son olarak bu bölümde, AB kapsamında Urban, Envngo, Leader II, Corine, Interreg II, EEA, Regis II, Hydropol, Rechar, ECCP, Envstat, Resider, Marco Polo, Retex, Envireg ve Konver programları da çevreyi ilgilendirdikleri yönleriyle ele alınmıştır.

2.1. Avrupa Birliği Çevre Politikası Mali Araçları

Her politikada olduğu gibi çevre politikasının da başarılı bir şekilde amacına ulaşabilmesi için, optimum araçların kullanılması gerekmektedir. Bu araçlar, düzenleyici, katılımcı ve piyasaya dayalı araçlar olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. (Keleş vd., 2012: 388-389). AB ortak çevre politikasının uygulama araçları ise temel olarak iki ana bölüme ayrılmaktadır. Hukuki araçlar ve mali araçlar diye sınıflandırılan bu araçlardan hukuki araçlar, endüstriye dayalı kirliliğin tek merkezden düzenlenmesini içeren entegre çevre koruma sistemi ile firmaların düzenli olarak çevre koruma ve düzenlemeleri açısından kontrolünün sağlanmasına dayanan eko-denetim (eko-audit) sistemidir (Bıyıklı, 2009: 73). Çevre kirliliği hakkında bilgilere serbest ulaşım, ÇED ve ekolojik etiketleme de AB çevre politikasının uygulama araçlarına örnek oluşturmaktadır (Duru, 2007a: 13).

AB ortak çevre politikasının uygulanmasında kullanılan mali araçlar da bulunmaktadır. Öncelikle, bir aracın mali araç sayılabilmesi için varlığında sağladığı avantajın yokluğunda ortadan kalkması yani dezavantaja dönüşmesi gerekmektedir. Mali araçların hukuki araçlar gibi yaptırımı yoktur. Mali araçlar ürünlerin kullanım, üretim ve piyasaya sunulmuş maliyetlerini etkilerler. AB ortak çevre politikasındaki mali araçlar; çevre vergileri ve harçları, devredilebilir kirlilik izinleri, zorunlu depozito ödemeleri, sübvansiyonlar, çevresel etiketleme ve başta LIFE programı olmak üzere hibe programları ve fonlardan oluşmaktadır.

Bu kısımda, LIFE programı daha detaylı olarak irdeleneceği için sonraya bırakılmış, öncelikle AB çevre politikası uygulamalarında kullanılan yukarıda sıralanan diğer mali araçlara değinilmiştir.

2.1.1. Çevre Vergileri ve Harçları

Çevre vergileri, eskiden beri sınırlı da olsa kendine uygulama şansı bulan, bunun yanında her geçen gün önemi artan ve geleceğin vergileri olarak adlandırılan vergilerden biridir. 21. yüzyılda çevre vergileri küresel ölçekte toplam vergi gelirleri içinde nispeten düşük bir orana sahiptir ve

çevre kirliliği maliyetini tam olarak da karşılayamamaktadır. Çevreyi kirleten veya herhangi bir nedenden dolayı çevreye zarar verenlerden alınacak vergi ve diğer yükümlülükler artan bir biçimde önem kazanmaya başlamıştır. Son zamanlarda bir yandan uluslararası kuruluşların çalışmaları diğer yandan da bazı ülkelerin uygulamalarına bakıldığında, çevreyi koruma amacına yöneldikleri görülmekte ve çevre vergilerinin gelecekte bugünkünden çok daha önemli rol oynayacağı tahmin edilmektedir (Yıldız, 2006: 163).

Çevre sorunlarını önlemek ya da negatif dışsallıkları içselleştirmek için kullanılan ekonomik araçlar içerisinde en önemlisi çevre vergileridir. Gerek firmaların yürütmüş olduğu ekonomik faaliyetler gerekse bireylerin tüketimi sonucu ortaya çıkan olumsuz dışsallıklar çevreyi etkilemektedir. Olumsuz dışsallıkların çevre üzerinde yaptığı zararlar hava, su ve toprak kirliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Piyasa mekanizması içerisinde ortaya çıkan bu olumsuz dışsallığın maliyetini toplumun tamamı yüklenmektedir. Olumsuz dışsallığa sebep olan taraflar piyasa fiyatını belirlerken toplum tarafından yüklenilen maliyeti dikkate almazlar. Bu sebeple piyasada oluşan üretim/tüketim miktarı sosyal maliyetlerin dikkate alındığı duruma göre daha yüksektir. Bu durum ekonomi literatüründe “piyasa başarısızlığı” olarak adlandırılır. Olumsuz dışsallık nedeniyle oluşan piyasa başarısızlığının devlet tarafından alınacak kamusal tedbirlerle giderilmesi gerekir. İşte bu noktada çevre vergileri, söz konusu olumsuz dışsallıkların giderilmesi için alternatif bir ekonomik veya mali araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Satır Reyhan, 2014: 113; Keleş vd., 2012: 390-391).

Çevre vergilerinden biri olan karbon vergisinin ortaya çıkması hususu ise, üreticiler ve tüketiciler arasında gerçekleşen ticari faaliyetlerden kaynaklanmıştır. Gerçekleştirilen ticari faaliyetler bazen olumlu dışsal etkiler yaratırken bazen de diğer faktörler göz ardı edildiğinde olumsuz dışsallıklara neden olabilmektedir. Bu olumsuz dışsallıklardan biri de hem üreticilerin hem de tüketicilerin çevreye bıraktıkları veya bıraktıkları varsayılan emisyon miktarınca gerçekleşen kirliliktir. Bu olumsuz dışsallığı önlemek amaçlı ilk fikir Arthur Cecil Pigou tarafından ortaya atılmıştır. Pigou, bu olumsuz dışsallığı önlemek adına bu dışsallığa neden olan mallara vergi getirilmesini dile getirmiştir. Literatürde Pigovyan vergi veya Pigocu vergi olarak da adlandırılan bu vergi anlayışına göre, kirliliğin maliyeti vergiler olacak ve kirliliğe neden olan kişiler vergiler yardımıyla negatif dışsallık yaymaktan vazgeçirilecek, kirliliğe neden olan firma da hem ödeyeceği vergileri hem de kirliliği en aza çekmeye çalışmak için katlanacağı maliyeti minimize ederek, kar maksimizasyonu hedefini yakalamaya çalışacaktır (Öz ve Buyrukoğlu, 2012 4-5). Bu uygulamayla, negatif dışsallıklar içselleştirilmekte ve ‘kirleten öder’ ilkesine uygun olarak kirletenlerden topluma neden oldukları maliyet vergi olarak alınmaktadır (Gündüz, 2013: 114).

Çevre politikasının nihai hedefi olan gelecek nesillere daha yaşanabilir bir çevre bırakma düşüncesinden hareketle, gerek hükümet gerekse de yerel yönetimler, bu hedefe ulaşabilmek adına vergi toplamakta ve bu vergiyi de bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak çevre politikası hedefine

ulaşma noktasında kullanılmaktadır. Çevre vergisi, mükellefi çevrenin korunması noktasında daha bilinçli olma yolunda yönlendirmektedir.

Bir vergi türüne çevre vergisi diyebilmek için, ortada var olan vakanın çevreyi olumsuz yönde etkileyen bir hal alması gerekmektedir. Çevreye zarar verme durumu, çevreyi kirleten bir kişi, kurum veya nesneyle meydana gelmektedir. İşte bu noktada, çevreye zarar verenlerden alınan vergiler, çevre vergilerini oluşturmaktadır. Bunun yanında bazen de, bazı ürünlerin çevreye zarar verdiği görülmektedir. Bu durumda, çevreye zarar veren bu ürünlerden vergiler alınmakta, bu vergiler de çevre vergileri kapsamına girmektedir (Bıyıklı, 2009: 75). Buraya kadar çevre vergileri ile ilgili genel bilgiler verilmiştir, bu kısımdan itibaren AB’de çevre vergilerinin durumu ve Avrupa ülkelerinde uygulanabilirliği incelenmiş ve ele alınmıştır.

Çevre vergilerini bir tanımla süslemek gerekirse, OECD ve Avrupa Komisyonu’nca oluşturulan OECD ve AÇA’nın veritabanlarında bulunan tanıma bakmak yerinde olacaktır. Veritabanındaki tanıma göre çevre vergileri “*çevreyle dikkate değer bir ilgisi olduğu varsayılan vergi tabanlarından toplanarak genel hükümete yapılan zorunlu ve karşılıksız ödemeler*” dir. Tanımda yer alan vergi konuları, enerji ürünleri, motorlu araçlar, atıklar, doğal kaynaklar ve emisyonlardır (Canpolat, 2009: 48-49). Bu tanımın dışında yapılan tanımlarda da çevre vergisinin konuları olarak zehirli gaz emisyonları, atık su, enerji ürünleri, taşımacılık, atıklar, kirlilik ve ozon tabakasına zarar veren maddeler yer almıştır (Ferhatoğlu, 2003: 3). Söz konusu vergi konularına, çalışmanın ilerleyen kısımlarında dönülecektir.

AÇA’nın sözlüğünde, çevre vergisi kavramının yanında karbon vergisi, emisyon vergisi ve çevre vergisi reformu kavramları da tanımlanmıştır (European Environment Agency Glossary (t.y.), https://www.eea.europa.eu/help/glossary#c4=10&c0=all&b_start=20&c2=tax).

Çevre vergileri literatürde amaçlarına ve türlerine göre çeşitli açılardan sınıflandırılmıştır. AB’de ise AB İstatistik Ofisi Eurostat, resmi olarak çevre vergilerinin sınıflandırılmasını çevre vergisi türlerinden elde edilen gelirlere göre yapmıştır. Böyle bir sınıflandırma, türler arasında elde edilen gelirlerin karşılaştırılabilmesi açısından daha faydalı olmuştur. AB’de çevre vergilerinin sınıflandırılması başlangıçta üç konuya ayrılmışken, sonradan yapılan düzenlemeyle sınıflandırma dört konuya çıkarılmıştır. Bu konular şunlardır (Ferhatoğlu, 2003: 3-4):

- Enerji vergileri (Karbon içeren),
- Taşımacılık (Ulaştırma) vergileri,
- Kirlilik vergileri,
- Doğal kaynak vergileri.

Bu konular, 2014 yılına kadar üçlü ayırım şeklinde oluşturulmuştur, ancak 2014 yılı itibarıyla kirlilik vergileri ile doğal kaynak vergileri birbirinden ayrı değerlendirilmeye başlanmıştır. Çevre vergisinin konuları olarak ayrılan bu dördü sınıflandırmanın her birinin kendi içinde çevre vergisinin doğmasına neden olan alt konuları bulunmaktadır. Bu alt konular aşağıda gösterilmiştir (Eurostat, 2013: 12-13):

Enerji Vergileri: (Taşımacılıkta Yakıtın Dahil Olduğu)

- Taşımacılık Amaçlı Enerji Ürünleri
- Kurşunsuz benzin, kurşunlu benzin, dizel (motorin),
- Diğer enerji ürünleri (lpg, doğal gaz, gaz yağı, fuel oil),
- Sabit Amaçlı Enerji Ürünleri
- Hafif fuel oil, ağır fuel oil, doğalgaz,
- Kömür, kok, biyoyakıt,
- Bölgesel ısıtma sistemi üretimi ve tüketimi ile elektrik üretimi ve tüketimi,
- Diğer enerji ürünleri,
- Sera Gazları
- Karbon içerikli yakıtlar,
- Sera gazı emisyonları,

Taşımacılık Vergileri: (Taşımacılıkta Yakıtın Hariç Olduğu)

- Motorlu taşıtlar ithalatı veya satışı (Sadece 1 kez),
- Motorlu taşıtların kaydı ve kullanımı (Her yıl 1 kez),
- Yol kullanımı,
- Trafik yoğunluğu olan yerlerde araç kullanım (tikanıklık) ücreti ve şehre giriş ücreti,
- Diğer ulaşım yöntemleri (deniz yolu, hava yolu, demir yolu),
- Havayolu uçuşları ve uçak biletleri,
- Araç sigortası,

Kirlilik Vergileri:

- Havadaki Ölçülen veya Tahmin Edilen Emisyonlar
- Azotoksit, sülfür oksit,
- Karbondioksit hariç havadaki diğer ölçülen veya tahmin edilen emisyonlar,
- Ozon Tabakasına Zarar Veren Maddeler
- Ölçülen veya Tahmin Edilen Atık Sular

- Oksitlenebilir maddenin ölçülen veya tahmin edilen atık suyu,
- Diğer ölçülebilen veya tahmin edilen atık sular,
- Atık su toplama ve arıtma,
- Su Kirliliğine Neden Olan Yaygın Kaynaklar
- Kimyasal içerikli tarım ilaçları,
- Suni gübreler,
- Gübre,
- Atık Yönetimi
- Toplama, arıtma veya bertaraf,
- Bireysel ürünler (ambalajlama, içecek kapları, piller, lastikler, yağlar),
- Gürültü

Doğal Kaynak Vergileri:

- Deniz, göl, nehir veya dereden su çekme veya çıkarma,
- Biyolojik kaynakların toplanması (ağaçtan kereste, avlanan veya tutulan türler),
- Hammaddelerin çıkarılması (mineraller, petrol ve gaz),
- Peyzaj değişiklikleri ve ağaç kesimi.

Yukarıda sayılan çevre vergilerinin temel konuları ve bunların alt konuları, aynı zamanda çevre vergisinin matrahını oluşturmaktadır. Bu temel vergi konularından **enerji vergileri**, fosil yakıtların (kömür, petrol, doğalgaz) yanması sonucu ortaya çıkan kirletici gazların (karbon, kükürt, azotoksit) vermiş olduğu zararlar nedeniyle alınmaktadır. Özellikle de kirletici gazlardan karbon, sera gazı etkisi yaratması açısından son derece önemli bir gazdır. Literatürde emisyon vergisi veya karbon vergisi türleri de yer almaktadır. Karbon vergisi (carbon tax), Eurostat'ın yaptığı ve çalışmada kullanılan sınıflandırmadaki enerji vergilerinin içinde yer almaktadır (Gündüz, 2013: 116).

Çoğu ülkede, enerji vergileri enerji kaynaklarının çevresel dışsallıklardan dolayı yaydığı kirliliği ortadan kaldırmak için etkin bir vergileme yöntemi olarak kullanılmaktadır (Aytaç, 2011: 394). Enerji vergilerinin alt konularını, fosil yakıtların, karbon içerikli yakıtların ve sera gazı emisyonlarının yaydığı kirlilik oluşturmaktadır. Diğer tüm çevre vergisi türlerinin gelirleri ile enerji vergisi gelirlerini karşılaştırdığımızda, AB ülkelerinde çevre vergisi türleri arasında oransal olarak en fazla gelir elde edilen vergi türünün enerji vergisi olduğu gözlemlenmiştir. Aşağıda Tablo 1'de 2016 yılına ait veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Tablo 1: AB Çevre Vergi Gelirlerinin Konularına Göre Dağılımı (2016 Yılı)

AB Üyesi Ülkeler	Enerji Vergileri	Taşımacılık Vergileri	Kirlilik ve Doğal Kaynak Vergileri
28 Üye Ülke	%76,9	%19,7	%3,4

Kaynak: (Eurostat, 2018: 2).

Tablo 1’de 2016 yılı için AB’de çevre vergi gelirlerinin konularına göre oransal dağılımı görülmektedir. Tablo 1’e göre, vergi geliri elde edilmesi noktasında %76,9’ luk bir oranla enerji vergilerinin diğer çevre vergisi türlerine göre anlamlı bir üstünlüğü bulunmaktadır. Diğer türlere bakıldığında, taşımacılık vergilerinin ikinci sırada, kirlilik ve doğal kaynak vergilerinin ise üçüncü sırada olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, AB ülkelerinde en çok uygulama alanı bulan çevre vergisi türünün enerji vergisi olduğunu, en az uygulama alanı bulan türün ise kirlilik ve doğal kaynak vergisi olduğunu ortaya koymaktadır.

AB üyesi ülkelerin çoğunda enerji vergilerinin alımı ile ilgili örnekler bulunmaktadır. Örneğin, karayolu taşımacılığında binek araçların karbon emisyonundan ya da yakıt tüketiminden ilk alımda veya yıllık bazda motorlu taşıtlar vergisi alınmaktadır. Taşıtların kullandığı yakıtlar üzerinden karbon vergileri alınmaktadır. Deniz yolu taşımacılığında, gemilerden çıkan azotoksit emisyonu (NO) nedeniyle bir Avrupa ülkesi olan Norveç, emisyon vergisi almaktadır (Can, 2016: 64-65).

AB’de bir diğer çevre vergisi türü olan **taşımacılık vergisi**, bir motorlu araç sahibi olmayı veya onu kullanmayı konu edinen bir vergi türüdür (Eurostat, 2013: 14). Motorlu taşıtın ithal edilmesi veya satışı esnasında sadece bir kez olabileceği gibi bazen de yıllık olarak alınabilmektedir (Ferhatoğlu, 2003: 4). Bu vergi türünde enerji vergilerinin kaynağı olan yakıt dikkate alınmamış, motorlu taşıtın varlığı ve kullanımı kaynak olarak alınmıştır. Yukarıda AB’deki çevre vergisi türleri sınıflandırılırken alt konuları da verilen taşımacılık vergisine motorlu taşıtın satışı ve kullanımının yanında, bazı yolların (kara yolu, hava yolu, deniz yolu) kullanımından alınan vergiler ile araç sigortası da dahil edilmiştir. AB’de taşımacılık vergisine örnek olarak bilet vergileri ile uçuş yolcusu harcı örnek verilebilir. Uçuş yolcusu harcı, 45 yıldır AB üyesi olan, ancak şu anda AB ile yaptığı Brexit (Britanya’nın Birlik’ten Çıkışı) Antlaşması İngiliz Parlamentosu’nca (Avam Kamarası’nca) oylanması beklenen İngiltere’de kullanılmış ve İngiltere’nin devlet bütçesine son derece önemli bir oranda gelir getirmiştir (Can, 2016: 64-65). Yukarıda Tablo 1’e baktığımızda, çevre vergi gelirlerinin konularına göre oransal dağılımında taşımacılık vergisi %19,7 ile enerji vergisinin ardında, kirlilik ve doğal kaynak vergisinin ise önünde ikinci sırada yer almıştır. AB’de çevre vergi gelirlerinin vergi türlerine göre dağılımı aşağıda Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: AB Çevre Vergi Gelirlerinin Tutar ve GSYİH'ye Göre Dağılımı (2016)

Çevre Vergileri	Milyon Avro	Toplam Çevre Vergi Gelirleri İçindeki Oranı (%)	GSYİH'ye Oranı (%)	Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Oranı (%)
Toplam Çevre Vergileri	364.398	100	2,4	6,3
Enerji Vergileri	280.354	76,9	1,9	4,8
Taşımacılık Vergileri	71.747	19,7	0,5	1,2
Kirlilik ve Doğal Kaynak Vergileri	12.297	3,4	0,1	0,2

Kaynak: (Eurostat, 2018: 2).

Tablo 2’de 2016 yılı için çevre vergisi gelirlerinin, konularına göre tutarları, toplam çevre vergi gelirleri içindeki oranı, gayri saf yurt içi hasılaya (GSYİH) oranı ve toplam vergi gelirleri içindeki oranları yer almaktadır. 2016 yılı için taşımacılık vergilerinin çevre vergi gelirleri içinde 71.747 milyon Avro’luk gelirle enerji vergilerinden sonra en fazla hasılat elde edilen ikinci çevre vergisi türü olduğu görülmektedir. Ayrıca taşımacılık vergisi gelirlerinin, AB’nin GSYİH’sinin %0,5’lik kısmını oluşturduğu ve AB’nin toplam vergi gelirleri içinde de %1,2’lik bir orana sahip olduğu Tablo 2’de yer almıştır. Tablo 2’deki tüm göstergeler dikkate alındığında, bu göstergelere göre çevre vergi türlerinin üstünlük sıralaması başta enerji vergileri, sonrasında taşımacılık vergileri ve en sonda da kirlilik ve doğal kaynak vergileri şeklinde oluşmaktadır. Ayrıca Tablo 2’de, 2016 yılı için AB’nin toplam vergi gelirleri içinde toplam çevre vergisi gelirlerinin oranının %6,3 olduğu görülmektedir.

AB çevre vergisi türleri arasındaki bir diğer çevre vergisi türü olan **kirlilik vergileri**, kirli su ve emisyonları ile katı atık ve gürültü üzerinden alınmaktadır. **Doğal kaynak vergileri** ise, doğal maden ve petrolün çıkarıldığı madenin kira bedeli üzerinden alınır (Ferhatoğlu, 2003: 4). Tablo 2’de de görüldüğü gibi kirlilik ve doğal kaynak vergileri birlikte ele alınmış, 2016 yılında sadece %3,4’lük bir oranla çevre vergisi gelirleri içinde kendine yer bulmuştur. Son zamanlarda, bir çok Avrupa ülkesinde bu vergilerin, enerji ve taşımacılık vergilerine göre çok daha fazla tanıtımı yapılmıştır. Hırvatistan ve Hollanda’da bu vergilere ait gelirlerin, diğer ülkelere göre en yüksek paya sahip olduğu gözlemlenmiştir. Almanya ve Yunanistan’da bu veri türü için gelirlerin toplam içindeki payı hiç yok iken, Romanya ve Kıbrıs’ta ise oranın yok denecek kadar az olduğu gözlemlenmiştir (Eurostat, 2017: 212). Kirlilik vergisi içinde yer alan pil ve akümülatör vergileri, bir çok AB üyesi ülke tarafından alınmaktadır. Bunun yanında ambalaj vergileri de bazı AB üyesi ülkelerde alınan çevre vergilerinden biri olmuştur (Can, 2016: 67).

Bu dört çevre vergisi türünün açıklanmasının ardından, AB üyesi bazı ülkelerde çevre vergileri adı altında alınan vergiler ile hangi üye ülkenin hangi tür çevre vergisi aldığı aşağıda Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Çevresel Vergilerin Bazı AB Ülkelerinde Kullanımlarına Göre Dağılımı

Ülkeler	Ulaşım	Enerji	Karbon	Hava	Atık	Materyal	Üretim	Su	Tarım	Biyolojik Çeşitlilik	Balıkçılık /Liman
Avusturya	+	+	-	-	+	-	+	+	-	+	+
Belçika	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-
Bulgaristan	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+
Hırvatistan	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+
Kıbrıs	+	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-
Danimarka	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
Estonya	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
Lüksemburg	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	-
İsveç	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Almanya	+	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-

Kaynak: (Biyay ve Gök, 2014: 294).

Tablo 3'te, bazı Avrupa ülkelerinin çevre vergilerini ulaşım, enerji, karbon, hava, atık, materyal, üretim, su, tarım, biyo-çeşitlilik, balıkçılık ve liman konularında topladığı görülmektedir. Örnek olarak verilen Avrupa ülkelerinden konu açısından en fazla çevre vergisi toplayan ülke İsveç iken, onu Danimarka ve Estonya gibi ülkeler takip etmektedir. Konu açısından en az vergi toplayan ülke ise Lüksemburg olarak dikkat çekmektedir. Ulaşım ve enerji vergilerinin alınması noktasında uygulamada bir birlik olduğu görülmektedir. Onun dışındaki diğer vergi türlerinde ülkeden ülkeye farklı uygulamalar göze çarpmaktadır. Bu da, AB üyesi ülkeler arasında çevre ile ilgili vergilerin toplanması noktasında bir ortak uygulama olmadığı anlamına gelmektedir. Ülkeler geliştirmiş oldukları politikalarla, farklı çevresel vergiler toplamaktadırlar.

Bu dört temel bölüme ayırdığımız çevre vergilerinin yanında, depolama vergisi olarak adlandırılan katı atık deposu işletenlerden alınan vergiler, kg. başına veya hacim olarak çöp torbalarından alınan çöp vergileri ve doğal kaynakların (çakıl, kum, taş vb.) yeryüzüne çıkarılmasından dolayı alınan vergiler de bulunmaktadır. Bu vergiler, dünyanın belli başlı ülkelerinde olduğu gibi AB üyesi ülkelerin hepsinde olmasa da bazılarında uygulama alanı bulan çevre vergileridir. Depolama vergileri, İngiltere'de 1996 yılından beri alınmakta ve "landfill tax" olarak adlandırılmaktadır. Bazı ülkeler, depolama ve yakma vergilerini bir arada değerlendirmekte ve bu şekilde alınan vergileri "vast tax" veya "final disposal tax" olarak adlandırmaktadırlar. Bunların dışında, ambalaj vergisi (packaging tax) ve çevre harçları kısmında ele alınacak olan pil veya akümülatörlerden alınan ürün vergisi (product tax) de bulunmaktadır (Can, 2016: 65-67).

Çevre ile ilgili mali yükümlülükleri sadece vergiler oluşturur diyemeyiz. Vergilerin yanında, çevre sorunlarının giderilmesinde harçlar da bir ekonomik araç olarak kullanılmaktadır. **Harçlar**, çevre kirliliğine neden olan kişi veya kurumlardan alınan parasal tutarları ifade etmektedir. Kirleten öder ilkesi kapsamında toplanan çevre harçları, bir çok dünya ülkesinde toplanmaktadır. Çoğunlukla yerinden yönetim kuruluşu olan belediyeler tarafından toplanan harçlar, çevresel zararı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (Yüksel, 2006: 50). Çevre harçlarının emisyon harçları, ürün harçları ve kullanıcı harçları isimleri altında üç türü bulunmaktadır. Bunlardan emisyon harçları, hava, su veya toprağın kirletilmesi veya gürültü yapılması sonucu alınan harçlardır. Uçaklardan alınan harçlar gürültü harçlarına örnektir. Ürün harçları, çevreye zararlı ürünlerin üretilmesi, tüketilmesi veya atılması sürecinde alınan harçlardır. Ürün harçları, emisyon harçlarının uygulanmadığı durumlarda uygulanmaktadır. Kullanıcı harçları ise ortak veya kamusal hizmetler için ödenen, kirliliğin temizlenmesi amacıyla alınan harçlardır. Atık toplama, depolama ve yok etme sürecinde alınmaktadır (Dündar ve Fişne, 2002: 124).

AB mevzuatında çevre harçları, çevre vergilerinin içinde yer almış, ayrıca çevre harcı adı altında bir kategori oluşturulmamıştır. Harçların, kirleten öder prensibinden hareketle toplandığını düşünerek, bazı AB üyesi ülkelerde çevre harcı olarak değerlendireceğimiz örnekler yer almaktadır. Bu uygulamalara örnek olarak, atık toplama ücreti, atık su bedelleri, motorlu taşıtlar

geçiş ücretleri, ağır taşıtlar yol ücretleri, parkmetre ücretleri, yol kullanım harcı ve havayolu yolcu harcı verilmektedir (Biyay ve Gök, 2014: 295,297; Değirmendereli, 2000: 5).

Öte yandan AB’ de çevre vergisi konusu irdelenirken, ‘Yeşil Vergi Reformu’ konusuna mutlaka değinmek gerekmektedir. Ekolojik Vergi Reformu olarak da adlandırılan Yeşil Vergi Reformu ile vergi yükünün kaynağı olan üretim, istihdam ve sermaye yerini çevre kirliliği ya da doğal kaynak kullanımı gibi çevreye zararlı olan bir alana bırakmıştır. Böylelikle, devletlerin en büyük gelir kaynağı olan vergilerin kaynağı emek faktöründen yani işçilerin elde ettiği ücret üzerinden düşürülecek ve böylelikle vergi yükü daha adil bir şekilde dağıtılmış olacaktır. Vergilendirmede, çevreye zararlı faaliyetlerin yükü artacak ve bu faaliyetlerin azaltılması teşvik edilecektir. Bu sayede verginin kaynağı iyilerden kötülere kaydırılmış olacaktır. Bu reform, hem çevresel hem de ekonomik amaçlara hizmet etmesi açısından önemlidir (Çelikkaya, 2011: 98,101). Diğer taraftan reformun amacı, çevreye zararlı ekonomik faaliyetlere yönelik mali yardımları kaldırarak, yeni vergi türleri koyup, bunu yapanları cezalandırmaktır (Ferhatoğlu, 2003: 1,6). Devletlerin, çevre politikası uygulamalarında mali araçları özellikle de vergileri yaygın kullanması gerektiği anlayışına dayanan reform hareketini bir çok AB ülkesi desteklemiştir. Bu reformun desteklendiğine dayanak olarak aşağıda Tablo 4’e bakmak gerekmektedir.

Tablo 4: AB Ülkelerinde Çevre Vergi Gelirlerinin Yıllar İtibariyle Dağılımı (2007-2016)

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Milyon Avro	304.5	297.9	289.8	304.1	317.2	327.5	332.9	344.1	360.1	364.4
GSMH Payı	2,34	2,28	2,35	2,37	2,40	2,43	2,45	2,45	2,43	2,44

Kaynak: (https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Environmental_tax_statistics)’ den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 4’te, AB ülkelerinde toplam çevre vergisi gelirlerinin yıllar itibariyle toplam tutarları ve ayrıca yıllar itibariyle GSYİH içindeki konumu ortaya konmuştur. Tablo 4’e göre, 2002 yılından 2016 yılına kadar çevre vergisi gelirlerinde her geçen yıl için bir artış gerçekleşmiştir. Aynı zamanda, çevre vergisi gelirlerinin GSYİH içindeki payı da bazı yıllarda küçük azalışlar olsa da genel olarak bir artış eğilimindedir. Bu duruma çevre vergisi gelirlerinin AB’ nin toplam vergi gelirleri içindeki payının artması da eklendiğinde, Yeşil Vergi Reformu anlayışıyla AB ülkelerindeki çevresel gelişmelerin örtüştüğü gözlemlenmiş olmaktadır.

2.1.2. Çevre ile İlgili Diğer Mali Araçlar

Çevre vergi ve harçları ile çalışmada daha sonra değinilecek olan çevre fonları ve hibe programlarının dışında, devredilebilir kirlilik izinleri, zorunlu depozito ödemeleri, teşvikler veya

sübvansiyonlar ile eko-etiket uygulaması da çevre politikasının mali araçları olarak kabul görmüştür (Toprak, 2006: 154,159).

Bu araçlardan **devredilebilir kirlilik izinleri** uygulaması, devletin veya o bölgedeki yetkili kurumun, kirleticilere kirletme hakkı satmasına dayanmaktadır. Yetkili kurum, belli bir yöre için kirletme limiti belirlemekte, kirleticilere de eşit parçalara bölecek şekilde kirletme hakkı vermektedir. Kendilerine isabet eden kirletme limitini aşan kirleticiler, yetkili kurumdan kirletme izni satın alma yoluna gitmektedir. Yetkili kurum, satma işlemini genelde ihale yöntemine göre yapmaktadır. Aynı zamanda, kendisine isabet eden kirletme limitine ulaşamayan kirletici, sahip olduğu limite kadar olan kısmı serbest piyasa koşulları altında başka kirletici adaylarına da satma hakkına sahip olmaktadır (Şahin, 1999: 49-50; Kargı ve Yüksel, 2010: 196). Bu uygulamada kirletici sertifikaları marifetiyle kirletme hakkı kullanılmakta ve başkalarına bu hak devredilebilmektedir (Bıyıklı, 2009: 33). Bu sistem üzerine kurulu olan kirlilik izni piyasaları, ilk olarak ABD’de ortaya çıkmıştır. Avrupa ülkelerinden Danimarka kirlilik izni piyasası oluşturulan ülkelerden biri olmuştur. Öte yandan, Kyoto Protokolü çerçevesinde, AB’de 2005’de bir karbon piyasası kurulmuş, karbon izinleri Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi (AB ETS) ile toplam değer olarak çok önemli rakamlara ulaşmıştır (Bal, 2013: 200,201,203).

Bir diğer araç olan **zorunlu depozito ödemeleri**, çevre kirliliğine yol açan ürünlerin çevreyi kirletmelerine engel olunup, geri dönüşümlerinin sağlanması şeklinde uygulama bulmaktadır. Geri dönüşümü olan bu ürünler müşterilerce satın alındığı zaman, ürünün fiyatına ambalaj veya şişe için fazladan fiyat eklenmekte, ambalaj veya şişe müşteri tarafından satıcıya verildiğinde ise, satıcı tarafından fazladan alınan o fiyat müşteriye iade edilmektedir. Zorunlu depozito uygulamasının en iyi örneğini cam şişe olan ürünlerde cam şişenin iade edilmesi durumu oluşturmaktadır (Budak, 2000: 62). Bunun yanında, cam ambalaj ile birlikte pet ve teneke ambalajların iadesi de zorunlu depozito sistemine örnektir. Hatta bazı ülkelerde örnekler çeşitlendirilmekte, boya kutuları, pil, plastik ve tarım ilaç kutuları da depozito sistemine dahil edilerek sistemin boyutu genişletilmektedir (Değirmendereli, 2004: 503). Bu sistem, hem çevre korumasına katkı sağlamakta, hem de geri dönüşüm oranlarında artış sağlayarak ekonomiye katkı sağlamaktadır. Bu uygulamayla, geri dönüşüm oranlarının yapılan istatistiklerde %80’lere çıktığı gözlemlenmektedir (Can, 2016: 69). Bugün dünyada ve Avrupa’nın bir çok ülkesinde uygulama alanı bulan zorunlu depozito ödemeleri, çevre politikasının mali araçlarından biri olarak çevre koruma ve geri dönüşüm konularında önemli katkılar sunmaktadır. Örnek vermek gerekirse AB üyesi ülkelerden biri olan Finlandiya’da tek kullanımlık veya yeniden kullanılabilir içecek şişe ve ambalajlarından 0.10 – 2.20 Avro arasında bir tutarda depozito bedeli alınmaktadır. Bu uygulamayla Finlandiya, atıkların geri dönüşüm sistemine dahil olmasında %99’lara varan bir başarı sağlamıştır (Topal ve Bilgili, 2015: 433).

Sübvansiyon, tanım olarak devletin özel kişi veya kuruluşlara sermaye veya mal hibe etmesi anlamına gelmektedir. Çevresel sübvansiyon ise, emisyon azaltımı maliyetlerinde anlamlı bir düşüş yaşanması ve kirleticilere yönelik emisyon azaltımının teşvik edilmesi hedefine yönelik bir kavramdır. Devletin veya hükümetin, kirleticilere yani özellikle firmalara çevreyi daha az kirletmeleri noktasında bazı teşvikler sunmasıyla gerçekleşen “*negatif rüşvet*” olarak da adlandırılan sübvansiyon uygulamasında, ilkel ve fazla kirliliğe neden olan uygulama ve teknolojilerin bırakılması, yerine üretim ve tüketimde çevre koruma odaklı yeni teknoloji ve uygulamaların getirilmesi teşvik edilmektedir. Özellikle eğitim, denetim, doğrudan yardım ve teçhizat alımlarında bir çevre politikası mali aracı olarak sübvansiyon uygulaması kullanılmaktadır (Kayaer, 2013: 134). Sübvansiyonun vergi ve harçlardan farkı, vergi ve harçlar ceza olarak uygulanırken, sübvansiyonlar ise ödül olarak uygulanmaktadır. Devlet, kirleticilerden vergi ve harçlarla para toplarken, sübvansiyonlarda ise, kirletme eylemini gerçekleştirmesinler diye kirletici adaylarına gelir transferi yapmaktadır (Uzel, 2017: 148). Dolayısıyla kirleticiler açısından sübvansiyon son derece avantajlıdır.

Yukarıda ele alındığı gibi sadece çevreyi kirleterek veya daha az kirleterek negatif dışsallığa neden olanlara değil, aynı zamanda pozitif dışsallık yapanlara da sübvansiyonlar sağlanmaktadır. Arıtma tesisleri inşa ederek kirlenmeyi kontrol altına alan şirketlere, vergi indirimi, muafiyeti veya erteleme gibi sübvansiyonların verilmesi pozitif dışsallık yapanlar için uygulanan sübvansiyonlara bir örnek oluşturmaktadır (Keleş vd., 2012: 234).

Uygulama açısından bir çok ülkede olduğu gibi AB’de de sübvansiyon uygulamaları mevcuttur. Bu uygulamalar, çevrenin korunması, ormanların gelişimine katkı sağlanması, tarım alanlarına destek ve yerel yönetimlerin atık sistemlerini oluşturması şeklinde gerçekleşmiştir (Toprak, 2006: 159). Öte yandan bazen sübvansiyon uygulamaları, çevresel açıdan uygulamada sağlam bir temele sahip olmayabilir (Kargı ve Yüksel, 2010: 195). Avrupa Çevre Ajansı, bu nedenden dolayı 2005 yılında sübvansiyon konusunda değişikliğe gitmiş ve yeni bir düzenleme getirmiştir (Avrupa Çevre Ajansı [AÇA], 2005: 247).

Çevresel etiketleme veya ekolojik etiketleme veya eko-etiket olarak da adlandırılan bu araç, literatürde ekonomik araç, teknik araç bazen de mali araç olarak kabul görmektedir. Literatürde bazı yazarların mali araç olarak kabul etmesinden hareketle çalışmanın bu kısmında eko-etiket uygulamasına değinilmiştir. Eko-etiket uygulaması, firmaların ürünlerini üretirken çevreye en az zararı verecek düzeyde üretilmiş olan ürünlere verilen bir etiket uygulamasıdır. Bir diğer deyişle çevrenin en iyi şekilde korunması esasına dayanılarak üretilmiş olan ürünlere verilen bir etiket uygulamasıdır. Bu ürünlere, bu etiketin verilebilmesi için belli başlı kriterler vardır ve bu kriterler yerine getirildiğinde, o ürüne etiket hakkı verilmektedir. Ürünlere konan eko-etiketler ile kamuoyuna ürünün çevre durumu hakkında bilgi verilmektedir (Talu, 2010: 88). Böylelikle müşteriler bilgilendirilerek enerji, yakıt, su vb. gibi tasarruf sağlayan çevre koruma etiketli ürünlere

yönlenmektedir (AÇA, 2005: 245). Çevre dostu ürünlerin taşıdığı eko-etiket uygulamasını ürünün üzerinde gören müşterilerin satın alma davranışının belirlenmesinde etiket önem arz etmektedir (Çokgezen, 2007: 106).

AB Eko-Etiketleme Kurulu tarafından verilen etiket uygulamasından (Duru, 2007a: 13) üreticiler, ithalatçılar, servis sağlayıcıları ve çevre dostu perakendeciler yararlanmaktadır. AB Eko-Etiketleme sistemini tüm AB üyesi ülkelerin yanında Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn da tanımakta ve uygulamaktadır (The European Eco Label [EEL] (t.y.), 1-2). AB'nin, 1992 yılında kabul ettiği 880/92 sayılı Konsey tüzüğü ve 2000 yılında revize ettiği 1980/2000 sayılı Konsey tüzüğü ile Çevre Etiketleri Düzenlemesi, uygulamada uluslararası alanda ilk belge olma özelliği taşımaktadır. Bu düzenleme, çevreye olumsuz etkileri azaltmak, kaynakları verimli kullanmak ve bu sayede yüksek düzeyde çevre korumayı sağlamak amacıyla yapılmıştır (Kayaer, 2013: 136). Üretim ve tüketim araçlarının çevreye saygılı olduğunu belirten Avrupa Çevre Etiketleri'nin (Eco Label) bir çiçeği simgeleyen amblemi aşağıda Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Avrupa Çevre Etiketleri (European Eco Label) Sembolü

Kaynak: (European Commission, 2017: 191).

2.1.3. Çevre Hibe Programları (Fonları)

Çevre vergilerinin ve harçlarının yanında, AB çevre politikasının bir diğer mali aracı olarak AB fonları ve hibe programları yer almaktadır. Bu fonlar veya hibe programlarının bazıları doğrudan doğruya AB çevre politikalarının uygulanması noktasında destek olurken, bazıları dolaylı olarak da olsa AB çevre politikalarının hedefine ulaşmasına katkı sağlamayı

amaçlamaktadır. Unutulmamalıdır ki, AB'nin temel politikaları, çevre politikalarından bağımsız olarak düşünülmemelidir.

1992 yılında oluşturulan LIFE programından önce, LIFE programı gibi tamamen çevreye yönelik bir fon olmasa da, en azından çevre konusunda bir bilinç oluşmasını sağlayan fonlar da oluşturulmuştur. Bu fonlar, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu, Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Maastricht Antlaşması'yla kabul edilen Uyumlulaştırma Fonudur (Çokgezen, 2007: 103-104). Çalışmada, hem sadece AB üyesi ülkeler faydalanabildiği için hem de çevreyi doğrudan ilgilendirmedikleri için bu fonlar detaylı olarak ele alınmamış, bu kısımda isimleri söylenerek yetinilmiştir.

Bunun yanında LIFE programından önce, ACE (Action by the Community relating to the Environment – Çevreyle İlgili Topluluk Hareketi), MEDSPA (Mediterranean Special Protection Area - Akdeniz Özel Koruma Alanı), NORSPA (North Special Protection Area - Kuzey Bölgeleri Özel Koruma Alanı) ve ACNAT (Action by the Community relating to Nature Conservation – Doğa Korumayla İlgili Topluluk Hareketi) gibi çevre projelerini destekleyen programlar kullanılmıştır (Comission of the European Communities [CEC], 2003: 3; European Comission (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm).

AB, bu fon ve programların yanında hem üye ülkelerin hem de aday veya potansiyel aday ülkelerin kırsal kalkınma çalışmalarını desteklemek amacıyla çeşitli araçlardan yararlanmalarına olanak tanımıştır. Bu araçlarla birlikte, bu ülkelere çevre konusunda da destekler verilmiştir. Geçmişte ve bugün bu amaçla kullanılan araçlardan bazıları şunlardır (Candan, 2003: 22):

- Çevre İçin Finansal Araç (LIFE-L'instrument for Environment),
- AB Akdeniz ve Demokrasi Fonu (MEDA-Mediterranean Economic Development Area),
- Avrupa Akdeniz Ortaklığı (EUROMED-Euro-Mediterranean Partnership),
- Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Katılım Programı (SAPARD-Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development),
- Polonya-Macaristan Ekonomik Yapılanma Programı (PHARE-Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies Programme),
- Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı (ISPA-Instrument for Structural Policies for Pre-Accession),
- Üyelik Öncesi Destek Fonu (IPA-Instrument for Pre-Accession).

Bu kısımda sadece isimleri söylenerek yetinilen yukarıda sayılan fonlar, hibe programları veya araçlar çalışmanın devamında özellikle çevreyi ilgilendiren yönleri itibariyle derinlemesine irdelenmiş ve bu fon, program veya araçlar hakkında analizler yapılmıştır. Çalışmada öncelikle

çevreyi doğrudan ilgilendiren çevre temalı programlara yer verilmiş, dolaylı olarak çevreyi ilgilendiren programlar çalışmanın ilerleyen kısmında ele alınmıştır.

Ayrıca çalışmanın bu bölümünden itibaren çevre hibe programlarının çevreye aktarmış oldukları bütçe tutarlarına değinileceğinden, bütçe rakamlarına ilişkin para birimi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. ECU, (European Currency Unit) 1 Ocak 1999 tarihine kadar Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olan ülkelerin ortak olarak kullandığı para birimidir. ECU para birimi 1 Ocak 1999'da Avro'ya eşitlenmiş ve ECU para birimi yerini Avro para birimine bırakmıştır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB], (t.y.), <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/dbc32e47-9fd4-4fcc-a0a3-7c9e0e2e65d8/Eurogecis.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-dbc32e47-9fd4-4fcc-a0a3-7c9e0e2e65d8-m3fBagp>).

Çalışmada parasal tutarları ifade etmek üzere bazen ECU, bazen de Avro para birimi kullanılmıştır. Bu iki para biriminden biri olan ECU, 1 Ocak 1999 tarihine kadar olan zamana kadar gerçekleşen tutarlar için, Avro ise 1 Ocak 1999 tarihi itibariyle gerçekleşen tutarlar için kullanılmıştır.

2.2. LIFE Programı Öncesi Dönem

Avrupa Parlamentosu 1982 yılı bütçe görüşmelerinde, çevreyle ilgili pilot projelerde kullanılmak üzere ilk kez fon aktarımı yapacağını duyurmuştur. Resmi bir program adı olmayan fonlama için Parlamento, 6.5 milyon ECU'luk bir bütçe ayırmış ve bu bütçenin 4 farklı temada kullanılması yönünde karar almıştır. Bu 4 farklı alandan birincisi, kirliliği engelleyecek temiz teknolojilerin geliştirilmesi ve doğal kaynakların korunması olup, bu alana 1.5 milyon ECU'luk bütçe ayrılmıştır. İkincisi, Topluluk için önemli olan belirli hassas alanlarda doğal çevrenin korunmasına 2.5 milyon ECU bütçe öngörülmüştür. Üçüncü olarak, Topluluk mevzuatının belirli kirlilik türlerine uygulanması alanına 1 milyon ECU ayrılmış olup, son olarak da yeni meslekler veya işler yaratmaya yardımcı olacak olan çevresel önlemlere de 1.5 milyon ECU bütçe tahsis edilmiştir. 1983 yılına gelindiğinde ise, 6.5 milyon ECU'luk bütçe 2.85 milyon ECU'ya düşmüş, sadece temiz teknolojiler temalı alan için 1.5 milyon ECU'luk bütçe 1982 yılındaki durumunu korumuştur (Comission of the European Communities [CEC], 1995: 3).

1982 ve 1983 çevre fonlaması, Topuluk içindeki ilk çevre girişimlerinin başlaması noktasında önemli bir adım olmuş, bu destekten sonra Konsey birbiri ardına çevre ile ilgili programların oluşturulması için bu programları yasal zemine oturtturarak tüzükler oluşturmuştur. Bu programlardan ACE, MEDSPA, NORSPA VE ACNAT isimli programlar, LIFE programından önce AB tarafından çevreyi desteklemek amacıyla oluşturulmuş olan programlardır (O'riordan ve Voisey, 1998: Life bölümü, para. 1). Bu programlar, LIFE kadar kapsamlı girişimler olmasa da, Topluluk çevre eylem bilincinin gelişmesinde yine de önemli rol oynamışlardır (CEC, 1995: 3). Ayrıca bu

programlar LIFE programından daha önce oluşturuldukları için, çalışmada daha önce ele alınmışlardır.

ACE programı (Action by the Community relating to the Environment – Çevreyle İlgili Topluluk Hareketi), 1872/84 sayılı Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından çıkarılan tüzükle, 1984 yılında çevre ile ilgili projeleri desteklemek amacıyla kurulmuştur (European Commission (t.y.), ec.europ.eu/environment/life/about/index.htm) ve böylelikle ACE'nin birinci dönemi başlamıştır. Bu programla mali destek verilmesi hususu belli proje konuları üzerinde belirlenmiştir. Desteklenen projelere ait konular şunlardır (Hogan, 1991: 246; Council Regulation EEC No 1872/84 [1872/84], 1984: madde 1):

- Temiz teknolojiler geliştirmeyi amaçlayan projeler,
- Doğal ortamın kalitesini ölçmek ve izlemek için yeni teknolojiler veya yöntemler geliştirmeye çalışan projeler,
- Tehlike altındaki türlerin yaşam alanlarının bakımı veya yeniden oluşturulmasına katkıda bulunmayı amaçlayan projeler.

1872/84 sayılı tüzüğün birinci maddesinde, bu projeler dışındaki diğer projelere program kapsamında destek verilmeyeceği belirtilmiştir. 3 yıl için uygulanacak olan program, tüm üye ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Programın bütçesiyle ilgili, temiz teknolojiler geliştirmeye yönelik projeler için ayrılan bütçenin 6.5 milyon ECU olacağı, eş finansman yöntemi marifetiyle bu alanda proje maliyetinin en fazla %30'unun program bütçesinden karşılanacağı kararlaştırılmıştır. Doğal ortamın kalitesinin ölçülmesi ile tehlike altındaki türlerin yaşam alanlarının bakımı üzerine oluşturulacak olan projeler için ise, 6.5 milyon ECU ayrılması yönünde karar alınmıştır. Doğal ortam kalitesi ile ilgili projelerin maliyetinin en fazla %30'u, tehlike altındaki türlerin yaşam alanlarına yönelik projelerin ise proje maliyetinin en fazla %50'sinin program bütçesinden karşılanacağı yönünde karar alınan programın toplam bütçesi 13 milyon ECU olarak belirlenmiştir (1872/84, 1984: madde 1,12).

Öte yandan 2242/87 sayılı tüzük, 1987 yılından 1991 yılına kadar olacak şekilde programı dört yıl daha uzatarak ACE'nin ikinci döneminin başlamasını sağlamıştır. Bu yeni dönem, ACE'nin birinci dönemindeki projelere ek olarak başka projelerin de finansmanına destek olmuş, bir nevi ACE programının kapsamını genişletmiştir (European Commission (t.y.), ec.europ.eu/environment/life/about/index.htm). Eklenen proje konuları şunlardır (Hogan, 1991: 246; Council Regulation EEC No 2242/87 [2242/87], 1987: madde 1):

- Atık su dahil olmak üzere atıkların geri dönüşümüne yönelik teknolojileri içeren projeler,

- Tehlikeli atıklar nedeniyle kirletilmiş alanların yeniden oluşturulmasını içeren teknolojiler geliştiren projeler,
- Yangın, erozyon veya çölleşme tehdidiyle karşı karşıya kalıp da hasar gören arazilerin yeniden kurulmasına katkı sağlamayı amaçlayan projeler.

Bu proje konuları dışındaki projelere destek olmayan ACE programının ikinci dönem toplam bütçesi 24 milyon ECU olmuştur. İkinci dönemde de projenin maliyeti hususunda, maliyetin tamamına değil de projeyi yürütecek olan kuruluşla eş finansman yöntemine göre belli bir kısmına katlanmaya devam etmiş olan ACE programı toplamda 7 yıl yürürlükte kalmıştır (2242/87, 1987: madde 1,13).

1984-1991 yılları arasında 53 adet doğa koruma projesi, 55 adet de temiz teknolojiler üzerine proje finanse eden ACE programı toplamda 108 adet projenin finansmanına katkı sağlamıştır. 108 adet projenin toplam maliyeti 98 milyon ECU olmakla birlikte, ACE programı bu toplam maliyetin %44.5'ine isabet eden 41 milyon ECU tutarında finansman sağlamıştır. Ayrıca ACE programı, nesli tükenmekte olan türler için 3 milyon ECU tutarında bir bütçe ayırmış ve bu alanda 50 adet projeye finansman sağlamıştır (European Commission (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm).

MEDSPA programı (Mediterranean Special Protection Area - Akdeniz Özel Koruma Alanı), çevre ile ilgili projeleri desteklemek amacıyla 1991 yılında 563/91 sayılı Konsey tüzüğü ile iki yıl için oluşturulmuştur. 1980'li yılların başlarından itibaren Akdeniz yöresine ilişkin çevresel politikalar üreten Topluluk, Medspa programı için uzunca bir süre uğraşmış ve nihayet 1991 yılında oluşturduğu tüzükle programa resmîyet kazandırmıştır. Topluluğun Akdeniz Bölgesi diye kastettiği alan, İspanya ve Portekiz'i de kapsayan tüm Akdeniz kıyılarından oluşmaktadır. Programın amaçları şunlardır (Council Regulation EEC No 563/91 [563/91], 1991: madde 2):

- Çevrenin kalitesini korumak ve iyileştirmek için çabaları yoğunlaştırmak ve ilgili bölgedeki çevresel tedbirlerin etkinliğini arttırmak,
- Topluluğun diğer politikalarından çevreyi ayrılmaz bir parça haline getirmek,
- İlgili bölgede çevrenin korunması için iş birliği ve koordinasyonu arttırmak,
- Akdeniz çevresini korumak için uygun teknolojilerin transferini teşvik etmek.

Görülmektedir ki, programın amaçları adından da anlaşılması gerektiği üzere belli bir bölgeye yoğunlaşmakta, Akdeniz'deki çevre korumaya yönelik öncelikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Medspa programının tahmini bütçesi 25 milyon ECU olarak kararlaştırılmıştır. Medspa programının proje bazında destekleyeceği öncelikli proje konuları vardır. Bunlar, atık su, katı atık, zehirli ve tehlikeli atıklar ve bunların geri dönüşümü, toprağın korunması, Topluluk üyeliği dışındaki üçüncü ülkelerin çevre ile ilgili kurumsal yapılarının oluşturulması, bu ülkelere çevre politika ve planlarının oluşturulmasında teknik yardım sağlanması gibi konulardır (563/91, 1991: madde 4; Cordis (t.y.), https://cordis.europa.eu/news/rcn/1339_en.html).

1991 yılına gelinceye dek dört yıllık bir hazırlık aşamasından geçen Medspa programı, bu sürede 76 projeye finansal destek sağlamış, bu destek 22 milyon ECU'luk tutarı geçmiştir (European Commission, 2014: 1). Diğer taraftan, Medspa programı 1986-1991 yılları arasında hazırlık dönemi de dahil olmak üzere toplam 198 projeye 38 milyon ECU'luk destek sağlamıştır (European Commission (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm).

NORSPA programı, (North Special Protection Area - Kuzey Bölgeleri Özel Koruma Alanı) Medspa programına benzer bir şekilde özel bir bölgeyi hedef alan, bu bölgenin kıyı kesimlerine ve denizlerine yönelik çevre koruma projelerine destek olmak amacıyla oluşturulan bir programdır. Bu özel bölge, Kuzey Bölgeleri diye tabir edilen İrlanda Denizi, Kuzey Deniz, İngiliz Kanalı, Baltık Denizi ve Kuzeydoğu Atlantik Okyanusu'dur.

3908/91 sayılı Konsey tüzüğü ile 1991 yılında oluşturulan Norspa programı'nın amaçları şunlardır (Council Regulation EEC No 3908/91 [3908/91], 1991: madde 2):

- İlgili bölgedeki çevresel tedbirleri arttırmak,
- Çevresel boyutun diğer politikalarla bütünleştirilmesine yönelik eylemlerde bulunmak,
- Bölgede çevrenin korunması hususunda koordinasyon ve iş birliğini arttırmak,
- Temiz ve düşük kirliliğe sahip yeni teknolojilerin tanıtılması ve kullanılması hususunu teşvik etmek.

MEDSPA programıyla hemen hemen aynı amaçları taşıyan NORSPA programı, özellikle *Kuzey bölgelerdeki kıyı ve deniz veya göl kenarlarının korunmasına yönelik olması nedeniyle Medspa programından ayrılmaktadır.*

31 Aralık 1992' ye kadar faaliyetinin sürdürülmesi yönünde karar alınan programın tahmini bütçesi 16.5 milyon ECU olarak öngörülmüştür (3908/91, 1991: madde 3). Faaliyette bulunduğu dönem içinde toplam 38 projenin finansmanını sağlayan Norspa programının finansman sağladığı bazı projelere ve finansman tutarlarına aşağıda örnekler verilmiştir (European Commission (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm):

- Ren nehrine somon gibi büyük göçmen türlerin dönüşü projesi – 5 milyon ECU,
- Danimarka çevresindeki sığ kıyı sularında deniz otunun yeniden kolonileşmesi projesi – 252.500 ECU.

Proje örneklerinden de görüldüğü üzere, Norspa programı Kuzey bölgesi içinde olan Ren nehrini ve Danimarka'daki kıyı sularını ilgilendiren projelere finansal destek sağlamıştır. Kuzey bölgesi dışındaki bölgelerdeki projeler bu program kapsamında değerlendirilmemiş, ancak üye ülke olmayan Kuzey bölgesi ülkelerindeki projeler bu programdan destek bulmuştur.

ACNAT programı ACNAT (Action by the Community relating to Nature Conservation – Doğa Korumayla İlgili Topluluk Hareketi), 3907/91 sayılı Konsey tüzüğü ile 1991 yılında oluşturulmuştur (European Commission (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm). Temel amacı, tehlike altında olan türlerin habitatları ve biyotoplarının (özel yaşam alanları) bakımı, yeniden tesis edilmesi veya korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasıdır. Bu amaca ulaşmak adına hazırlanan projelere destek veren ACNAT programının iki yıllık eylem planı için bütçesi 50 milyon ECU olarak kararlaştırılmıştır. Eş finansman sistemini benimseyen ACNAT programı, istisnai durumlar hariç olmak üzere projelerin maliyetinin en fazla %50'sini finanse etmiştir. Diğer taraftan istisnai olarak değerlendirilmiş olan yok olma tehdidi altındaki türler ile kaybolma veya yok olma ile karşı karşıya kalmış olan habitatların korunmasına yönelik projelere, proje maliyetinin en fazla %75'i oranında finansal destek sağlamıştır (Council Regulation EEC No 3907/91 [3907/91], 1991: madde 1).

Adında anlaşılacağı üzere doğa koruma temelli bir araç olan ACNAT, 1992 yılında 12 adet doğa koruma projesini desteklemiştir. 1992 yılında oluşturulan LIFE programı tüzüğü ile ACNAT programı yürürlükten kaldırılmıştır (CEC, 1995: 8,10).

2.3. LIFE Programı Dönemi

1973/92 sayılı tüzük, çevre mevzuatının ve Topluluk çevre politikasının hem uygulanması, hem de geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla çevre politikası için finansal bir araç olarak LIFE adında bir program oluşturmuştur. LIFE programı, Birlik içindeki ve bazı Birlik dışındaki ülkelerde çevre ile ilgili faaliyetleri finanse eden bir mali araçtır (Ekmeztoglou vd., 2001: 24). Başka bir ifadeyle LIFE, çevre ve doğa koruma projelerini desteklemek amacıyla 1992 yılında oluşturulmuş bir programdır (Bilgin, 2014: 526). Bu program, 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile Beşinci Çevre Eylem Programı'ndan izler taşımaktadır. LIFE, Birlikle ilgili kendi hedeflerine uygun, aynı zamanda da maliyet ve zaman açısından yapılabilir olarak değerlendirilen projelere destek olmaktadır (Karabulut, 2004: 315–316). LIFE, üç ana başlığa ilişkin projelere

ortaklaşa mali yardım sağlamaktadır. Mali yardım sağlanan projelere ait başlıklar aşağıda sıralanmıştır (Candan, 2003: 22):

- Türlerin ve bitki örtüsünün korunması,
- Topluluk politikası ve mevzuatının AB'ye üye ve aday ülkelerde uygulanması,
- Üçüncü ülkelere sürdürülebilir kalkınmanın teşviki için teknik yardım sağlanması.

LIFE programından çevre ve doğa ile ilgili projeler hazırlayarak destek alan kurum ve kuruluşlar, ülke hükümetleri, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, KOBİ'ler, araştırma kurumları, kamu kurumları gibi kurum ve kuruluşlardır. Projelerin LIFE desteğinden yararlanabilmesi için göz önünde bulundurulmuş başlıca kriterler ise şunlardır (Candan, 2003: 21):

- Çok küçük çaplı projeler, çalışmalar ve altyapı hazırlıkları destekten yararlanamaz,
- Çevrenin durumunda önemli oranda iyileşme sağlama amaçlı pilot projelere yönelik önerilere öncelik tanınır,
- Büyük işletmelere oranla KOBİ'lere öncelik tanınır,
- Projelerin sınır ötesi boyutlu olması tercih edilir,
- Projelerin ihale duyurusunda belirtilen koşullara mümkün olduğu ölçüde uyması beklenir.

AB'nin LIFE programı, oluşturulduğu tarih olan 1992 yılından bugüne, 4912 projeye destek olmuştur. Avrupa Komisyonu tarafından yönetilen LIFE programı, dönemler itibariyle uygulanmaktadır ve şu ana kadar toplam 5 dönem şeklinde uygulama alanı bulmuştur (Life Programme (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/index.htm). Bu dönemler ve dönemlere ilişkin kaynak aktarım tutarları aşağıda Tablo 5'te açıkça gösterilmiştir.

Tablo 5: Dönemlerine Göre LIFE Programı Hibeleri (Milyon)

Program Adı	Dönem	Proje Sayısı	Hibe Tutarı
Life - I	1992-1995	731	400 ECU
Life - II	1996-1999	875	450 ECU
Life - III	2000-2006	1157	957 Avro
Life +	2007-2013	1408	2,143 Avro
Life	2014-2020	741	3,4 Avro
Toplam	5 Dönem	4912	6,5 Avro + 850 ECU

Kaynak: (European Commission (t.y.), <http://europa.eu.int/comm/environment/life/life/historyoflife.htm>)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 5'ten de görüleceği üzere, LIFE programı henüz tamamlanmamış bir program da dahil olmak üzere beş döneme ayrılmış, program bünyesindeki çevre projelerine 1992 yılından bugüne

kadar toplam 6.5 Milyar Avro ve 850 Milyon ECU kaynak ayrılmıştır. Bugün halen yürürlükte olan 2014-2020 dönemini kapsayan LIFE programını saymazsak, ilk dört dönem için LIFE programı toplam 3954 projeye 3.1 milyar Avro destek sağlamıştır. 2014-2020 dönemi sona ermediğinden dolayı, 2014-2020 dönemi proje sayısı Tablo 5'te 741 olarak yer almıştır, beşinci dönemin tamamlanması hesaba katılacak olursa, şu an finanse edilen toplam 4912 projenin sayısının artacağı beklenmektedir. Sadece çevre ve çevreyi ilgilendiren (doğa, su, iklim vb.) konuları içeren bir program olarak diğer tüm AB programlarından bu yönüyle ayrılan LIFE programının dönemsel evreleri aşağıda yasal dayanakları ve genel hatlarıyla birlikte detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

2.3.1. LIFE I Dönemi (1992-1995)

Dönemler halinde uygulanan LIFE programının ilk dönemi olan 1992-1995 yıllarını kapsayan LIFE I döneminde, Beşinci Çevre Eylem Programının desteklenmesi amacıyla çevresel bir reform olarak LIFE I programı uygulanmaya başlamıştır. LIFE I bütçesinin %40'ı sürdürülebilir kalkınma ve yaşam kalitesinin güçlendirilmesinin teşvik edilmesi (yeni izleme teknikleri, temiz teknolojiler, atık bertarafı, kirlenmiş alanların restorasyonu, arazi kullanımının planlanması ve yönetimi, su kirliliği ve kentsel çevre), %45'i doğanın ve canlıların korunması (nesli tükenmekte olan türlerin ve tehdit altındaki yaşam alanlarının korunması, erozyon ve çölleşmeyle mücadele, deniz ve tatlı su korumacılığı), %5'i çevresel hizmetler ve kurumsal yapılanma (iş birliği ve bir ağ geliştirme), diğer %5'i çevresel eğitim ve anlayışın geliştirilmesi (mesleki ve çevre eğitimi anlayışının yaygınlaştırılması), geri kalan %5'i ise Topluluk dışındaki bölgelerdeki uygulamalar (üçüncü ülke yardımları) için kullanıma ayrılmıştır (Council Regulation EEC No 1973/92 [1973/92], 1992: madde Ek A-B). Uygulandığı süre boyunca toplam 400 milyon ECU ile 731 projeye destek sağlanmıştır. Destek sağlanan projelerin LIFE I dönemi içinde yıllar itibariyle dağılımı aşağıda Tablo 6'da oluşturulmuştur.

Tablo 6: LIFE-I Dönemindeki Projelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Proje Sayısı	Yararlanıcı Ülkeler
1992	105	Avusturya, Belçika, Çekya, Kıbrıs, Almanya,
1993	144	Danimarka, Estonya, İspanya, Finlandiya, Fransa,
1994	245	Yunanistan, Hırvatistan, Macaristan, İrlanda,
1995	237	İtalya, Litvanya, Lüksemburg, Letonya, Malta,
Toplam	731	Hollanda, Polonya, Portekiz, İsveç, Slovenya, Slovakya, İngiltere, Arnavutluk, Cezayir, Belarus, Bosna-Hersek, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Fas, Rusya, Suriye, Gazze, Tunus, Türkiye, Ukrayna

Kaynak: (European Commission (t.y), ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm#history)' den yararlanılarak oluşturulmuştur.

AB üyesi ülkelere, aday ülkelere, potansiyel aday ülkelere ve Topluluk bölgesi dışındaki üçüncü ülkelere çevre ile ilgili projeler için finansman sağlayan LIFE I programından Tablo 6'da

da görüldüğü üzere toplam 41 ülke yararlanmıştır. Bu ülkelerden LIFE I programında kaynak kullandırılan proje sayısında 120 projeyle İspanya birinci, 112 projeyle İtalya ikinci, 103 projeyle Fransa üçüncü sırada kendine yer bulmuştur. LIFE I programından kaynak kullandırılan proje sayısı en az olan ülkeler ise Türkiye, Tunus ve Fas gibi üçüncü ülkeler olmuştur (European Commission (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm). 1992 yılından 1995 yılına kadar geline süreçte, 1995 yılı istisnai olmak kaydıyla, kaynak kullandırılan proje sayısında yukarı yönlü bir değişim yaşanmıştır. Bu durum, programdan yararlanan ülkelerin çevre konusuna her geçen yıl daha fazla önem vermeye başlaması ve bu doğrultuda programın yararlanıcısı olan ülkelerin proje üretiminde artış yaşanması olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 7: LIFE-I Dönemindeki Projelerin Tematik Alanlara Göre Dağılımı

Tematik Alanlar	Proje Sayısı
Hava ve Gürültü	35
Biyçeşitlilik Sorunları	37
İklim Değişikliği Etki Azaltma	1
Enerji	2
Çevre Yönetimi	84
Habitat (Doğal Ortam)	117
Endüstri-Üretim	116
Bilgi-Yönetişim	47
Arazi Kullanım Planlaması	95
Risk Yönetimi	47
Hizmetler ve Ticaret	31
Türler	119
Atık	92
Su	88

Kaynak: (European Commission (t.y), ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm).’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda Tablo 7’de, LIFE I dönemindeki projelerin sayısal olarak tematik alanlara göre dağılımı görülmektedir. Tematik alan olarak türler, habitat ve endüstri-üretim temaları en fazla proje sayısına sahip alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. En az sayıda projenin iklim değişikliği ile ilgili olduğu ve bu tematik alanda sadece bir adet projenin yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Avrupa’nın o yıllarda henüz iklim değişikliğinin önemini kavrayamaması olarak yorumlanabilir. Tablo 7’deki proje sayıları toplandığında LIFE I dönemindeki toplam proje sayısı olan 731 projeyi geçtiği gözlemlenmektedir. Bu durum, bir projenin birden fazla tematik alanı ilgilendiriyor olabilmesinden kaynaklanmaktadır.

LIFE programı yürürlüğe girmeden 1992 yılından önce çevreyle ilgili oluşturulan Medspa, Norspa ve Acnat programlarını yürürlükten kaldıran LIFE I programının yürürlüğü 31 Aralık

1995’de sona ermiş, yerini LIFE programının ikinci dönemi olan LIFE II dönemine bırakmıştır (1973/92, 1992: madde 7, 16).

2.3.2. LIFE II Dönemi (1996-1999)

AB, kurulduğu tarih olan 1951 yılından itibaren genişleme sürecine girmiştir. Dördüncü genişleme döneminde AB üye ülke sayısı on beş olmuş ve o dönem için çok önemli ve güçlü bir entegrasyon mertebesine yükselmiştir. Dördüncü genişleme döneminde 1995 yılında, Birliğe Avusturya, Finlandiya ve İsveç katılmıştır (Atan ve Özağ, 2003: 9-10). 1996-1999 yıllarını kapsayan LIFE II döneminin başlangıç dönemine denk gelen bu genişleme ile AB, LIFE II için bütçe arttırarak bütçeyi 400 milyon ECU’ dan 450 milyon ECU’ya çıkarmıştır. Bu dönemde LIFE II programı, LIFE I programından farklı olarak, Çevre, Doğa ve Üçüncü Ülkeler olmak üzere her birinin farklı öncelikleri olan üç ayrı alanda mali destek sağlayan bölümlere ayrılmıştır (Life II (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm#history).

Bu bölümlerden LIFE-Doğa, doğa koruma, LIFE-Çevre, çevre politikalarının uygulanması, LIFE-Üçüncü Ülkeler ise, Birlik dışı ülkelerin çevre projelerine destek sağlamak için oluşturulmuştur (Duru, 2007b: 186). LIFE-Çevre, Birliğe üye ülkelerin çevre politikalarının ve yeni tekniklerin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla taşımaktadır. LIFE-Üçüncü Ülkeler ise, çevre alanında eksikliği hissedilen kurumsal yapıların kurulması ve kurumsal kapasitelerin geliştirilmesini sağlamak ve Akdeniz ve Baltık Denizine kıyısı olan üçüncü ülkelerde eylem programlarının ve çevre politikalarının geliştirilmesi amacıyla taşımaktadır (Ay, 2009: 460; CEC, 2003: 3-4).

1404/96 sayılı tüzükle oluşturulan LIFE II programının 450 milyon ECU değerindeki bütçesinin dağılımının, %46’lık kısmını LIFE-Doğa, diğer %46’lık kısmını LIFE-Çevre, %5’lik kısmını LIFE-Üçüncü Ülkeler, geri kalan %3’lük kısmını ise eylemlerin gerçekleştirilmesine yönelik ek önlemler oluşturmuştur (Council Regulation EC No 1404/96 [1404/96], 1996: madde 8).

Toplam 875 projeye destek olan LIFE II programı, LIFE I programına göre, proje sayısını arttırmıştır. 1996-1999 dönemini kapsayan LIFE II’ den yararlandırılan proje sayıları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: LIFE-II Dönemindeki Projelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Proje Sayısı	Yararlanıcı Ülkeler
1996	181	Avusturya, Belçika, Kıbrıs, Almanya, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa,
1997	192	Yunanistan, Hırvatistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Malta,
1998	221	Hollanda, Portekiz, Romanya, İsveç, İngiltere, Arnavutluk, Cezayir,
1999	281	Bosna-Hersek, Mısır, Gazze, İsrail, Ürdün, Lübnan, Fas, Rusya, Suriye,
Toplam	875	Tunus, Türkiye,

Kaynak: (European Commission (t.y), ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm).’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 8’de görüldüğü üzere, LIFE II programının desteklediği proje sayısı her geçen yıl artmıştır. Bu artışı, LIFE II için ayrılan bütçenin artırılması ve yararlanıcı ülkelerin veya kurumların proje hazırlama noktasında daha istekli olması sağlamıştır. Tablo 8’de yararlanıcı ülkelerin sayısının LIFE I dönemindeki yararlanıcı ülke sayısına göre azaldığı gözlemlenmiştir. LIFE I döneminde 41 olan yararlanıcı ülke sayısı, LIFE II döneminde 32’ye düşmüştür. Üç temel alana ayrılan LIFE II programının bu üç alana göre desteklediği proje sayıları aşağıda Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: LIFE-II Dönemindeki Projelerin Temel Alanlara Göre Dağılımı

Temel Alanlar	Proje Sayısı
Life - Doğa	310
Life - Çevre	498
Life - Üçüncü Ülkeler	67
Toplam	875

Kaynak: (European Commission (t.y), ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm).’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 9’da görüldüğü üzere, LIFE Çevre, en fazla sayıda projeyi desteklerken, LIFE Üçüncü Ülkeler ise en az sayıda projeyi desteklemiştir. LIFE Üçüncü Ülkeler alanında en az sayıda proje desteklenmesinin nedeni, toplam 450 milyon ECU olan LIFE II program bütçesinin sadece %5’lik kısmı olan 22.5 milyon ECU’luk bir bütçesinin LIFE Üçüncü Ülkeler alanına ayrılmış olmasıdır. Ayrıca, LIFE I dönemindeki toplam proje sayısına göre, LIFE II döneminde bir artış yaşanmış, proje sayısı 731’den 875’e çıkmıştır. Bu durum, LIFE II döneminde ülke sayısının azalmasına rağmen yararlanıcı ülkelerin çevre konusuna daha fazla önem göstermeye başladıkları şeklinde değerlendirilmektedir.

1404/96 sayılı tüzüğün 1. maddesi ile LIFE I programını kapatıp, LIFE II programını açan LIFE II programı, yine aynı tüzüğün 7. maddesiyle 31 Aralık 1999 tarihinde sonlandırılmış ve bu program da yerini LIFE III’e bırakmıştır.

2.3.3. LIFE III Dönemi (2000-2006)

LIFE III dönemi ilk başta 1655/2000 sayılı tüzük ile 2000-2004 yıllarını kapsamaktayken, daha sonra oluşturulan 1682/2004 sayılı tüzükle 2005-2006 dönemini de kapsayacak biçimde genişletilmiştir (Lifeplus (t.y), <http://www.lifeplus.gov.mt/index.aspx>). 2005 ve 2006 yıllarını kapsayan bu düzenlemenin Mayıs 2004 tarihindeki Birliğin beşinci genişlemesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Beşinci genişleme, belki de Birliğin kuruluşundan bu yana Birliği etkileyen en önemli ve en kapsamlı değişiklik olmuştur. Çünkü, Birliğe Doğu ve Güney Avrupa'dan 10 yeni ülke üye olmuştur (DTM, 2007: 12). Birlik, LIFE programı kapsamında bu beşinci genişlemeye kayıtsız kalmamış, LIFE III programının uzatılmasını içeren 1682/2004 sayılı tüzük ile başlangıçta LIFE III için ayrılan 640 milyon Avro'ya 317.2 milyon Avro daha eklemiştir ve LIFE III programı toplamda 957.2 milyon Avro'luk bir bütçeye sahip olmuştur. Bu programın bütçesi ile ilgili tutarlar, yukarıda da değinildiği gibi 1 Ocak 1999'da ECU para biriminden Avro'ya geçişin gerçekleşmiş olması nedeniyle, Avro para birimi kullanılarak ifade edilmiştir. LIFE II programında olduğu gibi, LIFE III programı da LIFE programını, üç temel alana ayırmıştır. Bu programlar, LIFE Doğa, LIFE Çevre, ve LIFE Üçüncü Ülkelerdir. LIFE III döneminin hem 2000-2004 yılları arası ilk aşaması için, hem de 2005-2006 yılları arasındaki ikinci aşaması için üç temel alana ait ayrılan bütçe oran ve tutarları aşağıda Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: LIFE-III Dönemindeki Projelerin Bütçelere ve Temel Alanlara Göre Dağılımı

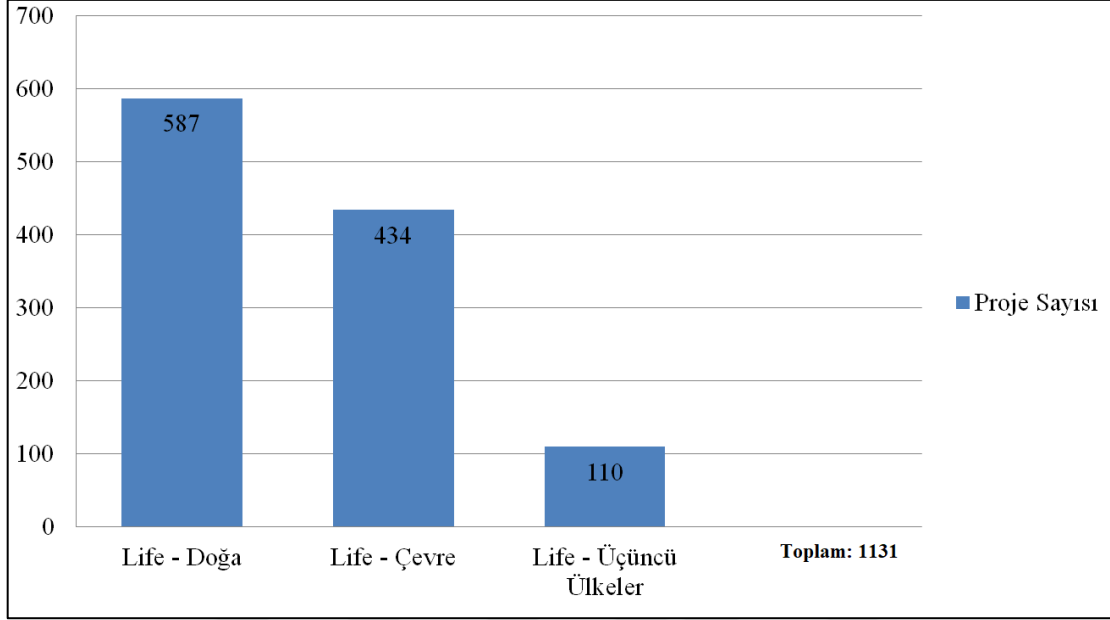
Temel Alanlar	Bütçe Oranı (%)	Bütçe Tutarı (Milyon)	Eş Finansman Mali Desteği Azami Oranı (%)
Life - Doğa (2000-2004)	47	300.80 Avro	50 (Kuş türleri projeleri için 75)
Life - Çevre (2000-2004)	47	300.80 Avro	50
Life- Üçüncü Ülkeler (2000-2004)	6	38.40 Avro	70
Ara Toplam	100	640 Avro	
Life - Doğa (2005-2006)	47	149.084 Avro	50
Life - Çevre (2005-2006)	47	149.084 Avro	50
Life -Üçüncü Ülkeler (2005-2006)	6	19.032 Avro	70
Ara Toplam	100	317.2 Avro	
Genel Toplam	100	957.2 Avro	

Kaynak: (Candan, 2003: 21; Council Regulation EC No 1655/2000 [1655/2000], 2000: madde 3,4,5,8; Council Regulation EC No 1682/2004 [1682/2004], 2004: madde 1,7)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 10'dan hareketle denilebilir ki, üç temel alandan en fazla kaynağı LIFE Doğa ve LIFE Çevre alanları almıştır. Bu iki alana toplamda 2000-2006 yılları arasında 957.2 milyon Avro'nun %94'üne tekabül eden 899.768 milyon Avro kaynak aktarılmıştır. Tablo 10'da ayrıca dördüncü sütunda LIFE programının çevreye yönelik projeleri desteklerken eş finansman yöntemini kullandığı görülmektedir. Yani proje maliyetinin tamamının finansmanına sadece LIFE değil, diğer

üstlenici kurum ve kuruluşlar da katılmaktadır. Eş finansman yöntemiyle desteklenen bu projelerin üç temel alana göre dağılımı aşağıda Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1: LIFE- III Dönemindeki Projelerin Temel Alanlara Göre Dağılımı

Kaynak: (European Commission (t.y), ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm).’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 1’de görüldüğü üzere her ne kadar bütçe kaynak aktarımı LIFE Doğa ve LIFE Çevre için aynı olsa da, LIFE Doğa’nın proje sayısı LIFE Çevre’ye nazaran daha fazla olmuştur. LIFE II programına göre, LIFE III’ün LIFE Üçüncü Ülkeler alanındaki proje sayısında da bir artış meydana gelmiştir. LIFE I ve LIFE II dönemlerine göre, genel anlamda da LIFE III döneminde proje sayısında bir artış meydana gelmiştir. Bu durum, dönemler geçtikçe yararlanıcı ülkelerin hem çevreye verdikleri önemin artmaya başlaması, hem de ülkelerin proje yapma noktasında gün geçtikçe daha tecrübeli olmaya başlaması şeklinde değerlendirilmektedir.

2.3.4. LIFE + Dönemi (2007-2013)

614/2007 sayılı tüzükle, LIFE programının dördüncü evresi olan LIFE+, 2007-2013 yılları arasında uygulamaya konmuştur. 614/2007 sayılı tüzüğün birinci maddesinde, LIFE+’ın genel amacı, ‘*AB’de sürdürülebilir kalkınma demonstrasyonunu desteklemek suretiyle Topluluk çevre politikası ve mevzuatının geliştirilmesi, uygulanması, değerlendirilmesi ve iletişiminin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır*’ şeklinde yer almıştır. LIFE+, Altıncı Çevre Eylem Programının izlerini taşımış ve uygulanmasını desteklemiştir. Bu amaçlara ulaşmak adına 1 Ocak 2007 – 31 Aralık 2013 yılları arasında uygulama alanı bulmuş olan LIFE+’a 2.143 milyar Avro bütçe ayrılmıştır (Regulation (EC) No 614/2007 [614/2007], 2007: madde 1,2,10). LIFE+ üç temel

bileşene dayanmaktadır (Corporate & Public Strategy (CPS) 2012: 17; EC (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm#history):

- LIFE+ Doğa ve Biyo-çeşitlilik: LIFE Doğa programının devamı niteliğinde olan bileşen, Natura 2000 ağının geliştirilmesi ve uygulanmasını desteklemek için Topluluk politikası ve mevzuatının uygulanmasına katkıda bulunmayı içermektedir. Bu bileşen için LIFE+ dönemi toplam bütçesinin en az %50'sine tekabül eden 1.071 milyar Avro tahsisat öngörülmüştür,
- LIFE+ Çevre Politikası ve Yönetişim: LIFE Çevre programının devamı niteliğinde olan bu bileşen, çevre politikasının uygulanmasına, yenilikçi politika fikirlerinin, teknolojilerin, yöntem ve araçların gelişimine katkıda bulunmayı içermektedir,
- LIFE+ Bilgi ve İletişim: Çevre, doğa koruma ve biyo-çeşitliliğin korunması konularında farkındalık yaratma kampanyalarının yanı sıra orman yangını önleme gibi projelere katkıda bulunmayı içermektedir. LIFE+'ın yukarıda sayılan üç bileşenine ait proje sayıları aşağıda Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: LIFE+Dönemindeki Projelerin Bileşenlere Göre Dağılımı

Bileşenler	Proje Sayısı	Yararlanıcı Ülkeler
1. Life - Doğa ve Biyo-çeşitlilik	547	Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Kıbrıs, Çekya, Almanya, Danimarka, Estonya, İspanya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Hırvatistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Litvanya, Lüksemburg, Letonya, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, İsveç, Slovenya, Slovakya, İngiltere,
a. Doğa	519	
b. Biyo-çeşitlilik	28	
2. Life - Çevre Politikası ve Yönetişim	778	
3. Life - Bilgi ve İletişim	83	
Toplam	1408	

Kaynak: (European Commission (t.y), ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm).’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 11’de ilk dikkati çeken nokta, LIFE+ programında üçüncü ülkelere ait bir projenin yer almamasıdır. Tablo 11’de yararlanıcı ülkelere bakıldığında, 28 ülkenin bulunduğu görülmekte, bu 28 ülkenin içinde hiçbir üçüncü ülkenin bulunmadığı gözlemlenmektedir. LIFE + programı, üçüncü ülkeleri hem bileşenlerinin arasından çıkarmış, hem de programdan yararlanabilecek ülke kategorisinde yer vermemiştir. Buradan hareketle, AB’nin tamamen üçüncü ülkelere yardımları sonlandırdığı anlamı çıkarılmamalıdır. AB, 2007 yılı itibariyle hem aday ülkelere ve potansiyel aday ülkelere, hem de üçüncü ülkelere yardımlarını AB bünyesindeki başka programlar veya araçlar aracılığıyla yapmaktadır. Tablo 11’de en fazla sayıda proje çevre politikası ve yönetim bileşenindeyken, en az sayıda proje ise bilgi ve iletişim bileşeninde olmuştur. Biyoçeşitlilik ile ilgili projelerin sayısı ise 28’de kalmıştır.

Projelerin maliyetlerinin yüklenilmesi anlamında eş finansman sistemini benimseyen LIFE+ programı ile birlikte üçüncü ülkelerdeki projeler artık LIFE kapsamında desteklenmemiş, üçüncü ülkelere yönelik destekler, AB'nin diğer dışsal destek programları ile finanse edilmeye başlanmıştır (European Commission (t.y), <http://europa.eu.int/comm/environment/life/life/historyoflife.htm>). LIFE +, 2013 yılında sona ermiş ve yerini LIFE programının yeni ve şu an yürürlükte olan LIFE (2014-2020) dönemine bırakmıştır.

2.3.5. LIFE Dönemi (2014-2020)

LIFE (2014-2020) programına ilişkin tüzük, 20 Aralık 2013 tarihinde Avrupa Birliği Resmi Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Yayımlanan tüzükte, LIFE (2014-2020) programı, Çevre ve İklim Eylemi Programı olarak yer almıştır. Geçerlilik tarihi olarak 1 Ocak 2014 - 31 Aralık 2020 tarihleri arasında uygulanacak olan LIFE (2014-2020) programı, 7. Çevre Eylem Programının uygulanmasını desteklemektedir.

Programın toplam bütçesi 3.4 milyar Avro olarak belirlenmiş ve bu tutar iki alt başlık için kullanılmak üzere ayrılmıştır (European Commission (t.y), ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm#life2014). İki alt başlık olarak oluşturulan programın bütçesine, çevre alt başlığı için 2.6 milyar Avro, iklim eylemi alt başlığı için ise 800 milyon Avro kaynak aktarılmıştır (European Commission, 2017: 16). Üçüncü ülkelerin (aday ülke, potansiyel aday ülke, AÇA'ya üye ülke) yararlanmasına da açık olan program, iklim eylemine ayrı bir başlık açmasıyla LIFE programının daha önceki yıllardaki uygulamalarından ayrılmaktadır.

Çevre alt başlığı için programın öncelikleri, çevre ve kaynak verimliliği, doğa ve biyo-çeşitlilik, çevre yönetimi ve bilgidir. İklim eylemi alt başlığının önceliklerini ise, iklim değişikliğini azaltma, iklim değişikliğine uyum ve iklim yönetimi ve bilgi oluşturmuştur. Bu öncelikler eşliğinde programın hedefleri şunlardır (Regulation (EU) No 1293/2013 [1293/2013], 2013: madde 3,4,5,9,13):

- Çevre kalitesinin korunması, iyileştirilmesi, Natura 2000 ağının desteğini de içeren biyo-çeşitlilik kaybının durdurulmasının sağlanması ve eko-sistemlerin bozulmasının önlenmesi,
- Birlik çevre ve iklim eylemi politikalarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi ve bu noktada kamu ve özel sektörün kapasitesinin güçlendirilmesi,
- Daha fazla paydaşın katıldığı her düzeyde çevre ve iklim eylemi yönetiminin desteklenmesi,
- Yedinci Çevre Eylem Programının uygulanmasının desteklenmesi.

Bundan önceki LIFE programlarında olduğu gibi LIFE (2014-2020) programı da eş finansman yöntemini benimsemiştir. Söz konusu programın alt bileşenlerine göre proje sayıları aşağıda Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12: LIFE (2014-2020) Dönemindeki Projelerin Bileşenlere Göre Dağılımı

Bileşenler	Proje Sayısı
LIFE Çevre	615
LIFE İklim Eylemi	126
Toplam	741

Kaynak: (European Commission (t.y), ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm).’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 12’de görüldüğü üzere, iklim eylemi bileşenine ait proje sayısı çevre bileşenine oranla çok düşük düzeyde kalmıştır. Toplam 741 adet projeyi desteklemiş olan programın, henüz tamamlanmamış olması önceki programlarla karşılaştırılmasını engellemektedir. LIFE 2014-2020 programında iklim eylemi alt başlığına ilişkin proje sayısı, çevre alt başlığına oranla daha az olmasına rağmen, bu programın iklim eylemi alt başlığını konu edinmesi, iklim değişikliği ile mücadelele dikkat çekmesi açısından önem arz etmektedir.

LIFE programının tüm evrelerinin doğrudan doğruya çevreyi ilgilendirmesi nedeniyle LIFE programı, AB bünyesindeki diğer tüm programlardan ayrılmakta ve bu durum LIFE programını AB çevre politikası kapsamında özel kılmaktadır.

2.4. Çevreyi Dolaylı Olarak İlgilendiren AB Hibe Programları (Fonları)

LIFE programının yanı sıra doğrudan çevreye yönelik olmasa da, AB çevre politikalarının hayata geçirilmesine dolaylı olarak katkı sağlayan mali destek mekanizmaları ve fonlar da bulunmaktadır. Diğer mali destek mekanizmalarını, MEDA I, MEDA-II, YAP, EUROMED, PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS, IPA-I , IPA-II, FP7, Ufuk 2020 ve diğer ilgili programlar oluşturmaktadır. Bu kısımda, sayılan bu programlar genel özellikleri itibariyle ele alınmış ve programların çevreyi ilgilendiren yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.4.1. Avrupa-Akdeniz İşbirliği Politikası Mali Araçları

Avrupa-Akdeniz iş birliğine yönelik politikalar, Birliğin kurulduğu tarihten itibaren varolmuştur. Birlik tarafından bu politikalara yönelik çalışmalar bazı dönemlerde sekteye uğrasa da, çoğu zaman iş birliğine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Temel hedefi, Avrupa-Akdeniz bütünleşmesi olan iş birliği anlayışına yönelik politikalar başlangıçta, mali protokoller aracılığıyla gerçekleştirilirken, daha sonradan araçlarla veya programlarla gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Çalışmanın bu kısmında Avrupa-Akdeniz iş birliği politikasına yön veren MEDA programının dönemleri olan MEDA I ve MEDA II dönemi, Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası ve Euromed politikası ve araçları incelenmiş ve ele alınmıştır.

MEDA I: (Mediterranean Economic Development Area – Akdeniz Ekonomik Kalkınma Bölgesi) Programı, Avrupa-Akdeniz İşbirliği'nin uygulanmasındaki temel mali yardım mekanizması olmuştur (Uzun, 2003-2004: 21). MEDA programı, 27 Kasım 1995 tarihinde 15 AB üyesi ülke ve Türkiye'nin de dahil olduğu AB üyesi olmayan 12 Akdeniz ülkesinin Dışişleri Bakanları'nca imzalanan Barselona Deklarasyonu ile kurulan Avrupa Akdeniz Ortaklığı'nın uygulama aracıdır. Bölgede yer alan ülkelerin ekonomik açıdan gelişmelerinin ve yeniden yapılanmalarının sağlanarak, Akdeniz'de bir serbest ticaret bölgesi oluşturulmasını hedefleyen program kapsamında, ekonomik faaliyetler ile özel sektörün geliştirilmesine, sosyo-ekonomik kalkınmaya, demokratikleşmeye ve sivil topluma yönelik projelere finansman temin edilmiştir (Özer, 2011: 38-39). Projelere finansman temininin bir kısmı AB bütçe kaynaklarından, bir kısmı da Avrupa Yatırım Bankası'ndan sağlanmıştır. 1995-1999 yılları arasında MEDA programı için ayrılan bütçe yaklaşık 3.425 milyar ECU olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu bütçe, projelerin oluşturulma sürecinin uzun olması nedeniyle tamamıyla kullanılamamış, bütçenin sadece 890 milyon Avro'luk kısmı kullanılabilmiştir (Council Regulation (EC) No 1488/96 [1488/96], 1996: madde 1; DTM, 2007: 189-190). Aşağıda MEDA-I döneminde ülkelere tahsisi uygun görülen taahhüt edilen tutarlar ile ödenen tutarlar gösterilmiştir.

Tablo 13: MEDA I Dönemi Bütçesinin Ülkelere Göre Dağılımı (1995-1999) (Milyon ECU)

Ülkeler	Taahhüt Edilen	Ödenen
Cezayir	164	30
Batı Şeria/Gazze	111	59
Mısır	686	157
Ürdün	254	108
Lübnan	182	1
Fas	660	28
Suriye	101	0
Tunus	428	168
Toplam İki Taraflı	2.586	651
Bölgesel	471	223
Genel Toplam	3.057	874

Kaynak: (Official Journal of the European Union [OJEU], 2006: 12).

Tablo 13'te görüldüğü üzere, taahhüt edilen tutarlar ülkelere tam anlamıyla taahhüt edildiği tutar kadar ödenememiştir. Ödenen tutar, taahhüt edilen tutarın %28,6'sı şeklinde gerçekleşmiştir. Ülkeler içinde en fazla desteği Tunus alırken, Suriye hiç destek alamamıştır. En fazla katkıyı, toplam iki taraflı antlaşmaya yönelik projelerin aldığı gözlemlenmiş, toplam iki taraflı

antlaşmalardan sonra ikinci sıradaki en fazla katkıyı bölgesel nitelikli projeler almıştır. Taahhüt edilen tutarlar ile ödenen tutarların birbirinden farklı olmasının nedeni olarak, projelerin dört yıldan daha fazla süreyi kapsayan geniş bir sürece yayılan projeler olması ve dolayısıyla projelerin 1995-1999 dönemi arasında henüz tamamlanmamış olması şeklinde değerlendirilmektedir.

1488/96 sayılı Konsey tüzüğü ile protokol statüsünden program statüsüne geçen MEDA programı Akdeniz Bölgesi'nde istikrarlı bir yapı oluşturmak suretiyle ticaret kısıtlamalarını kaldırıp, ticarete serbestlik hedefleyen bir programdır. Programın amaçları arasında sosyo-ekonomik kalkınmayı hızlandırmak, yaşam koşullarını iyileştirmek, bölgesel iş birliğini arttırmak ve sosyo-kültürel diyalogu geliştirmek de bulunmaktadır. MEDA kapsamında yer alan Akdeniz ülkeleri, Fas, Cezayir, Kıbrıs, Mısır, Ürdün, İsrail, Lübnan, Malta, Filistin, Suriye, Tunus ve Türkiye'den oluşmaktadır (Ankara Ticaret Odası [ATO], 2011: 1).

Avrupa için stratejik önemi olan Akdeniz Havzasında Avrupa-Akdeniz arasında karşılıklı güven ve bağlılığı amaçlayan MEDA programı, üç önemli konuda hedef belirlemiştir. Bu hedefler (DTM, 2007: 189);

- Akdeniz Bölgesinde ekonomik dönüşüm için destek sağlanması,
- Akdeniz Bölgesinde daha iyi bir ekonomik dengenin oluşmasına yönelik destek sağlanması,
- Akdeniz Bölgesi ile Avrupa arasında bölgesel anlamda bütünleşmenin sağlanması

şeklinde belirlenmiştir. Bu üç hedef içinde çevre ile ilgili olan hedef, ikinci sıradaki hedef olan daha iyi bir ekonomik dengenin oluşmasına yönelik destek sağlanması hedefinin içinde yer almaktadır. Bu hedef, bölgenin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesini desteklemeye yönelik bir hedef olup, sağlık, aile planlaması, balıkçılık, enerji, ulaşım, demokrasi, insan hakları, telekomünikasyon, su kaynakları ve nihayet çevreyi ilgilendiren alt hedefleri içermektedir. Çevre ile ilgili olan hedef güçlü çevresel iş birliği hedefi olup, (1488/96, 1996: madde 2) bu hedefle anlatılmak istenen, Avrupa-Akdeniz ülkeleri arasında çevre ile ilgili her türlü iş birliği hususu olmuştur. MEDA programının bu noktada çevreyi de ilgilendiren bir program olduğu görülmektedir.

MEDA programının çevreyle ilgili olan bölümlerine bakmak için, 1488/96 sayılı Konsey tüzüğü olan MEDA tüzüğüne bakmak gerekmektedir. Özellikle MEDA tüzüğünün birinci maddesi ‘*Topluluk, Akdeniz Bölgesi’ndeki ekonomik ve sosyal yapıları düzeltmek ve ekonomik kalkınmadan kaynaklanabilecek sosyal ve çevresel sonuçları hafifletmek için tedbirler uygulayacaktır*’ diyerek ekonomik kalkınmanın çevreden bağımsız düşünülmemesi gerektiği ve ekonomik kalkınma gerçekleşirken çevrenin de mutlaka düşünülmesi gereken bir konu olduğu hususunu anlatmaya çalışmıştır. Bu madde ile MEDA tüzüğü çevreye verdiği önemi ortaya koymuştur.

MEDA programının çevreyi ilgilendiren bir diğer hususunu çevre projeleri oluşturmuştur. Çevre projeleri, MEDA programında Avrupa Yatırım Bankası (AYB) tarafından verilen kredilerle finanse edilmiş, AYB finanse edilecek projeleri tüzüğe uygun yerine getirmekle mükellef bırakılmıştır.

MEDA tüzüğünün son kısmında ‘*Bu tüzük ile finanse edilen faaliyetlerin hazırlanmasında ve uygulanmasında çevresel hususlara gereken özen gösterilecektir*’ denilerek, MEDA programı faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde çevrenin göz ardı edilemez bir konu olduğu ortaya konulmuş ve program için ne kadar önemli bir konu olduğu apaçık bir şekilde belirtilmiştir (1488/96, 1996: madde 6,12,ek II).

MEDA programının 1995-1997 yılları arasındaki finanse ettiği projelerin türlerine baktığımızda, yapısal düzenlemeleri destekleyen projeler, (%14) ekonomik dönüşüm ve özel sektörün geliştirilmesini destekleyen projeler (%27), sosyo-ekonomik gelişme ve çevreyle ilgili projeler (%46), bölgesel projeler (%14) olduğu görülmüştür (Comission of the European Communities [CEC], 1998: 8). Yukarıda toplam projeler içindeki proje türlerinin oranları, her ne kadar programın ilk iki yıllık süresini kapsamaktaysa da, programın çevreye verdiği önemi bir kez daha gözler önüne sermiştir. Ayrıca MEDA programının desteklediği SMAP (Kısa ve Orta Vadeli Çevre Eylem Programı - Short and Medium-Term Priority Environment Action Programme) adındaki çevre programı, Akdeniz bölgesinde bir çok projeye finansman sağlamıştır. Mağrip ve Maşrek ülkelerindeki katı atık yönetimi projesi buna örnek oluşturmaktadır (Evaluation pour la Comission Europeenne, 2009: 37-38).

1980’lerin ortalarından itibaren başlayan Akdeniz politikası, MEDA tüzüğünün süresinin dolmasıyla sonlanmamış, Konsey, Avrupa için son derece önemli olan Akdeniz Bölgesi’ne yönelik politikaların ve bu politikaların uygulanmasında önemli yeri olan MEDA programının devam etmesi yönünde karar vermiştir.

MEDA-II: MEDA tüzüğü 2000-2006 dönemi uygulamaları için 2000 yılında tekrar düzenlenmiş (Ohtamış, 2008: 61) ve MEDA II programının hukuki çerçevesini belirlemiştir. Avrupa - Akdeniz ortaklığının ilk programı olarak bilinen MEDA programının birincisine literatürde MEDA I programı, devamı mahiyetinde olan MEDA programına da MEDA II programı denilmiştir. MEDA II programı, 2000-2006 dönemi için yıllık yaklaşık 800 milyon Avro’yu programdan yararlanan ülkelere ayırmıştır (ATO, 2011: 1). Ayrıca MEDA II programının uygulanması için toplam 5.3 milyar Avro mali kaynak ayrılması öngörülmüş, kaynak aktarımı gerçekleştirilirken bu rakam yaklaşık 5.05 milyar Avro olarak belirlenip, nihai taahhüt rakamına ulaşılmıştır. Taahhüt edilen rakamın tamamı yararlanıcı ülkelere ödenememiş, ödenen toplam tutar yaklaşık 3.180 milyar Avro’da kalmıştır. Ödenen tutar, taahhüt edilen tutarın %62,9’u şeklinde gerçekleşmiştir (Evaluation pour la Comission Europeenne, 2009: 14,90). MEDA I programındaki

ödeme tutarına ilişkin tahsisat oranına (%28,6) kıyasen, MEDA II programındaki oransal artış (%62,9), hem AB hem de yararlanıcı ülkeler adına Avrupa-Akdeniz iş birliği alanında olumlu gelişmeler olduğunu göstermektedir.

2698/2000 sayılı Konsey tüzüğü ile oluşturulan MEDA II programının temelleri de aynen MEDA I programında olduğu gibi 1995 yılında ilan edilen Barselona Deklarasyonu'na dayanmaktadır (DTM, 2007: 191). MEDA II programı, üye devletlerin daha fazla katılımını sağlayacak şekilde uyarlanmıştır (Official Journal of the European Communities [OJEC], 2001: 20).

MEDA I programının amaç ve hedefleriyle ortak amaç ve hedefler belirleyen MEDA II programının ilgili tüzüğünün birinci maddesinde aynen MEDA I tüzüğünde olduğu gibi, *“Topluluk, Akdeniz Bölgesi’ndeki ekonomik ve sosyal yapıları düzeltmek ve ekonomik kalkınmadan kaynaklanabilecek sosyal ve çevresel sonuçları hafifletmek için tedbirler uygulayacaktır”* denilerek, çevrenin önemine vurgu yapılmıştır.

MEDA II tüzüğünün çevreye ilişkin diğer hükümlerine bakıldığında, temel hedefler üç konu üzerine yoğunlaşmıştır. Bu hedefler şunlardır (Council Regulation (EC) No 2698/2000 [2698/2000], 2000: madde: 3):

- Ekonomik geçiş desteği ve Avrupa – Akdeniz serbest ticaret bölgesi kurulması,
- Sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınma desteği,
- Bölgesel ve sınır ötesi iş birliği.

Bu hedeflerden çevreyi ilgilendiren, çevre hedefini alt başlık olarak alan ikinci sıradaki hedef olan sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınma desteği hedefidir. Bu hedef içerisinde, çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, güçlendirilmiş çevre iş birliği ile ekonomik kalkınmanın desteklenmesinde ihtiyati tedbirler alınması ve buna özen gösterilmesi hususu çevreyi ilgilendiren hedef olarak yer almıştır. Çevreyle ilgili bir diğer husus, çevreyle ilgili projelerin Avrupa Yatırım Bankası (AYB) tarafından kredilerle finanse edilmiş olmasıdır. Bir başka husus ise, yapılacak faaliyetlerde çevrenin durumunun göz önünde tutulması gerektiği olmuştur (2698/2000, 2000: madde: 3,9,ek II). Tüm bu çevreyi ilgilendiren hususlar, MEDA I tüzüğündekine benzer hükümler içermektedir. MEDA II programı aynı MEDA I programında olduğu gibi çevreye önem vermiş ve hem hibelerle hem de AYB kredileriyle çevre projelerini finanse etmeye devam etmiştir.

YAP (Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası): Kurumsal anlamda Avrupa-Akdeniz iş birliğine yönelik antlaşmalarda değişiklik yaratmamış, Birliğin diğer Akdeniz politikalarına benzer bir şekilde bu iş birliğinin geliştirilmesi hedefi kapsamında 1992-1996 yılları arasında uygulanmak

üzere oluşturulmuştur (DTM, 2007: 189). 1992 yılında Birliğin Akdeniz'e yönelik politikası hedef anlamında değişmeye de biçimsel açıdan yeniden düzenlenmiştir (Koç, 2002: 1). Yeniden düzenlenen bu politika, 8 alandan oluşmuştur. Bu alanlar şunlardır (CEC, 1995: 14):

- Ekonomik reformların desteklenmesi,
- Akdeniz ülkeleri arasında iş birliğinin desteklenmesi,
- AYB'nin destekleri,
- İş geliştirme,
- Çevre,
- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi,
- Enerji sektöründe iş birliği,
- Bilimsel iş birliği.

YAP'ın alanları arasında çevre konusu ayrı bir başlıkta ayrı bir alan olarak ele alınmıştır. Bu durum, YAP'ın çevreye bakış açısını göstermiş ve çevreye önem verdiğini ortaya koymuştur. Akdeniz'de geleceğe yönelik balıkçılığın ve deniz turizminin yaşatılabilmesi için, Akdeniz'in çevre koruması hususu YAP için öncelikli konulardan biri olmuştur. Programın, Akdeniz'de su kalitesinin korunması gibi örnek veya pilot projelerle Akdeniz'deki çevresel iş birliğinin tam anlamıyla gerçekleşmesinde önemli bir etki yaratması beklenmiştir (CEC, 1995: 14).

YAP'ın yürürlüğe girdiği dönemde, Konsey bir bildiriyle çevreye yönelik kaygıları dile getirmiş, zararlı maddelerin nakliyesi ve işlenmesiyle ilgili konuya hassasiyetle eğilimesi gerektiğini vurgulayarak, Akdeniz ülkelerinin çevre konusuna dikkat çekmesi gerektiğini belirtmiştir (Sicim, 2006: 13).

YAP için Topluluğun ayırdığı tutar, 4.405 milyar ECU olup, mali protokollere ayrılan kısmı 2.075 milyar ECU, ekonomik reform amaçlı kredilere ayrılan kısmı 300 milyon ECU olmuştur. Geri kalan 2.030 milyar ECU ise, Akdeniz'de çevre, insan hakları, bölgesel iş birliği, ortak yatırımlar ile ortak veya bölgesel çıkarlara hizmet edecek olan yatay projelerin finansmanına kullanılmak üzere ayrılmıştır. 2.030 milyar ECU'luk tutarın tek bir ülkeyi ilgilendiren projelerde değil de, daha çok birden fazla ülkeyi ve genel olarak bölgeyi ilgilendiren projelere ayrılması uygun görülmüştür. Bu fonlardan yararlanabilmek için, Topluluk ile fon talep eden Akdeniz ülkesi arasında bir mali iş birliği veya ortaklık antlaşması olması hususu kararlaştırılmıştır (DTM, 2007: 189; Sicim, 2006: 14). Ayrılan tahsisatlardan anlaşılmaktadır ki, YAP çevreyle ilgili projelere destek vermiş ve toplam tahsisatın yaklaşık yarısı içinde bulunan bir kategoride çevreyi desteklemiştir. Fondan yararlanan ülkeler de bu anlamda çevre ile ilgili projeler hazırlamışlardır.

EUROMED: Avrupa Birliği'nin ilk ve en önemli ticari ortaklarından olan Akdeniz Bölgesi ülkeleri ile ilişkileri, ikili antlaşmalar kapsamında 1960'lı yıllara uzanmaktadır. Akdeniz'in güney ve kuzey kıyısındaki ülkeler arasında artan dengesizlikler Avrupa'da yeni stratejilerin geliştirilmesine neden olmuştur. 1970'lerin ikinci yarısında "Global Akdeniz politikası" benimsenmiş, ABD politikalarına karşı rolün yeniden tanımlanarak çok taraflı bir Akdeniz politikası oluşturulması üye ülkeler tarafından kabul edilmiştir (Kahraman, 2012: 1734). Barcelona Bildirgesi olarak da anılan Euro-Med ortaklığı, 1995 yılında 15 AB üyesi ülke ile 12 Akdeniz ülkesi arasında imzalanmıştır. Bu 12 ülke, Cezayir, Fas, İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır, Tunus, Güney Kıbrıs, Malta, Filistin ve Türkiye'dir.

1/95 sayılı Konsey Kararının ardından, AB Komisyonu tarafından tek taraflı olarak yayınlanan Mali İşbirliği Deklarasyonu ile Akdeniz ülkelerinin kullanımına 3.4 milyar ECU'luk fon ayrılmıştır (DTM, 2007: 425). Bu fondan yararlanan ülkeler, bu fonu çevre projelerinde de kullanmışlardır.

AB, Akdeniz politikasına yönelik Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası, (YAP) Avrupa-Akdeniz İşbirliği Programı (EUROMED) ve Akdeniz Ekonomik Alanı (MEDA) gibi oluşturduğu araçlarla Akdeniz bölgesine yönelik hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır. Bu araçların uygulaması 2006 yılına kadar sürmüştür. 2007-2013 yılı mali planı ile bu programların yerini Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Mali Yardım Aracı (ENPI – European Neighbourhood and Partnership Instrument) almıştır. Akdeniz ülkelerine Birlik tarafından yapılan yardımlar, 2007 yılı itibarıyla bu programlar aracılığıyla yapılmıştır (Bilici, 2013b: 53).

2.4.2. MDAÜ ve Balkan İşbirliği Politikası Mali Araçları

AB'nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik mali yardımları Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım, PHARE, ISPA, SAPARD ve CARDS programları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu programlar çerçevesinde ülkelere yapılan yardımlar, aday ülkenin üyeliğe hazırlanması amacının yanında üye olduktan sonra Birliğe uyum sağlaması amacını da taşımaktadır (Şen, 2004: 28). Birlik tarafından yapılan bu yardımların Birliğin amacına ulaşabilmesi için ülkeler tarafından etkin kullanılması gerekmektedir. PHARE ve SAPARD programları tarımsal kalkınma, ulaştırma, sağlık, enerji, istihdam ve çevre konularına programlarında yer vermişlerdir (Skuhra vd., 2003: 191; DTM, 2007: 194). CARDS programı ise, 2001 yılından itibaren Batı Balkan ülkelere benzer konularda finansal destek sağlayan bir araç olarak oluşturulmuştur (İncekara ve Savrul, 2011: 408). Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı, çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacağı için bu kısımda sadece adının geçmesiyle yetinilmiştir.

Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı (PHARE - Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies):

Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomilerini yeniden yapılandırma çabalarını desteklemek amacıyla 1989 yılında oluşturulmuştur. Başlangıçta yalnızca Polonya ve Macaristan'a yönelik olan program, zaman içerisinde 13 ülkeyi (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Makedonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya) kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Bu program kapsamında kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ile ekonomik ve sosyal uyum alanları desteklenmiştir (Ay, 2009: 459).

1989 yılında oluşturulan PHARE programının bütçesi, 1989-1994 arası dönem için 4.284 milyar ECU, 1994-2000 dönemi için 3.350 milyar ECU, 2000-2006 dönemi için ise yıllık 1.56 milyar Avro olmak üzere 6 yıl için 10.92 milyar Avro şeklinde oluşmuştur. Program, Doğu Avrupa'da yer alan aday ülkeleri, Topluluk müktesebatının üstlenilmesi hususunda iki öncelikli konuda destekleyerek AB üyeliğine hazırlamayı amaçlamaktadır. Bu iki öncelikli konu kurumsal yapılanma ve yatırım desteğidir. Kurumsal yapılanma, kamu idaresinin ve kurumlarının, müktesebatı (AB mevzuatı, standartları ve uygulamaları) uygulama kapasitelerini geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlamakta; esas olarak eğitim ve teknik yardım sağlamaktadır. Yatırım desteği, bir aday ülkenin sanayisini ve altyapısını Topluluk standartlarına yükseltmesi için gerekli yatırımları harekete geçirmek hususunda yardım sağlamayı hedeflemektedir (ATO, 2011: 2; DTM: 2007: 194).

PHARE programının faaliyet alanları, tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması, özel sektörün geliştirilmesi, kurumların ve kamu yönetiminin yenilenmesi, sosyal hizmetler, istihdam ve sağlık hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi, enerji, ulaştırma ve haberleşme altyapılarının geliştirilmesi ve çevre ile nükleer güvenlidir (DTM, 2007: 194). Görülmektedir ki, PHARE programı, çevreye ayrı bir başlık açmış, çevre ile ilgili bir alt program da belirlemiştir. Çevreyle ilgili olan bu programın alt başlıkları şunlardır (CEC, 1995: 14):

- Çevreyi ilgilendiren kurumlarda iyileştirme,
- Çevre korumaya yönelik yasal dayanakların oluşturulması,
- Çevre korumaya yönelik izleme sisteminin kurulması ve ekipman alımı,
- Kirlilik kontrol programlarının geliştirilmesi.

PHARE programı, sağladığı fonlarla çevreye yönelik destekler sağlamaktadır. 1990-2000 yılları arasındaki PHARE yardımlarının sektörlere göre dağılımı aşağıda Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14: PHARE Bütçesinin Sektörlere Göre Dağılımı (1990-2000) (Milyon Avro)

Sektörler	Taahhüt Edilen	Ödenen
İnsani Gıda ve Kritik Yardım	598.3	573.6
Tarımsal Yeniden Yapılanma	690.1	488.2
Özel Sektörün Yeniden Yapılandırılması	1,398.7	994.2
Eğitim, Staj ve Araştırma	1,262.4	1,101.5
Sosyal Kalkınma ve İstihdam	559.8	249.5
Çevre, Nükleer Güvenlik	1,056.1	593.8
Altyapı	2,855.4	1,644.4
İdare, Kamu Kurumları ve Yasa Yapma	1,265.1	547.0
Sivil Toplum ve Demokratikleşme	179.2	86.7
Finans Sektörü	280.9	259.2
Mevzuat Uyumu	141.4	92.3
Kamu Sağlığı	113.3	98.7
Diğer	1,480.0	918.1
Toplam	11,880.7	7,647.2

Kaynak: (DTM, 2007: 195).

Tablo 14'te görüldüğü üzere, çevre konusunda taahhüt edilen tutarın büyüklüğü ve tutar sıralamasında çevrenin ilk sıralarda olması, PHARE programının çevreye ne kadar önem verdiğini göstermiş olsa da, taahhüt edilen tutarın yaklaşık yarısına yakın bir kısmının ödenmiş olması taahhüt edilen tutardan anlaşılan önemin ödenme noktasında verilmediğini göstermektedir.

Katılım Öncesi Yapısal Politikalar İçin Destek Aracı (ISPA - Instrument for Structural Policies for Pre-Accession): Katılım öncesi yapısal politika aracı olan ISPA Gündem 2000'in bir parçası olarak oluşturulmuştur. 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde teyit edilen ISPA Programı kapsamında aday ülkelere AB'nin çevre ve ulaşım alanındaki standartlarına uyum sağlamaları amacıyla katılım öncesi mali destek verilmektedir. ISPA Programı çevre konusunda, çevrenin korunması ve kalitesinin yükseltilmesi ve doğal kaynakların ussal kullanımı gibi konulara öncelik vermiştir (Skuhra vd., 2003: 189-190; Şen, 2004: 29). ISPA için ayrılan kaynaklar aday ülkelerin özellikleri göz önünde bulundurularak dağıtılmaktadır. Doğu Avrupa'daki aday ülkelerin, Topluluğun özellikle taşımacılık ve çevre alanlarındaki altyapı standartlarına uyumunu sağlamayı amaçlamıştır. Bu çerçevede ISPA ile, çevre ve taşımacılıkla ilgili büyük altyapı projeleri finanse edilmiştir (Ay, 2009: 459).

21 Haziran 1999'da, 1267/1999 sayılı Konsey tüzüğü ile kurulan ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-accession) Programı, ekonomik ve sosyal uyum anlamında çevre ve ulaşım politikalarına ilişkin yatırımlar için Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti (Çekya), Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'ya mali destek sağlamıştır (Council Regulation (EC) No 1267/1999 [1267/1999], 1999: madde 1). 2000-2006

yıllarını kapsayan Programın amacı, çevre ve ulaştırma sektörlerinde yürürlükte olan Avrupa Birliği mevzuatına aday ülkelerin uyumunu hızlandırmaktır. ISPA, sektörler açısından Uyum Fonuna benzer bir yaklaşım sunmaktadır. ISPA projelerinin hedefleri kaynağını çoğunlukla Katılım Ortaklığından, Müktesebatın Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programdan, Ulusal Kalkınma Planından, İlerleme Raporlarından ve çevre ve ulaştırma sektörlerine ilişkin Ulusal ISPA Stratejilerinden almaktadır (Karabacak, 2004: 86-87).

ISPA kapsamında ulaşım sektörüne ilişkin projeler, Birlik ve aday ülkeler arasında daha iyi bağlantılar kurmak üzere, Trans-Avrupa Ulaşım Ağlarını, ulusal ulaşım şebekeleri arasındaki bağlantıları ve bunların Trans-Avrupa Ulaşım Ağlarına olan bağlantılarını genişletmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede ISPA, demir, kara, deniz yolları / limanlar ve havalimanı altyapılarının geliştirilmesine kaynak aktarmaktadır. Bugüne kadar, demiryolu sektörü (bütçenin % 50'si) başlıca alt sektör konumunda olmuştur. Karayolu sektörü (bütçenin % 40'ı) ise ikinci sıradadır.

Çevre altyapısı alanına sağlanan yardımlar ise içme suyu, atık su işleme, katı atık yönetimi ve hava kirliliği gibi konuları içeren ve yatırım maliyeti fazla olan projelere yönelmiştir. Bu alanda atık su işleme birinci, içme suyu ise ikinci alt sektör konumundadır. Komisyon, yasal bir zorunluluk olmamasına rağmen ISPA bütçesinin ulaşım ve çevre sektörleri arasında yarı yarıya bölüşümüne karar vermiştir. Ayrıca, ISPA bütçesinin küçük bir kısmı proje hazırlama, proje yönetimi ve denetimi konularında hazırlık çalışmalarına ve teknik yardıma kaynak sağlanması için de kullanılabilir (Şen, 2004: 29). 2000-2006 dönemi için ISPA programı kapsamındaki teknik yardımlar haricindeki çevreyi ilgilendiren projeler ve ISPA katkısı aşağıda Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo 15: ISPA Proje Sayısı ve Bütçe Katkısının Yıllara Göre Dağılımı (2000-2006)

Yıllar	Proje Sayıları	Bütçe Katkısı (Milyon Avro)
2000	39	460
2001	61	575
2002	51	665
2003	60	805
2004	9	268
2005	12	299
2006	4	58
Toplam	236	3,130

Kaynak: (CEC, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 15'e bakıldığında, toplam 236 projeye katkı sağlayan ISPA programının toplamda 3.130 milyar Avro destek sağladığı görülmektedir. Bu rakamların taahhüt edilen değil, ödenen

rakamlar olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca, Tablo 15'te proje sayılarında yıllara göre değişkenlik yaşandığı, bütçe katkısında 2003 yılına kadar artış yaşandığı, 2003 yılından sonra ise düşüş yaşandığı görülmektedir.

ISPA programının toplam bütçesi yıllık 2000- 2006 yılları için her yıl 1.040 milyar Avro, toplamda ise 7.280 milyar Avro'ya ulaşmaktadır. Komisyon ISPA fonlarının yararlanıcı ülkeler arasındaki paylaşımını, o ülkenin nüfusunu, GSYİH'sini (satın alma gücü paritesi açısından) ve yüzölçümünü dikkate alarak gerçekleştirmektedir. ISPA, proje maliyetinin ancak % 75'ine kadar kaynak aktarabilmektedir. Ancak bazı istisnai durumlarda Komisyonun kararına göre bu oran % 85'e kadar çıkabilmektedir. Dolayısıyla ISPA projelerinde ortak finansmana (Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası veya ulusal kaynaklar) ihtiyaç vardır. ISPA tarafından desteklenecek yatırımın asgari maliyeti 5 milyon Avro'dur. Ancak yatırımın birden fazla projeyi içerdiği durumlarda proje maliyeti bu miktardan düşük olabilmektedir. Genel olarak, proje maliyetleri çevre projeleri için 6 – 100 milyon Avro aralığında, ulaştırma projeleri için ise 6 – 300 milyon Avro aralığında gerçekleşmektedir (European Commission (t.y), <http://europa.eu.int/scadplu/leg/en/lvb/e50004.htm>).

Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Katılım Programı (SAPARD - Special Accession Programme for Agriculture & Rural Development): Tarım ve kırsal kalkınmaya yönelik özel bir katılım programı olan SAPARD programı, Doğu Avrupa'da bulunan aday ülkelerdeki (ISPA'nın desteklediği ülkelerin aynısı) tarım sektörü ile kırsal bölgelerin yapısal uyumunu gerçekleştirirken karşılaştıkları sorunlar ve ortak tarım politikası ile ilgili Topluluk müktesebatını uygularken karşılaştıkları problemleri çözmelerine yardımcı olmayı amaçlamıştır (Ay, 2009: 459; DTM, 2007: 194).

Haziran 1999'da kabul edilen 1268/1999 sayılı Konsey tüzüğü ile kurulan SAPARD programı, aday ülkelerin ortak tarım politikası ve tek pazara katılım yönündeki hazırlıklarına ilişkin üstlendikleri gayretlerin desteklenmesine yönelik oluşturulmuştur (Council Regulation (EC) No 1268/1999 [1268/1999], 1999: madde 1). Bu çerçevede programın başlıca hedefleri aday ülkelerin tarımsal ve kırsal kalkınmadaki önceliklerini gerçekleştirmelerine ve sorunlarını çözmelerine destek olmak ve ortak tarım politikası ve diğer tarımsal önceliklere ilişkin Topluluk mevzuatının uygulanmasına katkıda bulunmaktır (Uzunpınar, 2008: 22).

Konsey, tarıma yönelik katılım öncesi yardımın her bir ülke için tanımlanan öncelikli alanlara yönelik olarak sağlanması gerektiğine karar vermiştir. Buna göre, SAPARD programı çerçevesinde sağlanacak desteklere ilişkin alanlar aşağıda sıralanmıştır (Karabacak, 2004: 89):

- Tarımsal holdinglere yatırımlar,
- Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının iyileştirilmesi,
- Kalite, hayvan ve bitki sağlığı kontrollerine, gıda maddelerinin kalitesine ve tüketicinin korunmasına ilişkin yapıların iyileştirilmesi,
- Çevrenin ve kırsal alanların korunmasına yönelik tarımsal üretim yöntemlerinin tasarlanması,
- Çeşitli faaliyetler ve alternatif gelir imkanları sağlayarak ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi,
- Çiftçinin rahatlatılması ve çiftlik yönetim hizmetlerinin oluşturulması,
- Üretici gruplarının oluşturulması,
- Köylerin yenilenmesi, geliştirilmesi ve kırsal mirasın korunması,
- Toprağın iyileştirilmesi ve yeniden parselleme çalışmalarının yapılması,
- Toprağa ilişkin mülkiyet kayıtlarının oluşturulması ve güncellenmesi,
- Mesleki eğitimin iyileştirilmesi,
- Kırsal altyapının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi,
- Tarımsal su kaynaklarının yönetimi,
- Tarımsal alanların ağaçlandırılması, özel orman sahiplerine ait ormancılıkla ilgili holdinglere yatırımlar ve ormancılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması dahil olmak üzere ormancılık,
- Programın hazırlanması ve izlenmesine yardımcı olmaya ilişkin çalışmalar, bilgi ve reklam kampanyaları dahil olmak üzere 1268/1999 sayılı Konsey tüzüğü kapsamındaki tedbirler için teknik yardım gerçekleştirilmesi.

Bu alanlardan çevreyle ilgili olan çevre dostu üretim metotları ile tarımsal su kaynaklarının yönetimi önlemlerine ilişkin SAPARD programının taahhüt ettiği tutarlar aşağıda Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16: SAPARD Bütçesinin Çevreyle İlgili Alanlara Dağılımı (2000-2006) (Milyon Avro)

Önlemler	Milyon Avro	Oran
Çevre Dostu Üretim Metotları	83.039,134	%2
Tarımsal Su Kaynakları Yönetimi	49.525,000	%1
Tüm Alanlar Toplam	3,702.999,985	%100

Kaynak: (CEC, 2001: 45).

Tablo 16'da görüldüğü üzere, SAPARD programının çevreye ayırdığı yani taahhüt ettiği tutar, toplam taahhüt tutarının %3'üne tekabül etmektedir. Bu durum da göstermiştir ki, SAPARD çevreyi tarımın ilgili olduğu alanlar kapsamında desteklemiştir.

SAPARD programının toplam kaynağı yıllık 520 milyon Avro'ya ulaşmaktadır. 2000-2006 yılları için uygulanan program için toplamda 3.120 milyar Avro ayrılmıştır. Her bir ülkeye sağlanacak yardım tutarı, tarımsal alan, çiftçi nüfusu ve kişi başı GSYİH kriterleri esas alınarak belirlenmekte ve dolayısıyla yardımlar aday ülkelere göre farklılık göstermektedir. Topluluk katkısı, toplam finansmanın % 75'ine kadar olabilmekte, belli alanlarda ise bu oran % 100'e kadar çıkabilmektedir (Karabacak, 2004: 89; Uzunpınar, 2008: 22).

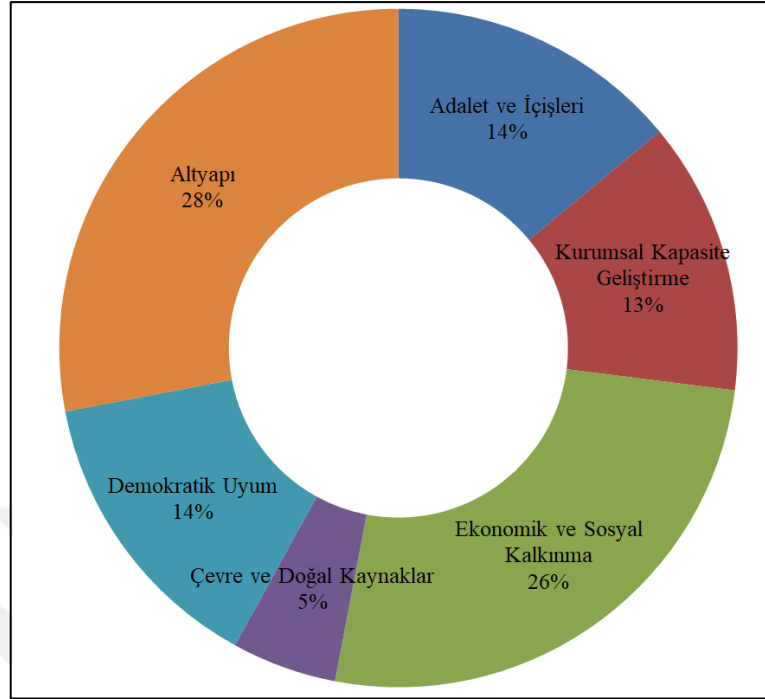
SAPARD programının uygulanmasının aday ülkelerde çevre açısından bazı katkılar sağladığı gözlemlenmiştir. Bu çevresel katkılar, gıda işleme endüstrisinde yaşanan gelişmelerin hava kirliliğini azaltması, katı atıklar ve suyun geri dönüşümü konusunda ciddi gelişmeler yaşanması, kırsal alanlardaki su ve kanalizasyon hizmetlerinin yeniden düzenlenmiş olması, çevre dostu tarım tekniklerine yönelik olarak üreticilerin daha bilinçli hale gelmesi ve bu tekniklerin kullanılmaya başlanması şeklinde ortaya çıkmıştır (Uçar ve Vuran, 2016: 64).

Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar İçin Topluluk Yardımı (CARDS - Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization): 2666/2000 sayılı Konsey tüzüğü ile oluşturulan bu program kapsamında Batı Balkan Ülkeleri (Hırvatistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ) finansal olarak desteklenmiştir. CARDS programı söz konusu ülkelerin politik ve ekonomik gelişmelerinin gerçekleştirilmesi ve kurumsal kapasitelerinin artırılmasını amaçlamıştır (Ay, 2009: 459).

Mali araçlara ilaveten oluşturulan CARDS programı ile AB'nin Batı Balkanlara yönelik politikasının temelini oluşturan istikrar ve ortaklık süreci desteklenmiştir. Bölge ile daha yakın bir iş birliğine giderek bölgenin istikrarını arttırmaya çalışan AB, 2000-2006 dönemi için yatırım ve yeniden yapılanma alanları için bu program kapsamında 4.650 milyar Avro kaynak tahsis etmiştir (Uzunpınar, 2008: 24).

CARDS programı, yeniden yapılanma, bölgenin stabilizasyonu, mültecilerin geri dönüşüne yardım, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, sürdürülebilir piyasa odaklı bir ekonominin gelişimi, yoksulluğun azaltılması, cinsiyet eşitliği, eğitim-öğretim, iş birliği ve çevresel düzenlemeler konularını kapsamaktadır (Council Regulation (EC) No 2666/2000 [2666/2000], 2000: madde 2). Programın kapsadığı alanlara bakıldığında çevresel düzenlemeler yapılması hususunun programın desteklediği alanlardan biri olduğu görülmüştür. Bu da, CARDS programının yararlanıcı ülkelere yönelik çevresel düzenlemeler konusunda finansal destek sağladığını ortaya koymaktadır. Aşağıda Grafik 2'de CARDS programı yardımlarının çevre tematik alanına ve diğer tematik alanlara göre 2000-2004 yılları arasındaki oransal dağılımı gösterilmiştir.

Grafik 2: CARDS Programı Bütçesinin Tematik Alanlara Göre Dağılımı (2000-2004)

Kaynak: (CEC, 2003: 23).

Grafik 2’de görüldüğü üzere, 2000-2004 yılları arasında CARDS programının çevreye yönelik desteklerinin %5 olduğu ortaya çıkmıştır. Bu oran azımsanmayacak bir oran olup, doğrudan çevreyi ilgilendiren bir program olmasa da CARDS programının çevre ile ilgili konularda destek sağlaması açısından önem arz etmektedir.

PHARE, SAPARD, ISPA, CARDS ve üçüncü bölümde değinilecek olan Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Tek Çerçeve) olarak aday ülkelere sağlanan 5 ayrı program, 2007 yılı itibariyle tarihe karışmış ve Birlik aday ülkelere sağlanan yardımları Türkiye ile ilgili Tek Çerçeve Antlaşması da dahil olmak üzere tek bir çatı altında toplamış ve bunu da IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance – Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) olarak duyurmuştur (Karlık, 2014: 295). Çalışmanın bundan sonraki kısmında aday ülkelere yapılan yardımlar IPA başlığı altında incelenmiş ve ele alınmıştır.

2.4.3. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA-I) (2007-2013)

2007-2013 mali perspektifinde “Küresel Bir Aktör Olarak AB” başlığı altında yer alan ve yürürlükteki beş mali yardım programının yerini alan IPA, Türkiye, Hırvatistan ve Makedonya gibi Birliğe aday ülkelere ek olarak potansiyel aday ülkeler olarak değerlendirilen Batı Balkan ülkelerine (Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Kosova) ve son olarak 2011 yılında dahil edilen İzlanda’ya yönelik yardımları kapsamaktadır. Böylece yardımdan yararlanacak ülkeler

tanınmış aday ülkeler ve potansiyel aday ülkeler olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. IPA yardımlarının söz konusu yararlanıcı ülkelere beş bileşen kapsamında verilmesi öngörülmüştür. IPA kapsamındaki bu beş bileşen şunlardır (Ataç, 2006: 52; Çolak ve Ertuğrul, 2018: 101-102; Council Regulation (EC) No 1085/2006 [1085/2006], 2006: madde 3):

- **Kurumsal Kapasite Geliştirme:** Yararlanıcı ülkenin çeşitli müktesebat başlıkları altında müktesebatı uygulamaya yönelik kurumsal kapasitesini geliştirmeyi hedeflemektedir,
- **Bölgesel ve Sınır Ötesi İşbirliği:** Yararlanıcı ülkenin diğer yararlanıcılar ile veya üye devletlerle bölgesel, bölgelerarası ve sınır ötesi iş birliği konularını desteklemeyi hedeflemektedir,
- **Bölgesel Kalkınma:** Mevcut kullanılan anlamından farklı olarak yeni bir yaklaşım içermektedir. Bu bileşen, aday ülkeyi üye olduktan sonra faydalanacağı yapısal fonların kullanımına hazırlama etkisi açısından önemlidir. Öncelik alanları, ulaştırma, çevre (su, atık su ve hava kalitesi konuları), enerji (yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği konuları), eğitim, sağlık altyapıları, KOBİ'lere destek ve bilişim teknolojileridir,
- **İnsan Kaynakları:** Bu bileşen aday ülkeyi Avrupa İstihdam Stratejisi çerçevesinde Avrupa Sosyal Fonu'nun kullanımına hazırlamayı hedeflemektedir. İstihdama erişim, sosyal içerme, insan sermayesine yatırım (eğitim-sağlık) gibi alanlara yönelik faaliyetleri desteklemektedir,
- **Kırsal Kalkınma:** Tarım işletmelerine yatırımlar, tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesine yönelik tedbirler ve faaliyetleri desteklemektedir.

Aday ülkelerin bu bileşenlerin tümünden, potansiyel aday ülkelerin ise sadece birinci ve ikinci bileşenden yararlanması planlanmıştır. IPA ile amaçlanan, programdan yararlanacak olan ülkelerde, özellikle demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğünün kuvvetlendirilmesi, kamu kurumlarının reformu, ekonomik reformların uygulanması, azınlık hakları ve cinsiyet eşitliği yanında insan haklarına saygının yüceltilmesine yardımcı olmaktır. Ayrıca, sivil toplum ile ileri düzey bölgesel iş birliğini destekleme ve sürdürülebilir gelişme ile yoksulluğun giderilmesine katkıda bulunması da amaçlanan diğer konuları oluşturmaktadır (Çelikleş, 2006: 45). Diğer taraftan, IPA yardımlarıyla Birliğe aday ülkelerin üyeliğe hazırlanması sağlanmakta, bunun yanında üyelik sonrası ülkelerin yapısal fonlar ve uyum fonlarından yararlanmaları noktasında acemilik çekmeden mali yardım kurallarını önceden öğrenmiş olarak işleyişi gerçekleştirmesi hedeflenmektedir (Karluk, 2014: 300).

IPA I programının çevreyle ilgili olan kısmına yönelik destekler, bölgesel kalkınma bileşeni içinde yer almaktadır. Bunun yanında, diğer bileşenler de toplumun çeşitli kesimlerinin çevresel kapasitelerini güçlendirmeye yönelik çevre projelerine destek olmaktadır (Talu, 2009: 148). Çevre

alt başlığının yer aldığı bölgesel kalkınma bileşeninin çevre ile ilgili destek vermiş olduğu konular; atık yönetimi, su kaynakları, atık su, hava kalitesi, kirlenmiş alan ve toprağın rehabilitasyonu, enerji etkinliği ve yenilenebilir enerji adı altında çevresel fayda sağlayan sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çevresel tedbirlerdir. Bu konulara yönelik çevre ile ilgili projelere eş finansman yöntemiyle proje maliyetinin en çok %75'i olmak üzere destek olan IPA I programı (Council Regulation (EC) No 718/2007 [718/2007], 2007: madde 147,149) 2007-2013 yılları arasında tüm bileşenler için her yıl farklı tutarlarda destek sağlamıştır. Bu desteklere ait tutarlar aşağıda Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17: IPA I Bütçesinin Yıllara Göre Dağılımı (Milyar Avro)

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
1.25	1.4	1.5	1.6	1.8	1.9	2.0	11,5

Kaynak: (Efe, 2017: 233).

Tablo 17'de görüldüğü gibi IPA kapsamında aday ve potansiyel aday ülkelere 2007-2013 döneminde geri dönüşü olmayan hibeler kapsamında toplam 11.5 milyar Avro mali yardım sağlanmıştır. IPA I kapsamında mali yardım alan ülkelere ilişkin Tablo 18 aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 18: IPA I Yardımlarının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Avro)

Ülkeler	Tutar
Hırvatistan	998
Makedonya	615.10
Türkiye	4,799
Arnavutluk	591.20
Bosna-Hersek	655.30
Karadağ	235.60
Sırbistan	1,385.40
Kosova	635.30
İzlanda	29.80
Çoklu Yararlanıcı Program	1,137.30
Toplam	11,082.00

Kaynak: (Karaman, 2014: 30).

Tablo 18'de görüldüğü üzere en fazla yardımı Türkiye, en az yardımı 2011 yılından itibaren yardım almaya başladığı için İzlanda almıştır. Yardım alan ülkelere Hırvatistan, 2013 yılından itibaren Birlik'te üye ülke konumuna geldiği için bu programdan yardım almayı bırakmış, yapısal fonlardan destek almaya başlamıştır.

IPA sürecinde bölgesel kalkınma bileşeni altında yer alan çevre konusuna ilişkin desteklerin yönetilmesi noktasında bir operasyonel programa ihtiyaç olmuştur. Yararlanıcı ülkeler tarafından her bir IPA bileşeni için Operasyonel Program hazırlanmış (DTM, 2007: 433) ve AB Komisyonuna

sunulmuştur. Operasyonel Programlar, Çok Yıllı Planlama Belgesindeki amaç ve önceliklere ulaşmak için yapılacak faaliyetleri ve uygun önlemleri tanımlamakta ve göstermektedir.

Çevre Operasyonel Programı, (EOP) ortaklık ilkesi ile uyumlu olarak, ilgili tüm idari ve sosyo-ekonomik paydaşların aktif katılımı ile hazırlanmıştır. Çevre Operasyonel Programı bağımsız bir belge olarak hazırlandığından dolayı, normalde bir operasyonel programdan beklenenden daha fazla arka plan bilgisi ve istatistiksel veri içermektedir. Bu belgenin, hem ulusal hem de bölgesel bağlamda acilen ele alınması gereken ve çevrenin korunmasına ilişkin karmaşık konuların daha iyi anlaşılmasına ve Avrupa Birliği Çevre Müktesebatı ile uyumlu ulusal çevre mevzuatının uygulanmasına katkıda bulunacağı ümit edilmektedir.

Çevre Operasyonel Programı'nın uygulanması aynı zamanda bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri canlandıracak ve geri dönüşüm, yenilikçi enerji üretimi, turizm ve eğlence gibi sektörlerde yeni iş fırsatları sunacaktır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (t.y.), [http://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/CED%20Raporu\(4\).pdf](http://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/CED%20Raporu(4).pdf)). Bu sayede son derece önemli olan çevrenin korunması hususu daha sağlıklı ve daha güvenli bir geleceğin oluşturulmasının yanı sıra sürdürülebilir kalkınma ile de bir arada algılanabilecektir.

Hemen hemen her ülkenin Çevre Bakanlığı tarafından yürütülen program, çevre koruma, nüfusun hayat standartları, içme suyuna erişim, atık su arıtma ve entegre katı atık hizmetleri ile kapasite ve yönetim konularını kapsamaktadır. Diğer taraftan Çevre Operasyonel Programı aracılığıyla, geliştirilmiş su temini, kanalizasyon ve atık su arıtma hizmetleri, geliştirilmiş entegre katı atık yönetimi ve teknik yardım faaliyetleri öncelikler doğrultusunda uygulanmaktadır. Genel olarak desteklenen projeler, su, atık su ve katı atık yönetimine yönelik temel çevre altyapısını geliştirme ve iyileştirme odaklı projelerdir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (t.y.), www.ipa.gov.tr/EOP_1067).

2.4.4. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA-II) (2014-2020)

IPA'nın ilk dönemi olan 2007-2013 döneminin sona ermesiyle birlikte AB, 2014- 2020 yılları arasında uygulanması öngörülen ikinci dönemi başlatmıştır. Her yeni dönemde olduğu gibi IPA II döneminde de yapılan mali yardımların şekli ve miktarı değişiklik göstermiştir. IPA I'e göre daha planlı ve programlı hazırlanan IPA II döneminin başlangıcında AB tarafından yardımlardan yararlanacak olan her ülke için 7 yıllık strateji belgeleri hazırlanmıştır. Böylece, mali yardımlardan yararlanacak olan ülkeler kendi kalkınma programlarını hazırlarken, IPA kapsamında belirlenen önceliklerle hareket etmeyi amaçlamaktadır.

Bu dönemde AB, IPA II programı çerçevesinde aday ve potansiyel aday ülkeler için 11.7 milyar Avro tutarında mali yardım ayırmıştır. Ayrılan bu miktarın 4.45 milyar Avroluk kısmından

Türkiye'nin yararlanması öngörülmektedir. Buna göre bir önceki dönemde olduğu gibi IPA II Dönemi'nde de mali yardımlardan en çok yararlanacak aday ülke olarak Türkiye öne çıkmaktadır (İktisadi Kalkınma Vakfı [İKV], 2014: 2). Türkiye ile birlikte programdan yararlanacak ülkeler Arnavutluk, Bosna Hersek, İzlanda, Kosova, Karadağ, Sırbistan, Makedonya olmuştur (Regulation (EU) No 231/2014 [231/2014], 2014: ek madde 1). IPA I'den farklı olarak Hırvatistan yer almamıştır, çünkü Hırvatistan 2013 yılında AB'ye üye olmuştur ve artık aday ülkelere yönelik programlardan değil, yapısal fonlardan yararlanmaya başlamıştır. IPA II döneminde yıllar itibariyle ayrılan bütçe aşağıda Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19: IPA II Bütçesinin Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Avro)

2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Toplam
1,573.8	1,605.2	1,637.4	1,670.1	1,703.5	1,737.6	1,771.1	11,698.700

Kaynak: (Dinç, 2014: 44).

Tablo 19'da görüldüğü üzere IPA II bütçesi 11.7 milyar Avroyu bulmuş, IPA I'e oranla az da olsa bir yükselme yaşanmıştır. IPA II'nin ülkelere göre fon dağılımı da aşağıda Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 20: IPA II Yardımlarının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Avro)

Ülkeler	Tutar (Milyon Avro)
Makedonya	664.2
Türkiye	4,453.9
Arnavutluk	649.5
Karadağ	270.5
Sırbistan	1,508.0
Kosova	645.5
Çoklu Ülke Programı	2,958.7
Toplam	11,150.3

Kaynak: (Efe, 2017: 235-236).

Tablo 20'ye bakıldığında, Türkiye'nin IPA I'de olduğu gibi IPA II'de de en fazla bütçeyi alan ülke olduğu görülmektedir. En az bütçeyi alan ülke ise Karadağ olmuştur. IPA kapsamındaki mali yardımların finansmanı, AB bütçesinin "Küresel Bir Partner Olarak Avrupa Birliği" harcama kaleminden sağlanmaktadır (Gösterici ve Ormanoğlu, 2007: 105). IPA bileşenlerinin öncelikleri, Avrupa Komisyonu tarafından ilgili ülkenin desteğiyle hazırlanan "Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi" (Multi-Annual Indicative Planning Document-MIPD) kapsamında belirlenir. Söz konusu belge, AB mali yardımının hangi sektörlerde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Aday ülkeler, IPA kapsamındaki mali yardımlardan yararlanabilmek için bu fonların yönetiminden sorumlu idari birimler kurmakla yükümlü tutulmuşlardır (Efe, 2017: 237).

IPA II çerçevesinde yer alan politikalar ise IPA I döneminde belirlenen beş bileşenden hareket edilerek ortaya konmuştur. Bu bileşenler şunlardır (Dinç, 2014: 88; Efe, 2017: 236; Ceyhan ve Özcan, 2016: 392):

- AB Üyeliğine Geçiş Süreci ve Kapasite Geliştirme,
- İstihdam, Sosyal Politika ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi,
- Bölgesel ve Sınır Ötesi İşbirliği,
- Tarım ve Kırsal Kalkınma,
- Bölgesel Kalkınma.

IPA I ve IPA II dönemlerinde gördüğümüz her bir bileşen için yararlanıcı ülkeler tarafından operasyonel programlar hazırlanmış ve mali yardımlar bu programlar çerçevesinde yapılmış ve yapılmaya devam etmiştir. AB, yararlanıcı tüm ülkelere ve Türkiye'ye mali yardımlarını yukarıdaki başlıkların altında oluşan operasyonel programlar çerçevesinde sağlamaktadır. Fonların daha etkin kullanımını sağlamaya çalışan Avrupa Komisyonu ise, IPA'nın 2014-2020 yıllarını kapsayan II. Döneminde bileşen yapısını kaldırmış ve fonların dağıtımı için 9 temel sektör belirlemiştir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2016: 11):

- Demokrasi ve yönetim,
- Adalet, içişleri ve temel haklar,
- Ulaştırma,
- Çevre ve iklim,
- Enerji,
- Rekabet edebilirlik ve yenilik,
- İstihdam, insan kaynaklarının gelişimi ve sosyal politikalar,
- Tarım ve kırsal kalkınma,
- Bölgesel ve sınır ötesi iş birliği.

IPA I 'den farklı olarak IPA II döneminde yer alan sektörlere baktığımızda, çevre ile ilgili olan sektörün yanına iklim eylemi getirilmiş, çevre ve iklim eylemi sektörü oluşturulmuştur. Bu sektöre ilişkin olarak da Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı oluşturulmuştur.

IPA II fonlarından sosyo – ekonomik ve bölgesel kalkınma bileşeninin altında yer alan Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı'nın yürütülmesi görevi yararlanıcı ülkelerin çevreyle ilgili en üst düzey kurumlarına verilmiştir. IPA I Fonlarında yer alan Çevre Operasyonel Programı'nın devamı niteliğinde olan Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı, 2014-2016 yılları için Avrupa Komisyonu'nca onaylanmıştır (Ersoy, t.y., 13).

Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı, aşağıdaki alanlarda iyileştirme sağlamaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (t.y.), www.ipa.gov.tr/EOP_1068):

- Vatandaşların çevresel altyapıya erişimini arttırarak vatandaşların yaşam kalitesini yükseltmek,
- Doğayı toplum yararına korumak,
- İklim değişikliğinin hafifletilmesi ve iklim değişikliğine direncin arttırılması ile ülkenin sürdürülebilir gelişimine katkı sağlamak ve iklim değişikliğinin etkisini arttırmak.

Su, atık ve sürdürülebilir kalkınma için çevre yönetimi diye 3 ana eylemi bulunan Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı'ndan beklenen sonuçlar vardır. Bu sonuçlar, öncelikli olarak nüfusun içme suyu temini hususunda, atık su arıtma ve katı atık yönetimi altyapısından faydalanması, iklim eylemi, hava kalitesi, deniz çevresi, doğanın korunması noktasında ilerlemelerin olması, çevre konusunda yatay mevzuatın gelişme göstermesi ve iklim değişikliğine yönelik altyapıların esnekliğinin arttırılması şeklindedir. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (t.y.), www.ipa.gov.tr/EOP_1068). Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı, Çevre Operasyonel Programı'nın devamı niteliğinde olmasının yanında ayrıca bir başlık olarak iklim eylemini ele alması yönünden Çevre Operasyonel Programı'ndan ayrılmıştır.

2.4.5. Katılım Öncesi Proje Programları (MATRA)

Hollanda hükümeti tarafından sağlanan ikili bir iş birliği programı olan MATRA programının genel amacı, aday ülkeler, potansiyel aday ülkeler ve komşuluk politikası uygulanan ülkelerdeki sosyal değişimi desteklemektir. Ayrıca, Hollanda'nın diğer ülkelerle ikili ilişkilerini de güçlendirmeyi amaçlayan MATRA programının yararlanıcı ülkeleri, Türkiye, Makedonya, Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova, Karadağ, Sırbistan, Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'dır. MATRA programının destek alanları, hukukun üstünlüğü ve temel haklar ile sosyal altyapı ve çevre alanlarıdır (İçişleri Bakanlığı (t.y.), <http://www.diab.gov.tr/matra>).

Katılım Öncesi Proje Programları olarak da adlandırılan program kendi içinde de alt bölümlere ayrılmıştır. Kapasite inşa alt programı ve katılım öncesi çevre olanağı alt programları oluşturulmuştur. Bu alt programlarla, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'nin AB'ye üyelik kriterlerinin karşılanmasına yardımcı olunması amaçlanmıştır. Katılım Öncesi Çevre Olanağı alt programı, sadece çevreye yönelik destekler veren bir yardım aracı olup, yararlanıcı ülkeler bu alt programdan faydalanmışlardır (DTM, 2007: 440).

2.4.6. Yedinci Çerçeve Programı (FP7)

7. Çerçeve Programını diğer programlardan ayıran özelliği 7 yıllık bir süreci kapsıyor olmasıdır. Bundan önceki programlar 5'er yıllık bir süreç için planlanmış iken 7. çerçeve programı 2007- 2013 yıllarını yani 7 yıllık bir süreci kapsamakta ve iş birliği, insan, kapasiteler ve fikirler olmak üzere dört özel programdan oluşmaktadır. Yedinci çerçeve programı, istihdamı ve hayat kalitesini arttırmak, Ar-Ge çalışmalarını desteklemek ve GSMH'den ayrılan bütçenin payını yükseltmek amaçlı oluşturulan Avrupa Araştırma Alanı'nın çalışma alanını genişletmek ve Avrupa toplumu bilincini vurgulayarak başarılarını arttırmak ve son olarak da i2010 Eylem Planına (Büyüme ve İstihdam için Avrupa Bilgi Toplumu) katkı sağlamak amacıyla planlanmıştır (Cihangir, 2010: 33). Nihai amaç, büyüme için bilgiye dayalı bir Avrupa Araştırma Alanı kurmak olmuştur (DTM, 2007: 439).

Türkiye ve 40 ülkenin katılımıyla oluşturulan dünyanın en büyük sivil Ar-Ge programı olan FP7 programının koordinasyonunu ülkemizde TÜBİTAK yapmıştır. Bütçesi 50.5 milyar Avro olan programın 5 alt başlığı bulunmakta olup (Avrupa Birliği Başkanlığı, (t.y.), https://www.ab.gov.tr/_45035.html) bu alt başlıklara ait tematik alanlar Tablo 21'de gösterilmiştir

Tablo 21: FP7 Programının Alt Başlık ve Tematik Alana Göre Dağılımı (2007-2013)

Alt Başlıklar	Tematik Alanlar
İşbirliği Özel Programı	Sağlık, gıda, tarım, balıkçılık ve biyoteknoloji, bilgi ve iletişim teknolojileri, ulaşırma, nanobilimler, enerji, çevre (iklim değışikliği dahil), sosyo-ekonomik ve beşeri bilimler, uzay ve güvenlik,
Fikirler Özel Programı	Başlangıç düzeyindeki bağımsız araştırmacı desteği ve ileri düzey araştırmacı desteği,
Marie-Curie Burs ve Destek Programı	Bireysel burslar, sanayi-akademi ortaklığı, araştırma eğitim destekleri, özel etkinlikler ve araştırma istihdam fırsatı,
Kapasiteler Özel Programı	Araştırma altyapılarına destek, bilgi bölgeleri, toplumda bilim, KOBİ yararına araştırmalar, araştırma potansiyeli, uluslararası iş birliği ve araştırma politikalarının gelişimine destek,
Ortak Araştırma Merkezleri	Araştırma merkezlerine destek,

Kaynak: (TÜBİTAK, 2012: 9, 15, 21, 22, 23, 24, 35, 46)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

İşbirliği özel programının tematik alanlarından birinin de çevre (iklim değışikliği dahil) olduğu Tablo 21'den görölmektedir. Bu da FP7 programının çevre ile ilgili projelere de destek verdiğini göstermektedir.

2.4.7. Ufuk 2020 Programı (Horizon 2020)

Avrupa'da bilim ve teknoloji alanındaki politika ve uygulamaları uyumlaştırmak amacıyla çerçeve programlar oluşturulmuştur. 2014-2020 yılları arasında AB'nin yeni araştırma ve yenilik çerçeve programı olarak Ufuk 2020 Programı, 7. Çerçeve programının devamı olarak başlatılmıştır. Bu program ile birlikte, büyüme ve istihdam olanaklarının yaratılmasına katkıda bulunulması hedeflenmiştir (İKV, 2016: 9; Regulation (EU) No 1290/2013 [1290/2013], 2013: madde 1-2).

Türkçe adıyla Ufuk 2020 olarak da bilinen Horizon 2020 programı, 80 milyar Avro gibi bir bütçeyle dünyanın en büyük bütçeli araştırma ve inovasyon programıdır (Avrupa Birliği Bakanlığı ve TÜBİTAK, t.y.: 2). Koordinasyonu TÜBİTAK tarafından yapılan Horizon 2020 programının destekleri 4 temel alana yayılmıştır. Bu 4 temel alan; çok uluslu araştırma ve inovasyon iş birliği destekleri, öncül araştırma bireysel destekleri, burs ve dolaşım destekleri ve KOBİ inovasyon destekleridir. Bu 4 temel alandan biri olan çok uluslu araştırma ve inovasyon iş birliği desteklerinin içindeki tematik alanlar ise, bilgi ve iletişim teknolojileri, enerji, uzay, gıda-tarım-denizcilik-biyoteknoloji, güvenli toplumlar, malzeme ve imalat teknolojileri, sağlık, sosyal ve beşeri bilimler, ulaşım ve nihayet çevre ve hammadde olarak belirlenmiştir.

Çevre ve hammadde tematik alanının uzun adı iklim değişikliği, çevre, kaynak verimliliği ve hammaddeler olarak karşımıza çıkar. Toplumsal sorunlara çözümler bileşeni altında yer alan çevre temalı alanın bütçesi 3.1 milyar Avro olarak belirlenmiştir. Çevre tematik alanının temel amacı, iklim değişikliğine uyumlu bir toplum ve ekonomi yaratmak, artan nüfusa dayalı kaynak ve su verimliliği sağlamak, doğal kaynakların ve ekosistemin korunmasını ve sürdürülebilir yönetimini sağlamak ve hammaddelerin sürdürülebilir teminini sağlamaktır. Alt amaçları ise şöyle sıralanabilir (Horizon 2020 (t.y.), <https://h2020.org.tr/tr/tematik-alanlar/cevre-ve-ham-maddeler>):

- İklim servislerinin geliştirilmesi ve düşük-karbon teknolojilerinin geliştirilmesi,
- Doğa temelli çözümlerin gerçekleştirilmesi,
- Döngüsel ekonomi,
- Su araştırmaları,
- Hammaddelerin sürdürülebilir temini (enerji ve tarım-dışı hammaddeler),
- Sürdürülebilir ve kapsamlı küresel çevre gözlem ve bilgi sistemlerinin geliştirilmesi,
- Sürdürülebilir büyüme için kültürel mirasın korunması ve ekosistemlerin sürdürülebilir yönetimi.

Ufuk 2020 programının altında çevreyi doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren alt programlar da mevcuttur. Bu programlar ve çevre ile ilgili destekledikleri alanlar şunlardır (Horizon 2020 (t.y.), <https://h2020.org.tr/tr/avrupa-aglari>):

- **PRIMA (Akdeniz Bölgesinde Araştırma ve İnovasyon İçin Ortaklık):** Tematik alanlarından biri su yönetimi olan bu program, henüz çok genç bir yapılanmanın içinde olup, 2018 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Akdeniz’de su kaynaklarına yönelik olarak projelere destek vermektedir,
- **WssTP (Su Temini ve Sağlığı Teknolojileri):** Sürdürülebilir biyo-ekonomi ve su konusunda destek vermektedir,
- **COST (Bilim ve Teknolojide Avrupa İşbirliği Kuruluşu):** Çevre yönetimi ile orman ürünleri ve hizmetleri konularında destek vermektedir,
- **SusChem (Sürdürülebilir Kimya İçin Avrupa Teknolojileri Platformu):** Avrupa’da sürdürülebilir düşük karbonlu bir ekonomiyi hedeflemektedir,
- **SPIRE PPP (Kaynak ve Enerji Verimliliği Sürdürülebilir İşlem Endüstrileri):** Karbon emisyonunun azaltılması ve su bağımlılığı sorununun aşılmasına yönelik destek vermektedir.

2.4.8. Diğer İlgili Programlar

Yukarıda ele alınan programlar dışında, çevreyi ilgilendiren başka programlar da bulunmaktadır. Bu kısımda, çevreyi ilgilendirme boyutlarına göre bu programlara yer verilmiştir. Kentsel sorunlara ilişkin olarak URBAN, kırsal gelişmeye yönelik LEADER II, sınır ötesi ve bölgeler arası iş birliğini destekleme amacı taşıyan INTERREG II ve AB içinde bazı bağlantısız bölgelerle Birliğin geri kalan kısmı arasında bağlantının sağlanmasını hedefleyen REGIS II bu alanda çevreyi ilgilendiren başlıca girişimlerdir. Ayrıca, AB’de destek mekanizmaları geliştirilerek Birlik içinde geri kalmış bölgelere ve ekonomik açıdan yeniden yapılanması öngörülen sektörlere yardım amaçlanmıştır. Bu destek mekanizmaları, bölgesel politika araçları olarak hizmet etmektedir. Bu destek mekanizmaları yapısal fonlar, uyum fonu ve Birlik programları olarak belirlenmiştir.

Bunlar dışında sanayideki değişim sonucu yeniden yapılanma sağlamaya yönelik programlar olan Rechar, Resider, Retex ve Konver programları da çevreye yönelik önlemler almışlardır (TÇSV, 1987: 24–27; Erdal, 2006: 236-239). Birlik içinde geliştirilen bu programlar içeriklerine çevreyi de dahil ederek çevre için önlemler almışlardır. Birlik içinde çevre konusunda oluşan eşitsizlikler bu girişimler sayesinde giderilmeye çalışılmıştır.

LIFE programıyla birlikte ACE, MEDSPA, NORSPA, ACNAT, ENVIREG, CORINE, ECCP, EEA, ENVNGO, ENVSTAT, EVAL, EYE, HYDROPOL, MARCO POLO, SEAPROT isimli programlar da çevre için oluşturulmuş programlardır (CORDIS (t.y.), https://cordis.europa.eu/news/home_en.html). Bunlardan ENVIREG, kirlenmeye maruz kalan kıyı bölgeler için arıtma tesisleri kurmayı, turizm ve sanayi kirlenmesini önlemeyi, kanalizasyon sistemi kurmayı amaç

edinen projelere destek vermektedir (Öztunalı Kayır, 2003: 329). LIFE, ACE, MEDSPA, NORSPA ve ACNAT programlarına yukarıda değinildiği için bu programlar burada ayrıca ele alınmamıştır.

CORINE programı, hava, su, toprak, arazi örtüsü, kıyı erozyonu ve özel yaşam alanları gibi çevreyle ilgili öncelikli konularla ilişkili bilgiler toplamaya çalışmıştır (European Environment Agency [EEA], t.y.: 3). ECCP programı (Avrupa İklim Değişikliği Programı), sera gazı emisyonlarını azaltma amacını güderek iklim değişikliğine dikkat çekmiştir (European Commission (t.y.), https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies_en). EEA programı, Avrupa Çevre Ajansı tarafından oluşturulmuş bir programdır. ENVNGO programı, hükümet dışı kuruluşların çevre koruma ile ilgili projelerini destekleyen bir programdır (The Regional Environment Center [REC], 2002: 5). ENVSTAT programı, çevre ile ilgili istatistikler toplayan ve çevre politikasında bu verilerin kullanılmasını amaçlayan bir programdır (CORDIS, (t.y.), https://cordis.europa.eu/news/rcn/2902_en.html). HYDROPOL programı, hidrokarbonların neden olduğu kirliliğin kontrolü ve azaltılmasına yönelik projeleri destekleyen bir programdır (CORDIS, (t.y.), https://cordis.europa.eu/news/rcn/229_en.html). MARCO POLO programı, taşımacılık ile ilgili bir program olup, taşımacılık sektöründe daha az kirliliği amaçlayan bir programdır (European Commission [EC], 2013: 7).

Öte yandan bu programların dışında başka programlar da bulunmaktadır. Bunlar, Copernicus, Peco, Avicenne, Tacis, Altener, Euret, Thermie, Save, Sprint ve SMEs'den oluşmaktadır. Bu programlar, temelde çevre programları olmasalar da çevreye yönelik projeleri desteklemiştir (CEC, 1995: 6, 12, 13, 15, 16). AB, bu fonlarla birlikte sürdürülebilir bir çevrenin oluşturulmasını sağlamaya çalışmış, çevreye yönelik projeler için bu programlara kaynak ayırmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN YARARLANDIĞI AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE HİBE PROGRAMLARI (FONLARI)

Çalışmanın birinci bölümünde AB ve çevre başlığı altında AB ortak çevre politikası; kurucu antlaşmalar ve bu antlaşmalarda değişiklik oluşturan antlaşmalar, çevre eylem programları ve çevre ilkeleriyle birlikte ele alınarak ortaya konulmuştur. İkinci bölümde AB’nin ortak çevre politikasının mali araçlarına değinilmiş ve mali araçlardan hibe programları (fonları) detaylı olarak irdelenip, tablolar ve grafikler eşliğinde analiz edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, ikinci bölümde ele alınan AB çevre hibe programlarından Türkiye’nin ne ölçüde yararlandığı konusu incelenmiş ve analiz edilmiştir.

Bu bölümde, çevreyi doğrudan ilgilendiren AB çevre hibe programlarından Türkiye’nin dönemlere göre ECU veya Avro cinsinden ne tutarda yararlandığı konusu tablolar eşliğinde istatistiki verilerle ortaya konulmuştur. Ayrıca Türkiye’nin diğer ülkelerle birlikte aldığı yardımların karşılaştırmalarına da yer verilerek, Türkiye’nin yardım alma noktasında diğer ülkelere oranla üstünlüğü olup olmadığı da analiz edilmiştir. Öte yandan, Türkiye’nin çevre hibe programlarından aldığı destekleri ne tür projelerde kullandığı konusu da bu bölümde yerini almıştır.

Son olarak, çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren AB çevre hibe programlarından Türkiye’nin ne ölçüde yararlandığı konusu bu bölümde incelenen konulardan bir başkasını oluşturmuştur. Bu programların yer aldığı kısımların en sonunda, yine çevreyi doğrudan ilgilendiren hibe programlarında olduğu gibi, Türkiye’nin almış olduğu yardımlarla oluşturduğu projelere değinilmiştir.

Özet olarak, bu bölümde çalışmanın genel kapsamı ve amacı çerçevesinde, Türkiye’nin yararlandığı çevre ile ilgili AB hibe programları ve Türkiye’nin bu programlardan ne ölçüde faydalandığı konuları ele alınmıştır.

3.1. Türkiye’nin Yararlandığı Çevreyle Doğrudan İlgili AB Hibe Programları (Fonları)

Çevrenin önemi özellikle son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de anlaşılmış ve bu konuda Türkiye’de çalışmalar başlatılmıştır. Türkiye’deki çevre politikalarının gelişmesinde

1972 yılında Birleşmiş Milletler düzeyinde düzenlenen Stockholm Çevre Konferansı etkili olmuştur. Konferansta alınan kararların da etkisiyle, 1973 yılında uygulanmaya başlanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (ÜBYKP) çevre konusu ilk kez ele alınmıştır. 1963 yılında uygulanmaya başlanan beş yıllık kalkınma planlarının birinci ve ikincisinde ise çevre için özel bir başlık oluşturulmamış, çevre sorunları ve politikaları planlarda yer almamıştır.

ÜBYKP'de çevreyi ilgilendiren başlık, çevre sorunları konusunda açılmıştır. Bu başlıkta, gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde çevre sorunlarının nedenleri belirtilmiştir. Planda ayrıca, çevre sorunlarına çözüm aranırken, bu çözümlerin kalkınma fonlarının kullanımına yönelik bir olumsuz etkisinin olmaması gerektiği yönünde bir ilke benimsenmiştir (Ertürk, 2012: 353-354; Erdem ve Yenilmez, 2017: 104). Planda belirlenen bu ilke, kalkınma ve sanayileşme politikalarına zarar verebilecek olan çevre politika uygulamalarının benimsenmemesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Plan'da çevre politikasına bir kesit dahilinde değinildiğinin söylenmesi yerinde olacaktır.

ÜBYKP'den sonra oluşturulan kalkınma planlarında çevreye giderek daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. 1963'den günümüze kadar gelinen süreçte Türkiye, kalkınma planlarında ortaya koyduğu çevre hedef ve ilkeleriyle çevre politikası oluşturma noktasında önemli bir gelişme göstermiştir (Bozkurt, 2010: 61-62).

1959 yılında ortaklık başvurusuyla başlayan Türkiye – AB ilişkileri ile Türkiye, dönem dönem aksaklıklar yaşansa da AB'de gerçekleşen tüm politika uygulamalarının takipçisi olmaya çalışmıştır. AB'nin hem üye ülkelere, hem de aday veya potansiyel aday ülkelere yönelik politikaları Türkiye'nin daima ilgisini çekmiştir.

AB' nin hedeflerinden biri de öncelikli olarak Avrupa Alanı olarak adlandırılan bölgede, sonra da gelecekte Birliğe üye olması muhtemel komşu bölgelerde bölgeler arası eşitsizlikleri gidermeye çalışmaktır. Bu eşitsizlikleri gidermek için, bölgesel politikalar belirlemiş olan AB, politika araçları olarak bünyesinde oluşturduğu fonları ve programları kullanmaktadır. Bu fonlar ve programlarla, belirli konularda Birliğin geri kalan kısmına göre daha az gelişmiş bölgelere mali destekler sağlanarak, bölgeler arasında denge sağlanmaya çalışılmaktadır. AB mevzuatının izin verdiği ölçülerde Türkiye de bir aday ülke olarak, bu fon ve programlardan yararlanmak için AB nezdinde girişimlerde bulunmaktadır. Fonlar, sadece Birlik üyesi ülkelere mali destek sağlarken, programlar ise üye, aday, potansiyel aday ya da iş birliği antlaşması yapılmış ülkelere destek sağlamaktadır. Özellikle programlar aracılığıyla sağlanan mali destekler, ülkelerin önermiş oldukları projeler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Proje maliyetlerinin tamamını olmasa da genellikle % 50'den daha fazlalık bir kısmının finansmanını sağlayan Birlik, proje maliyetlerinin geri kalan kısmını proje üreten ülkelerin kamu veya özel sektör kuruluşlarına bırakmaktadır.

Birlik fon ve programları, yararlanıcı ülkelere, sağlık, turizm, sanayi, ticaret, tarım, insan kaynakları ve iş birliği politikaları gibi politikaların yanında çevre politikalarına yönelik de mali destek sağlamaktadır. Çalışmanın bu kısmında, AB çevre hibe programlarından biri olan LIFE programı'ndan Türkiye'nin ne ölçüde yararlandığı ortaya konulmuştur. Ayrıca, çevreyi doğrudan destekleyen programlar olmaları nedeniyle, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı – I (IPA-I) kapsamında Türkiye'de oluşturulan Çevre Operasyonel Programı ve Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı – II (IPA-II) kapsamında yine Türkiye'de oluşturulan Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı detaylı olarak ele alınmıştır.

3.1.1. LIFE Programı ve Türkiye

AB'nin çevre alanındaki mali aracı olan LIFE programı, Birlik düzeyinde iş birliğini teşvik eden bir programdır. Çevre mevzuatının uygulanması ve geliştirilmesinin yanı sıra, çevrenin diğer AB politikalarına entegrasyonuna da katkıda bulunan program, çevre ve doğayı korumaya yönelik projeleri finanse etmektedir (ETFC, 2009: 14).

1992 yılında ilk döneminin başladığı ve günümüzde de beşinci döneminin devam ettiği LIFE programı, günümüze kadar 4500'den fazla projeyi desteklemiştir. Desteklediği projelere, bugüne kadar 1992-1999 arası için 850 milyon ECU, 1999'dan günümüze gelinen zamana kadar ise toplam 6.5 milyar Avro mali destek sağlayan program, 43 ülkeye mali yardım sağlamıştır. Programın 2006 yılına kadar yararlanıcılarından biri olan Türkiye, belirli tarihlerde sunduğu projelerin onaylanmasıyla beraber programdan mali katkı alan ülkelerden biri olmuştur. Aşağıdaki Tablo 22'de, Türkiye'nin LIFE programı çerçevesinde yıllar itibarıyla yararlandığı proje sayıları ve proje tematik alanları verilmiştir.

Tablo 22: Tematik Alan ve Proje Sayılarının LIFE Dönemlerine Göre Dağılımı (1992-2006)

Dönemler	Proje Sayıları	Tematik Alan	Ortak Olunan Proje Sayısı
LIFE-I (1992-1995)	5	Su, atık su arıtma, Akdeniz kıyılarının korunması, çevre eğitimi	4
LIFE-II (1996-1999)	12	Atık yönetimi, çevre yönetimi, kıyı yönetimi, türler, özel koruma alanları,	1
LIFE-III (2000-2006)	15	Atık yönetimi, su kalitesi ve hava kalitesi, çevre yönetimi, çevre eğitimi, iklim değişikliği, su kaynakları	2
LIFE + (2007-2013)	-		
LIFE (2014-2020)	-		
Toplam	32		7

Kaynak: (EC (t.y.), <http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?>)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 22’de Türkiye’nin LIFE programından toplam 32 projeden yararlandığı görülmektedir. Yıllar itibariyle gerçekleşen proje sayılarına bakıldığında, proje sayısında her geçen dönem artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu artışın kaynağı olarak, Türkiye’de bulunan program yararlanıcısı kamu kuruluşları, özel sektör kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının proje yazma noktasında tecrübe sahibi olmaya başlaması verilebilir. Öte yandan Tablo 22’de projelerin tematik alanlara göre yıllar itibariyle dağılımı da verilmiştir. Dağılıma bakıldığında, genel olarak dönemler itibariyle atık yönetimi, çevre yönetimi, biyolojik çeşitlilik türleri, su ve hava kirliliği gibi benzer tematik alanlar üzerine projelerden destek alındığı görülmektedir. Tablo 22’de dikkat çeken bir diğer nokta ise, ortak olunan proje sayısı sütununda karşımıza çıkmaktadır. Ortak olunan proje sayısında anlatılmak istenen, yararlanılan projelerden kaç tanesinde Türkiye ile beraber başka bir ülkenin veya ülkelerin yararlandığı hususudur. Özellikle LIFE – I döneminde ortak olunan proje sayısına bakıldığında, bu dönemde 4 olan ortak olunan proje sayısında Akdeniz Bölgesi ülkelerinin hakimiyeti gözlemlenmektedir. Bu durum, AB’de 1992 yılında oluşturulan Yeni Akdeniz Politikası’nın etkisinden kaynaklanmaktadır. LIFE II döneminde ortak olunan proje sayısı 1, LIFE III döneminde ise 2 olmuştur. LIFE II döneminde yine Akdeniz ülkeleriyle bir ortaklık yapılmış, LIFE III döneminde ise projelerin birinde ortak İsrail olmuş, diğerinde ise Mağrip (Fas, Tunus, Cezayir) ve Maşrek (Mısır, Lübnan, Suriye, Ürdün ve Filistin) ülkeleri ortak olmuştur. Toplam 7 tane proje ortaklıkla oluşturulduğu için, Türkiye toplam 25 adet projeden tek yararlanıcı ülke olarak finansman desteği almıştır. Buna karşın Türkiye 2007-2013 ve 2014-2020 dönemleri için herhangi bir proje hazırlamamış, dolayısıyla LIFE programından destek alamamıştır. Bu durum, AB’nin 2007 yılından itibaren aday ülke veya potansiyel aday ülkelere mali desteğini tek bir mali araç olan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) adı altında gerçekleştirmeye başlamasından kaynaklanmıştır.

Öte yandan, LIFE programından Türkiye’nin yararlandığı toplam 32 adet projenin isimleri ve bu projelere LIFE programının ne tutarda destek sağladığı hususları gösterilmesi gerekmektedir. Aşağıda Tablo 23’te bu hususlar gösterilmiştir.

Tablo 23: LIFE Programında Yer Alan Projelerin AB Katkılarına Göre Dağılımı (1992-2006) (Bin Avro)

Proje Adı	Toplam Bütçesi	AB Katkısı	Tek / Ortaklık
Türk Çevre ve Kalkınma Gözlemevi - Hazırlık Aşaması Projesi	783.704,91	336.805,02	Tek
Açık Çöp Sahalarının Rehabilitasyonu Projesi	560.000,00	422.000,00	Tek
Türkiye’de Kıyı Yönetimi ve Turizmi Projesi	714.310,00	663.300,00	Tek
Demirtaş Atık Boşaltma Gazı Kurtarma Projesi	591.000,00	158.500,00	Tek

Tablo 23: (Devamı)

Proje Adı	Toplam Bütçesi	AB Katkısı	Tek / Ortaklık
Türkiye’de Emas (Çevre Yönetim ve Denetim Sistemi) Uygulaması Projesi	363.995,00	327.595,50	Tek
Manyas Gölü Ekolojik Risk Analizi ve Yönetim Planı Hazırlanma Projesi	217.811,32	108.902,01	Tek
Bodrum Katı Atık Yönetimi Projesi	190.170,00	139.270,00	Tek
Türkiye’deki Organize Sanayi Bölgelerinin Çevre Yönetimine Desteği Projesi	453.223,00	398.000,00	Tek
Mersin ve İskenderun Limanlarında Risk Değerlendirmesi ve Kapasite Geliştirme Projesi	536.200,00	532.200,00	Tek
Çukurova Deltası Biyosfer Rezervi Planlaması Projesi	437.533,00	213.420,00	Tek
Türkiye’de Göl Yönetimi için Sürdürülebilir Bir Ağ Kurulması Projesi	554.000,00	388.000,00	Tek
Tehdit Altındaki Bitki Türleri için Eko-sistemin Korunması ve Yönetimi Projesi	501.414,00	234.800,00	Tek
İstanbul Entegre Tıbbi Atık Yönetimi Projesi	567.000,00	389.900,00	Tek
Türkiye’de Katı Atık Yönetimi Kapasite Geliştirme Projesi	400.500,00	345.008,10	Tek
Ulusal Çevre Referans Laboratuvarının Güçlendirilmesi Projesi	532.000,00	276.500,00	Tek
Türkiye’de Koku Yaratan Emisyon ve Emisyonların Yönetimi Projesi	417.200,00	277.900,00	Tek
Türkiye’de Seveso II Direktifinin Uyumlaştırılması Projesi	410.170,00	276.269,00	Tek
Türkiye’deki Tarımsal Atıkların Geri Kazanımı Projesi	548.270,00	383.787,00	Tek
Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Desteği Projesi	493.830,00	345.700,00	Tek
Türk KOBİ’leri için AB Çevre Müktesebatına Uyum ile İlgili Bilgi Sisteminin Kurulması Projesi	586.350,00	397.860,00	Tek
Türkiye’de İklim Değişikliği Politikalarının Teşvik Edilmesi Projesi	360.697,00	252.488,00	Tek
Türkiye’de Endüstriyel Tehlikeli Atık Yönetiminin İyileştirilmesi Projesi	828.046,00	579.570,00	Tek
Termal Su Kaynaklarının Korunması ve Terapötik (Sağlık) Turizminin Sürdürülebilirliğinin Sağlanması Projesi	357.860,00	240.000,00	Tek

Tablo 23: (Devamı)

Proje Adı	Toplam Bütçesi	AB Katkısı	Tek / Ortaklık
İstanbul'da Hava Kalitesi Yönetimi için Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) Tabanlı Bir Karar Destek Sisteminin Geliştirilmesi Projesi	314.535,00	160.295,00	Tek
İstanbul'da Yerel Elektronik Atıkların Sürdürülebilir Yönetimi Projesi (SMILE)	739.899,00	495.092,00	Tek
Ölüdeniz Lagününün Deniz Ortamını Koruma Projesi	335.675,00	224.972,00	Tek
Toplam	12,795.393,20	8,568.133,63	

Kaynak: (EC, 2007: 23,58,59; EC (t.y.),<http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?>).’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 23’te Türkiye’nin LIFE programından tek başına yararlandığı 26 adet proje isimleriyle birlikte görülmektedir. Bu projeler, atık yönetimi, çevre yönetimi, hava kalitesi, iklim değişikliği, çevre uyumunun sağlanması ve kapasite geliştirme gibi farklı tematik alanlardan oluşmaktadır. 26 adet projenin toplam maliyeti 12,8 milyon Avro olup, bunun 8,5 milyon Avro’su AB kaynaklarından finanse edilmiştir. Finansmanın geri kalan kısmı, projeden yararlanan kurum veya kuruluşlar tarafından tamamlanmaktadır. AB tarafından finanse edilen 8,5 milyon Avro’luk tutar doğrudan doğruya Türkiye’ye gelmiş olan ülke sınırlarından içeriye girmiş olan tutardır. Bu durumda Türkiye, LIFE programı kapsamında AB’den toplam 8,5 milyon Avro destek almıştır demek isabetli olacaktır. LIFE programı, genel olarak 1992-2006 yılları arasında toplam 1.36 milyar Avro finansman sağlayarak 2750 projeye destek olmuştur. Türkiye’nin yararlandığı proje sayısının 26 olduğundan yola çıkarak, toplam 2750 projenin içinde Türkiye’nin çok az sayıda projeden yararlandığı söylenebilir. Öte yandan 1992-2006 yılları için, Türkiye’ye destek olunan tutar olan 8,5 milyon Avro ile toplam destek olan 1.36 milyar Avro için ise, Türkiye’nin oran olarak yaklaşık %0,7 gibi çok düşük bir düzeyde destek aldığı tespit edilmiştir.

Öte yandan, Türkiye’nin yukarıda Tablo 23’te yer alan 26 adet projesi tek başına destek aldığı projelerden oluşmakta, bunun dışında ortak ülkelerle birlikte yararlandığı başka projeler de bulunmaktadır. Bu projeler genellikle bölgesel iş birliği amaçlı oluşturulmuş ve aşağıda belirtilmiştir (EC, 2007: 59-60):

- Arnavutluk, Cezayir, Tunus ve Türkiye Su Temini Kanalizasyon Yönetimi Çevre Projesi (METAP),
- Akdeniz Çevre Gözlem Fonksiyonu Projesi,
- Akdeniz Havzası’nda Çevrenin İyileştirilmesi Projesi (ENVIMED),
- Akdeniz Ülkelerindeki Liman Şehirlerinde Denetim Kapasitelerinin Geliştirilmesi Projesi,

- Akdeniz Bölgesinde Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri Projesi,
- Mağrip ve Maşrek Ülkelerindeki İşletmelerde Çevresel İyileştirme Projesi,
- Kırsal Alanlarda Geliştirilmiş Atık Su Arıtma Projesi (Sakhnin Bölgesi).

Yukarıda tek tek sayılan 7 adet projenin yukarıdan aşağıya doğru ilk beş sırasındaki projeler, AB'nin Akdeniz politikasına yönelik desteklerini içermektedir. Türkiye, bu projelerde ortaklığı Akdeniz ülkeleriyle gerçekleştirmiştir. Mağrip ve Maşrek ülkeleriyle ilgili olan proje ise, bu bölgedeki ülkelerle Türkiye arasında ortaklaşa yararlanılan bir projedir. Son olarak Sakhnin bölgesinde gerçekleştirilen projede de Türkiye, desteği İsrail ile birlikte paylaşmıştır.

Türkiye, LIFE programının bileşenlerinden biri olan LIFE-Üçüncü Ülkeler Programı çerçevesinde ilgili fonlardan faydalanmıştır ve yıllar boyunca en çok projeyi onaya sunan ve uygulayan ülkeler arasında bulunmaktadır. Projeler, genellikle ülkenin AB üyeliğine hazırlanmasına ilişkin olup, Seveso-II yönergesi'ne uyum, iklim değişikliği politikalarının teşvik edilmesi ya da çevre yönetim ve denetleme sistemi'nin (Eco-Management and Audit Scheme - EMAS) uygulanması gibi konularda gerçekleşmiştir. Bu projeler, KOBİ'ler için çevre mevzuatı bilgi sisteminin oluşturulması, deniz çevresinin korunmasına yönelik izleme sisteminin uygulanması ve geliştirilmesi (Ölüdeniz Lagünü ve Çevresi gibi), Türkiye'deki göllerin korunması ve etkin bir biçimde yönetilmesi için ilgili örgütlerin sürdürülebilir ağ oluşturması gibi ana konuları içermektedir. Söz konusu projeler, çevresel alanda bilinçlendirmeye yönelik önlemler, ilgili alanlarda mevzuatın tadili ya da yeni mevzuatın hazırlanması, kurumsal kapasitenin artırılması, eğitim aktiviteleri, AB ve ulusal çevre yasaları üzerinde elektronik bilgi sistemi oluşturulması gibi konular doğrultusunda çevre sistemini korumayı amaçlamaktadır (CPS, 2012: 17; EC, 2007: 32, 44, 49).

Tablo 24: LIFE Üçüncü Ülkeler Bileşenindeki Proje Sayılarının Ülkelere Göre Dağılımı (1992-2006)

Ülkeler	Arnavutluk	Cezayir	Bosna-Hersek	Hırvatistan	Güney Kıbrıs	Mısır	Tunus
Proje Sayıları	8	3	10	15	17	6	10
Ülkeler	Estonya	İsrail	Ürdün	Lübnan	Letonya	Litvanya	Türkiye
Proje Sayıları	3	11	5	8	1	1	26
Ülkeler	Malta	Fas	Polonya	Batı Şeria ve Gazze	Slovenya	Suriye	Rusya
Proje Sayıları	8	14	1	7	2	5	24
Toplam Proje Sayısı	185						

Kaynak: (EC, 2007: 18)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda Tablo 24’te LIFE programının 1992-2006 yılları arasında LIFE-Üçüncü Ülkeler bileşeni kapsamında desteklediği proje sayıları ve bu sayıların bileşenden yararlanan ülkelere göre dağılımı görülmektedir. Üçüncü ülkeler arasında en az sayıda projenin desteklendiği ülkeler Letonya, Litvanya ve Polonya olurken, en fazla sayıda projenin desteklendiği ülke ise Türkiye olmuştur. Türkiye, toplam 185 adet projenin içinde 26 adet proje sayısı ile diğer tüm ülkeleri geride bırakmış, Türkiye’yi 24 proje sayısı ile en yakın ülke olarak Rusya takip etmiştir. Bu durum, Türkiye’nin LIFE programından üye ülkeler kadar olmasa da, üçüncü ülkelere oranla önemli sayıda projeden destek aldığını göstermektedir.

3.1.2. Çevre Operasyonel Programı (EOP) ve Türkiye

AB, 2007 yılından itibaren aday ülke ve potansiyel aday ülkelere mali desteklerini farklı bir platform altında tek bir mali araç üzerinden gerçekleştirmeye başlamıştır. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı adıyla bilinen kısaca IPA-I olarak da adlandırılan bu araç, beş bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenlerin altında alt bileşenler de bulunabilmektedir. İkinci bölümde mezkûr bileşenler ve alt bileşenler için, yararlanıcı ülkelerde operasyonel programlar oluşturulmakta ve her bir ülke operasyonel programlar aracılığıyla IPA işleyişine dahil olmaktadır. IPA işleyişi ile ilgili süreç şu şekilde gerçekleşmektedir (Efe, 2017: 232-233):

- Avrupa Komisyonu tarafından Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi’nde IPA bileşenlerinin önceliklerinin belirlenmesi,
- AB mali yardımlarının ne tür sektörlerde kullanılacağına belirlenmesi,
- Yararlanıcı ülkelerde fonların kullanımından sorumlu idari birimlerin oluşturulması,
- AB’nin fonlar üzerindeki yetkisini yararlanıcı ülkeye devretmesi,
- Yararlanıcı ülkenin uhdesine geçen fon kullanımına ilişkin yetkinin ilgili ülkede kurulan idari kurumlar marifetiyle kullanılması.

Yukarıda sözü edilen süreç, yararlanıcı ülke ile Avrupa Komisyonu’nun aralarında yapacağı antlaşmayla resmîyet kazanmaktadır. Yapılan antlaşmayla yararlanıcı ülkeler, Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Programları’nda yer alan ihtiyaçlarına göre katılım öncesi yardımları temel alanlara ayırmaktadırlar.

Türkiye, yukarıda ele alınan süreci gerçekleştirmiş ve önceliklerine göre temel alanlar belirlemiştir. Çalışmada çevre programları ele alındığından dolayı bu kısımda sadece çevre ile ilgili operasyonel program ele alınacaktır. Çevre Operasyonel Programı, (EOP) IPA – I bileşenlerinden biri olan bölgesel kalkınma bileşeni içinde yer almaktadır. Bölgesel kalkınma bileşeninin içinde, Çevre Operasyonel Programı’nın yanı sıra, ulaştırma operasyonel programı ve bölgesel reakebet

edebilirlik operasyonel programı da bulunmaktadır. Türkiye’de bu operasyonel programlardan sorumlu olan idari kurumlar o dönem için şunlardır (Talu, 2009: 146):

- Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı,
- Ulaştırma Operasyonel Programı: Ulaştırma Bakanlığı,
- Çevre Operasyonel Programı: Çevre ve Orman Bakanlığı.

Bu üç alt bileşene sahip olan bölgesel kalkınma bileşeni, bölgesel rekabet edebilirlik, ulaştırma ve çevre konularına yönelik altyapı projelerinin gerçekleştirilmesinde başrol oynamıştır (Efe, 2017: 232). Bölgesel kalkınma bileşeninin alt bileşenlerinden biri olan Çevre Operasyonel Programı, çevre altyapı projelerinin desteklenmesi amacıyla oluşturulmuştur. Kısaca EOP olarak da bilinen bu programın nihai faydalanıcıları, Çevre ve Orman Bakanlığı, belediyeler, bölgesel birlikler, sivil toplum kuruluşları ve kanalizasyon ve su temini için çalışan kuruluşlardan oluşmaktadır. Belediyelerden katı atık, içme suyu, atık su arıtma, hava kirliliği önleme konularında çevre altyapı projelerine yönelik teklifler alan programa 288 adet proje teklifi gelmiştir. Bu proje tekliflerinin sayısı ve konuları aşağıda Tablo 25’te belirtilmiştir.

Tablo 25: Çevre Operasyonel Programı Kapsamındaki Proje Tekliflerinin Konularına Göre Dağılımı

Atıksu Arıtma ve Şebeke İşleri	Kanal Şebeke	İçme Suyu	Katı Atık	Hava	Entegre	Toplam
127	18	51	83	4	5	288

Kaynak: (Talu, 2009: 149, 150, 151).

Tablo 25’te toplam 288 adet proje teklifinden konularına göre yapılan dağılımda, en fazla proje teklifinin atık su arıtma ve şebeke işleri konusuna yönelik proje teklifleri olduğu görülmektedir. Bunun yanında en az proje teklif edilen konular ise hava ve entegre konuları olmuştur. 288 adet proje teklifi, bir takım kriterleri karşılayıp karşılamadığı hususu incelenerek elemeye tabi tutulmuştur. Yapılan inceleme sonucunda, 2007-2009 yılları için 288 tane projeden sadece 131 tanesi elemeyi geçebilmiştir. Elemeyi başarıyla geçen 131 projenin konularına göre dağılımı ise, 60 adet atık su arıtma ve şebeke işlerine yönelik proje teklifi, 52 adet katı atık proje teklifi ve 18 adet içme suyu proje teklifi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye’de Çevre Operasyonel Programı’nın su, atık su ve katı atık yönetimi konularına yönelik konular üzerine yoğunlaştığını göstermektedir.

Çevre Operasyonel Programı’nın Türkiye’deki işleyişi ve uygulamalarına değinildikten sonra, öncelikli olarak Türkiye’nin IPA kapsamında aldığı yardımların yıllar itibariyle tutarları ele alınacaktır. Sonrasında IPA yararlanıcısı diğer ülkelerle yapılacak olan mali destek kıyaslamalarıyla Türkiye’nin diğer ülkelere üstünlüğü olup olmadığı hususu tartışılacaktır. IPA

kapsamındaki genel nitelikteki mali yardım tutarları, bileşenlere yönelik mali yardım tutarları ve özellikle de çevreye yönelik mali yardım tutarları yıllar itibariyle belirtilerek, Türkiye'nin Çevre Operasyonel Programı kapsamındaki çevresel kazanımı rakamlarla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Türkiye'nin IPA kapsamında mali bileşenlere göre yıllar itibariyle aldığı mali destekler aşağıda Tablo 26'da gösterilmiştir.

Tablo 26: Türkiye'ye Yapılan Yardımların IPA-I Dönemi Bileşenlerine Göre Dağılımı (2007-2013) (Milyon Avro)

Bileşenler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
I. Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Kapasite Geliştirme	256.7	256.1	239.6	217.8	231.3	227.5	238.5	1,667.5
II. Sınır Ötesi İşbirliği	2.1	2.9	3.0	3.1	5.1	2.2	2.2	20.6
III. Bölgesel Kalkınma	167.5	173.8	182.7	238.1	293.4	356.1	366.9	1,778.4
IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50.2	52.9	55.6	63.4	77.6	83.2	91.2	474.1
V. Kırsal Kalkınma	20.7	53.0	85.5	131.3	172.5	187.4	204.2	854.6
Toplam	497.2	538.7	566.4	653.7	779.9	856.3	903.0	4,795.2

Kaynak: (Karaman, 2014: 34).

Tablo 26'da IPA bileşenlerine göre Türkiye'ye yapılan mali yardım tutarları görülmektedir. Türkiye, yaklaşık 5 milyar Avro'luk yatırımını IPA kapsamında AB'den finanse etmiş ve bu yatırımların bazıları gerçekleştirilmiş, bazıları da henüz tamamlanamamıştır. Bazılarının tamamlanamamasının nedeni, çoğunlukla altyapı yatırımlarına yönelik projeler olması ve dolayısıyla uzun vadeleri içermesidir. Bileşenler içinde en fazla destek Çevre Operasyonel Programının da içinde bulunduğu bölgesel kalkınma bileşenine sağlanmıştır.

Bölgesel kalkınma bileşeni içinde, 2007-2010 yıllarını kapsayan süreçte alt bileşenler olan çevre, ulaştırma ve rekabet edebilirlik programlarına yönelik mali yardım tutarları Tablo 27'de gösterilmiştir.

Tablo 27: IPA-I Dönemi Türkiye Yardımlarının Bölgesel Kalkınma Alt Bileşenlerine Göre Dağılımı (2007-2010) (Milyon Avro)

Bileşenler	2007	2008	2009	2010	Toplam
Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı	41.9	43.5	54.8	71.4	211.6
Çevre Operasyonel Programı	67.0	69.5	68.5	89.3	294.3

Tablo 27: (Devamı)

Bileşenler	2007	2008	2009	2010	Toplam
Ulaştırma Operasyonel Programı	58.6	56.5	59.4	77.4	251.9
Bölgesel Kalkınma Bileşeni Toplamı	167.5	169.5	182.7	238.1	757.8

Kaynak: (Talu, 2009: 152).

Tablo 27’de IPA Bölgesel Kalkınma bileşeninin alt bileşeni olarak bilinen operasyonel programların 2007-2010 yıllarındaki bütçeleri görülmektedir. Tablo 27, çevre yatırımlarının hem bölgesel kalkınma bileşeniyle hem de bileşen içindeki diğer operasyonel programlarla karşılaştırılması açısından önem teşkil etmektedir. Çevre Operasyonel Programı, bölgesel kalkınma bileşeni içinde 2007-2010 yılları arasında en fazla bütçeye sahip olan program olmuştur. Sadece 2009 yılında bütçesinde küçük bir düşüş yaşamış olan Çevre Operasyonel Programı, 2010 yılında bütçesini önemli ölçüde arttırmış ve Türkiye’de çevreye yönelik gerçekleştirilen alt yapı yatırımlarının değerleri yükselmiştir. IPA-I döneminin tamamını kapsayacak şekilde çevre bütçesinin tamamını görmek, Türkiye’nin çevresel kazanımını değerlendirmek adına isabetli olacaktır. Tablo 28’de 2007-2013 yılları arasında IPA-I dönemi kapsamında sektörler için harcanan fon tutarları gösterilmiştir.

Tablo 28: Türkiye’de IPA-I Dönemi Harcamalarının Sektörlere Göre Dağılımı (2007-2013) (Milyon Avro)

Sektörler	Tutarlar	Oranlar (%)
Adalet, işçileri ve temel haklar	813.23	17
Özel sektör gelişimi	561.96	12
Çevre ve iklim değişikliği	811.98	18
Ulaştırma	606.98	13
Enerji	133.20	5
Sosyal gelişme	857.03	12
Tarım ve kırsal kalkınma	999.32	23
Toplam	4,783.70	100

Kaynak: (Karaman, 2014: 39).

Tablo 28’de IPA-I dönemi harcamalarının Türkiye’de sektörler göre dağılımı görülmektedir. En fazla harcama bu dönemde tarım ve kırsal kalkınma sektöründe yapılmış, en az harcama ise enerji sektöründe yapılmıştır. Çevre ve iklim değişikliği sektörüne yapılan harcama toplam harcamanın % 18’ine tekabül etmektedir. % 18’lik oran için harcanan toplam tutar 811 milyon Avro tutarındadır. Toplam harcamanın Tablo 28’de yer alan sektörler göre toplam 4.7 milyar Avro olduğu düşünüldüğünde, 811 milyon Avro’luk çevre harcamalarının yerinin önemli bir noktada olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Yapılan bu harcamalar, onaylanan projelere

aktarılmakta ve bu fonlarla projeler hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. IPA-I döneminin başlangıç safhasında oluşturulan projelere örnekler şunlardır (Avrupa Birliği Bakanlığı, t.y.: 32-43):

- Nitrat Direktifinin Uygulanması Projesi,
- Marmara Bölgesinde Hava Kalitesi Alanında Kurumsal Yapılandırma Projesi,
- Çevre Alanında Kapasite Geliştirme Projesi,
- Reach Kimyasallar Projesi,
- Emisyon Kontrolünün Geliştirilmesi Projesi,
- Maden Atıkları Yönetimi Projesi,
- Endüstriyel Uçucu Organik Bileşiklerin Emisyonlarının Kontrolü Projesi,
- Su Kalitesi İzleme Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi,
- Çevresel Gürültü Direktifinin Uygulama Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi,
- Seveso - II Direktifinin Uygulama Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi,
- Cites Uygulamalarına Yönelik Orman Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi,
- Yüzme Suyunun İzlenmesi Alanında Uyum Projesi,
- Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliğinin Uygulanması Projesi,
- Kalıcı Organik Kirleticiler Tüzüğü'nün Uygulanması Projesi,
- Büyük Yakma Tesisleri Direktifinin Uyumlaştırılması Yoluyla Daha İyi Hava Kalitesi Projesi,
- Taşkın Direktifinin Uygulanması İçin Kapasite Arttırımı Projesi,
- Çevre Yönetimi Alanında Kapasite Geliştirme Projesi,
- Yatay Sektörde Kapasite Geliştirme Projesi,
- Türkiye'nin Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi Mekanizmasına Destek projesi,
- Natura 2000 Gereksinimlerinin Uygulanması İçin Ulusal Doğa Koruma Sistemlerinin Güçlendirilmesi Projesi,
- Nehir Havza Eylem Planlarının Nehir Havza Yönetim Planlarına Çevrilmesi Projesi,
- Deniz Strateji Çerçeve Direktifi İçin Kapasite Geliştirme Projesi,
- Tehlikeli Kimyasalların Ticaretine İlişkin AB Tüzüğü'nün Uygulanmasına Yönelik Kapasite Arttırımı Projesi,
- Türkiye'de Yeraltı Suyu Yönetimi Kapasite Arttırımı Projesi,
- Türkiye'de 3 Pilot Nehir Havzasına İlişkin Havza Yönetim Planlarında Ekonomik Analizler ve Su Verimliliği Hususlarına İlişkin Teknik Yardım Projesi,
- Türkiye'de E-PRTR İle İlgili Kapasitenin Geliştirilmesi Projesi,
- Türkiye'de İklim Değişikliği Alanında Kapasite Geliştirme Projesi.

Tablo 29'da IPA-I döneminin son döneminde Çevre Operasyonel Programı kapsamında Türkiye'nin yararlandığı çevre projeleri ve bu projelerin başlangıç tarihleri, süreleri, toplam

maliyeti, AB katkısı, eş finansman sağlayıcısı olan devlet katkısı, isimleri ve sözleşmelerinin sona erip ermediği bilgileri gösterilmiştir.

Tablo 29: IPA-I Dönemi Çevre Operasyonel Programı Kapsamındaki Çevre Projeleri (2007-2013)

Sıra No	Faydalancı Kurum	Proje Adı	Proje Başlangıç Yılı	Proje Süresi (Ay)	AB Katkısı Hibe Tutarı (Milyon Avro)	Devlet Katkısı (Milyon Avro)	Projenin Toplam Bütçesi (Milyon Avro)	Durumu
1	Adıyaman Bld.	Adıyaman Atıksu Projesi	2013	42	15.52	2.74	18.26	Yapım Aşamasındadır
2	Trabzon Büyükşehir Bld.	Akçaabat İçme Suyu Projesi	2013	45	19.17	3.38	22.55	Yapım Aşamasındadır
3	Konya Büyükşehir Bld.	Akşehir Atıksu Projesi	2016	36	18.69	3.30	21.98	Yapım Aşamasındadır
4	Amasya Bld.	Amasya Atıksu Projesi	2013	38	12.72	2.24	14.96	Yapım Aşamasındadır
5	Balıkesir Büyükşehir Bld.	Balıkesir Katı Atık Projesi	2012	54	14.90	2.63	17.53	Yapım Aşamasındadır
6	Bartın Bld.	Bartın Atıksu Projesi	2016	38	13.34	2.35	15.69	Yapım Aşamasındadır
7	Bulancak Bld.	Bulancak İçmesuyu Projesi	2013	41	16.94	2.99	19.92	Yapım Aşamasındadır
8	Adana Büyükşehir Bld.	Ceyhan Atıksu Projesi	2012	45	17.08	3.01	20.10	Yapım Aşamasındadır
9	Çorum Çevre Bld. Birliği	Çorum Katı Atık Yönetimi Projesi	2013	36	17.65	3.12	20.77	Yapım Aşamasındadır
10	Diyarbakır Büyükşehir Bld.	Diyarbakır Atıksu Projesi	2012	43	63.88	11.27	75.16	Yapım Aşamasındadır
11	Diyarbakır Büyükşehir Bld.	Diyarbakır Katı Atık Yönetimi Projesi	2015	36	27.94	4.93	32.87	Sözleşme Bitirilmiştir

Tablo 29: (Devamı)

Sıra No	Faydalancı Kurum	Proje Adı	Proje Başlangıç Yılı	Proje Süresi (Ay)	AB Katkısı Hibe Tutarı (Milyon Avro)	Devlet Katkısı (Milyon Avro)	Projenin Toplam Bütçesi (Milyon Avro)	Durumu
12	Doğubeyazıt Bld.	Doğubeyazıt İçmesuyu Projesi	2012	42	25.91	4.57	30.48	Yapım Aşamasındadır
13	Van Büyükşehir Bld.	Erciş İçmesuyu Projesi	2014	44	18.39	3.24	21.63	Yapım Aşamasındadır
14	Mersin Büyükşehir Bld.	Erdemli Atıksu Projesi	2012	33	11.45	2.02	13.47	Yapım Aşamasındadır
15	Erzincan Bld.	Erzincan İçmesuyu Projesi	2012	44	30.43	5.37	35.80	Yapım Aşamasındadır
16	Erzurum Büyükşehir Bld.	Erzurum Atıksu Projesi	2012	45	25.80	4.55	30.35	Yapım Aşamasındadır
17	Kahramanmaraş Büyükşehir Bld.	Kahramanmaraş Atıksu Projesi	2015	36	19.98	3.53	23.51	Yapım Aşamasındadır
18	Kütahya Bld.	Kütahya Atıksu Projesi	2016	32	15.89	2.80	18.69	Yapım Aşamasındadır
19	Konya Büyükşehir Bld.	Konya Katı Atık Yönetimi Projesi	2012	36	14.38	2.54	16.92	Yapım Aşamasındadır
20	Lüleburgaz Bld.	Lüleburgaz Atıksu Projesi	2012	45	10.80	1.91	12.71	Yapım Aşamasındadır
21	Antalya Büyükşehir Bld.	Manavgat İçmesuyu Projesi	2012	61	14.11	2.49	16.60	Yapım Aşamasındadır

Tablo 29: (Devamı)

Sıra No	Faydalanıcı Kurum	Proje Adı	Proje Başlangıç Yılı	Proje Süresi (Ay)	AB Katkısı Hibe Tutarı (Milyon Avro)	Devlet Katkısı (Milyon Avro)	Projenin Toplam Bütçesi (Milyon Avro)	Durumu
22	Mardin Bld.	Mardin Atıksu Projesi	2016	38	46.89	8.27	55.16	Yapım Aşamasındadır
23	Merzifon Bld.	Merzifon Atıksu Projesi	2015	36	6.65	1.17	7.83	Yapım Aşamasındadır
24	Gaziantep Büyükşehir Bld.	Nizip İçmesuyu Projesi	2013	43	19.46	3.43	22.89	Yapım Aşamasındadır
25	Ordu Büyükşehir Bld.	Ordu Atıksu Projesi	2011	48	21.07	3.72	24.79	Yapım Aşamasındadır
26	Ankara Büyükşehir Bld.	Polatlı Atıksu Projesi	2014	45	17.33	3.06	20.39	Yapım Aşamasındadır
27	Konya Büyükşehir Bld.	Seydişehir Atıksu Projesi	2015	36	7.11	1.25	8.36	Yapım Aşamasındadır
28	Diyarbakır Büyükşehir Bld.	Silvan İçmesuyu Projesi	2015	37	9.13	1.61	10.74	Yapım Aşamasındadır
29	Şanlıurfa Büyükşehir Bld.	Siverek Atıksu Projesi	2012	46	31.72	5.60	37.32	Yapım Aşamasındadır
30	Manisa Büyükşehir Bld.	Soma Atıksu Projesi	2015	35	6.21	1.10	7.31	Yapım Aşamasındadır
31	Şanlıurfa Büyükşehir Bld.	Şanlıurfa Kollektör Hattı ve Atıksu Projesi	2016	38	26.27	4.64	30.91	Yapım Aşamasındadır
Toplam					616.81	108.83	725.64	

Kaynak: (Selen Gültekin ile kişisel görüşme, 29.06.2017)

Tablo 29’da dikkat çeken en önemli nokta, projelerin 2007-2013 dönemi bütçesinden desteklenen projeler olmalarına rağmen henüz çoğunun tamamlan(a)mamış olmasıdır. Projelerin çoğunun tamamlan(a)mamış olmasının nedeni, proje sürelerinden de görüleceği üzere projelerin uzun bir dönemi kapsıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Uzun dönemli bu projeler, süreleri içinde tamamlanırsa, AB’nin taahhüt ettiği tutarların tamamı destek olarak alınabilmektedir. Aksi takdirde, süreyi aşan projelerde AB, bütçenin musluğunu kapatabilmekte ve proje tamamlanmadan sonlandırmayla karşı karşıya bırakabilmektedir. Dolayısıyla, mali destek olarak taahhüt edilen tutarların tamamının alınabilmesi için, bu süreçte görevi olan herkesin elinden gelenin en iyisini yapması gerekmektedir. Görevli veya yetkililerin, işlerini zamanında yapması gerekmekte, zamanında yapması durumunda taahhüt edilen tutarın tamamı AB’den alınıp, projeler tamamlanmakta, bu durum da Türkiye’ye çevresel kazanım olarak dönmektedir.

Tablo 29’da çevre projelerinin maliyetlerine ve AB katkılarına da bakmak gerekmektedir. Başlangıçta 31 adet çevre projesinden Türkiye’nin yararlandığı görülmekte iken, süreç içinde bir adet projenin sözleşmesi sonlandırılmıştır. Projelerin toplam maliyeti yaklaşık 725 milyon Avro olup, AB katkısı ise yaklaşık 615 milyon Avro olmuştur. AB katkısının, projenin toplam maliyetine oranı yaklaşık %85’lerde gerçekleşmiştir. Bu oran, projelerin toplam maliyetleri açısından Türkiye adına önemli bir oran olmuştur. Yukarıda Tablo 29’da yer alan projelerin yanında teknik destek sağlama amacıyla oluşturulan projeler de bulunmaktadır. Bu projeler şunlardır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (t.y.), https://www.ipa.gov.tr/Teknik-Yardim-Projeleri_1062):

- Türkiye’deki İçme Suyu Kaynaklarının ve Arıtma Tesislerinin Değerlendirilmesi Teknik Destek Projesi,
- İletişim Eylem Planının Uygulanması İçin Teknik Destek Projesi.

Bu projeler teknik destek amaçlı olup, kapasite geliştirmeye yönelik oluşturulmuşlardır. Genel olarak Türkiye, IPA-I kapsamında mali destek olarak diğer ülkelere oranla daha fazla tutarda destek almıştır. Bu destekler içinde Çevre Operasyonel Programı kapsamında aldığı destekler de, diğer ülkelere nazaran daha fazladır. Türkiye, bundan sonraki süreçte 2014-2020 yıllarını kapsayan IPA-II programı bünyesinde daha fazla mali destek almayı beklemektedir.

3.1.3. Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı (ESOP) ve Türkiye

IPA-I döneminin devamı niteliğinde olan IPA-II döneminin bileşenlerden biri olan bölgesel kalkınma bileşeni içinde yer alan Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı, Çevre Operasyonel Programı’nın devamı niteliğinde olup, çevre eyleminin yanına iklim değişikliği eylemini de almasıyla dikkat çekmiştir. Çevre Operasyonel Programının genel özelliklerine ikinci

bölümde detaylı olarak yer verildiğinden bu bölümde programın genel özelliklerine değinilmemiş, programdan Türkiye'ye sağlanan destek tutarları üzerinde durulmuştur.

Türkiye için IPA II kapsamında 7 yıl boyunca tahsis edilen toplam bütçe yaklaşık 4.5 milyar Avro olmuştur. Aşağıda Tablo 30'da Türkiye'deki öncelikli sektörler ve bu sektörlerle tahsis edilen bütçeler gösterilmiştir.

Tablo 30: Türkiye'ye Yapılan Yardımların IPA-II Dönemi Politika Alanlarına Göre Dağılımı (2014-2020) (Milyon Avro)

Türkiye	2014	2015	2016	2017	Toplam 2018-2020	Toplam 2014-2020
a. Birliğe Üyelik İçin Hazırlayıcı Reformlar	355.1	196.6	240.3	137.2	652.2	1,581.4
Demokrasi ve Yönetişim	540.2				416.3	956.5
Hukukun Üstünlüğü ve Temel Haklar	388.9				236.0	624.9
b. Sosyo-ekonomik ve Bölgesel Kalkınma	155.8	265.8	247.0	261.4	595.3	1,525.3
Çevre ve İklim Eylemi	297.1				347.5	644.6
Ulaştırma	386.0				56.8	442.8
Enerji	59.0				34.4	93.5
Rekabet Edebilirlik ve Yenilikçilik	187.8				156.6	344.4
c. İstihdam, Sosyal Politikalar, Eğitim, Cinsiyet Eşitliğinin Teşviki ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	37.4	62.9	65.9	68.9	199.9	435.0
Eğitim, İstihdam ve Sosyal Politikalar	235.1				199.9	435.0
d. Tarım ve Kırsal Kalkınma	72.0	100.9	77.0	158.1	504.2	912.2
Tarım ve Kırsal Kalkınma	408.0				504.2	912.2
Toplam	620.4	626.4	630.8	636.4	1,940.0	4,453.9

Kaynak: (Efe, 2017: 237).

Tablo 30'da çevre ve iklim eylemi, sosyo-ekonomik ve bölgesel kalkınma politika alanı içinde yer almıştır. Çevre ve iklim eylemi için ayrılan bütçenin toplam tutarı 644.6 milyon Avro olarak görülmektedir. Bu tutarlar taahhüt edilen tutarlar olup, Türkiye tarafından oluşturulan projelere yönelik sözleşmeler AB tarafından onaylandıkça, taahhüt edilen tutarın içinden mali yardımların aktarılması gerçekleşmiş olacaktır.

IPA-II döneminin çevreye yönelik operasyonel programı olan Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı kapsamında sözleşmesi yapılan projeler ve bu projelere ait bilgiler aşağıda Tablo 31'de gösterilmiştir.

Tablo 31: IPA-II Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı Kapsamındaki Çevre Projeleri (2014-2020)

Sıra No	Faydalancı Kurum	Proje Adı	Proje Başlangıç Yılı (*)	Proje Süresi (Ay)	AB Katkısı Hibe Tutarı (Milyon Avro) (*)	Devlet Katkısı (Milyon Avro) (*)	Projenin Toplam Bütçesi (Milyon Avro) (*)	Durumu
1	Aksaray Bld.	Aksaray Su ve Atıksu Projesi	2018	57	19.68	4.32	24	Hazırlık Aşamasındadır
2	Bandırma Bld.	Bandırma Su ve Atıksu Projesi (AAT)	2019	63	26.10	6.90	33	Hazırlık Aşamasındadır
3	Batman Bld.	Batman Katı Atık Projesi	2019	63	16.80	4.20	21	Hazırlık Aşamasındadır
4	Bismil Bld.	Bismil Su ve Atıksu Projesi (AAT)	2019	51	24.79	4.37	29.16	Hazırlık Aşamasındadır
5	Bozüyük Bld.	Bozüyük Su ve Atıksu Projesi	2019	51	23.80	13.80	37.6	Hazırlık Aşamasındadır
6	Çankırı Bld.	Çankırı Su ve Atıksu Projesi (AAT)	2019	51	30.06	7.94	38	Hazırlık Aşamasındadır
7	Çarşamba Bld.	Çarşamba Atıksu Projesi	2018	63	11.48	2.03	13.5	Hazırlık Aşamasındadır
8	Çoruh Havzası Kalkınma Birliği	ÇOKAB (Erzurum–Artvin) Katı Atık Projesi	2019	63	22.73	8.37	31.1	Hazırlık Aşamasındadır
9	Doğubeyazıt Bld.	Doğubeyazıt Atıksu Projesi (AAT)	2019	51	13.26	2.34	15.6	Hazırlık Aşamasındadır
10	Kahramanmaraş Büyükşehir Bld.	Elbistan Atıksu Projesi (AAT)	2018	51	23.02	4.98	28	Hazırlık Aşamasındadır
11	Erzurum Büyükşehir Bld.	Erzurum Su Projesi	2018	87	19.97	16.34	36.3	Hazırlık Aşamasındadır
12	Giresun Bld.	Giresun Atıksu Projesi (AAT)	2018	60	18.39	7.85	26.24	Hazırlık Aşamasındadır

Tablo 31: (Devamı)

Sıra No	Faydalancı Kurum	Proje Adı	Proje Başlangıç Yılı (*)	Proje Süresi (Ay)	AB Katkısı Hibe Tutarı (Milyon Avro) (*)	Devlet Katkısı (Milyon Avro) (*)	Projenin Toplam Bütçesi (Milyon Avro) (*)	Durumu
13	Hakkari Belediyeleri ve İl Özel İdaresi Katı Atık Yönetim Birliği	Hakkari Katı Atık Projesi	2018	63	22.90	6.30	29.2	Hazırlık Aşamasındadır
14	Iğdır Bld.	Iğdır Atıksu Projesi (AAT)	2018	51	31.31	5.83	37.14	Hazırlık Aşamasındadır
15	Kars Bld.	Kars Su ve Atıksu Projesi	2019	51	20.91	3.69	24.6	Hazırlık Aşamasındadır
16	Kastamonu Mahalli İdarelerBirl.	KASMİB (Kastamonu) Katı Atık Projesi	2018	49	9.25	2.45	11.7	Hazırlık Aşamasındadır
17	Kastamonu Bld.	Kastamonu Atıksu Projesi	2018	51	14.01	4.30	18.31	Hazırlık Aşamasındadır
18	Kayseri Büyükşehir Bld.	Kayseri Atıksu Arıtma Tesisi İyileştirme Projesi	2019	51	16.00	4.00	20	Hazırlık Aşamasındadır
19	Kırşehir Bld.	Kırşehir Su ve Atıksu Projesi	2018	63	22.15	5.85	28	Hazırlık Aşamasındadır
20	Niksar Bld.	Niksar Su ve Atıksu Projesi	2019	63	30.06	7.94	38	Hazırlık Aşamasındadır
21	Ordu Büyükşehir Bld.	Ordu Katı Atık Projesi	2019	63	20.44	14.56	35	Hazırlık Aşamasındadır
22	Rize Bld.	Rize Su ve Atıksu Projesi (AAT)	2019	63	33.79	14.21	48	Hazırlık Aşamasındadır
23	Safranbolu Bld.	Safranbolu Su ve Atıksu Projesi	2019	51	24.60	5.40	30	Hazırlık Aşamasındadır

Tablo 31: (Devamı)

Sıra No	Faydalancı Kurum	Proje Adı	Proje Başlangıç Yılı (*)	Proje Süresi (Ay)	AB Katkısı Hibe Tutarı (Milyon Avro) (*)	Devlet Katkısı (Milyon Avro) (*)	Projenin Toplam Bütçesi (Milyon Avro) (*)	Durumu
24	Silvan ve Çevre İlçeler Ekoloji Birl.	Silvan Katı Atık Projesi	2019	63	19.00	3.50	22.5	Hazırlık Aşamasındadır
25	Sivas Bld.	Sivas Atıksu Projesi	2019	51	15.53	9.54	25.07	Hazırlık Aşamasındadır
26	Sorgun Bld.	Sorgun Atıksu Projesi (AAT)	2018	33	8.76	1.55	10.3	Hazırlık Aşamasındadır
27	Suluova Bld.	Suluova Atıksu Projesi (AAT)	2019	33	8.50	1.50	10	Hazırlık Aşamasındadır
28	Şırnak Bld.	Şırnak Su ve Atıksu Projesi (AAT)	2019	57	9.65	1.70	11.35	Hazırlık Aşamasındadır
29	Trabzon Büyükşehir Bld.	Trabzon Su Projesi	2018	87	43.00	30.14	73.14	Hazırlık Aşamasındadır
30	DER – KAB Birliği	Tunceli Katı Atık Projesi	2019	45	8.93	1.58	10.5	Hazırlık Aşamasındadır
31	VANÇEB (Van Mah. İdareleri Sürd.Çevre Yön.Birliği)	Van Katı Atık Projesi	2019	57	23.92	4.22	28.14	Hazırlık Aşamasındadır
32	Şanlıurfa Büyükşehir Bld.	Viranşehir & Ceylanpınar Katı Atık Projesi	2018	63	11.68	2.32	14	Hazırlık Aşamasındadır
33	Yüksekova Belediyesi	Yüksekova Atıksu Projesi (AAT)	2018	51	10.29	1.82	12.1	Hazırlık Aşamasındadır
Toplam					654.76	215.84	870.6	

Kaynak: (Selen Gültekin ile kişisel görüşme, 29.06.2017). * Tahmini değerlerdir.

Tablo 31’de 33 adet çevre projesinden Türkiye’nin AB katkısı alması planlanmıştır. Projelerin toplam maliyeti 870 milyon Avro, AB katkısı ise 655 milyon Avro olarak planlanmıştır. Projelerin toplam maliyeti içinde AB katkısının oranı %75’lerde öngörülmüştür ki, bu oran projelerin toplam maliyeti açısından anlamlı olarak değerlendirilmiştir. Bu projelerin yanında, teknik destek amaçlı projeler de bu program kapsamında desteklenmiştir. Çevresel Etki Değerlendirilmesi Noktasında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın Kapasitesinin Arttırılması Teknik Destek Projesi, İzleme ve Değerlendirme Birimi ve Teknik Finansal Yerde Kontrol Kapasitesinin Güçlendirilmesi Teknik Destek Projesi, Su Elçileri Eğitim ve Farkındalık Arttırma Teknik Destek Projesi gibi projeler, teknik destek sağlamaya yönelik projelere örnek oluşturmaktadır.

Tablo 31’de yer alan projelerin, proje başlangıç tarihleri, süreleri, toplam proje maliyeti, AB’nin projelere katkısı, projelere eş finansman sağlayıcısı olan devlet katkısı, proje isimleri ve projelerin sözleşmelerinin sona erip ermediği hususları gösterilmiştir. Geleceğe yönelik bilgiler içermesinden dolayı bazı bilgiler tahmini değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 31’de IPA – I dönemine göre proje sayısında artış yaşanmıştır. Ancak, projelerin hem uzun vadeli hem de dönemin sonlarına doğru geç tarihlerde başlatılmış olması, tamamlanamama tehlikesini beraberinde getirmektedir. IPA-II dönemi henüz sona ermediği için proje sayısında ve hibe tutarlarında muhtemel azalma veya artışlar yaşanabilecektir.

Türkiye’nin hem IPA-I, hem de IPA-II döneminde çevre operasyonel programları aracılığıyla çevre hibelerinden yararlanıcı diğer ülkelere nazaran daha yüksek tutarlarda faydalandığı görülmüştür. Öte yandan, AB’nin zaman zaman taahhüt ettiği tutarlara ilişkin sözünü tutmaması gibi bir durum da olabilmektedir.

3.2. Türkiye’nin Yararlandığı Çevreyi Dolaylı Olarak İlgilendiren AB Hibe Programları (Fonları)

Bu kısımda, Türkiye’nin çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren hibe programlarından çevreye yönelik ne miktarlarda destek aldığı konusu ele alınmıştır. Öncelikle Akdeniz İşbirliği programları olan MEDA, EUROMED ve YAP gibi programlar ele alınmış, sonrasında Türkiye’ye özel Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı-Türkiye programı incelenmiştir. Bu programların Türkiye’de çevreye yönelik mali destekleri ortaya konulmuştur. Sonrasında diğer programlar ISPA programı, PHARE programı, Yedinci Çerçeve (FP7) programı, Ufuk 2020 programı, Sivil Toplum Diyaloğunun Güçlendirilmesi ve Sınırötesi İşbirliği programları aynı yöntemler izlenerek incelenmiştir. Ayrıca, çalışmada bu programlara değinilen kısımda, Türkiye’yi ilgilendiren çevre ile ilgili projeler de örnek olarak yer almıştır.

3.2.1. Avrupa-Akdeniz İşbirliği Politikası Mali Araçları ve Türkiye

MEDA-I: (Akdeniz Ekonomik Kalkınma Alanı - I) Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren gelişme gösteren Avrupa-Akdeniz iş birliği politikası kapsamında, Akdeniz Ekonomik Kalkınma Alanı (Mediterranean Economic Development Area - MEDA) programı altındaki hibe nitelikli fonlardan yararlanmıştır. Türkiye'ye AB tarafından, 1996–1999 yıllarını kapsayan dönemde MEDA-I programı kapsamında 55 proje için 376 milyon ECU taahhüt edilmiştir (Karabacak, 2004: 95; Efe, 2017: 226). Aslında başlangıçta 700 milyon ECU olarak belirlenen bu tutar, sonradan 376 milyon ECU'ya düşürülmüştür. 376 milyon ECU olarak taahhüt edilen bu tutarın Türkiye'ye tahsisatı ise fiilen gerçekleşmemiştir. Fiili hibe kullanım tutarı 181.3 milyon ECU olmuştur. Ayrıca, 1997-1999 yılları AYB kaynaklı kredi olarak taahhüt edilen 205 milyon ECU'nun ise tamamı fiilen kullanılmıştır (DTM, 2007: 426). AB tarafından hibe olarak taahhüt edilen tutarların tamamının Türkiye'ye ödenmemesi, Türkiye'nin henüz aday ülke statüsüne kavuşmamasından kaynaklanmıştır.

Her ne kadar AB tarafından Türkiye adına 55 proje için taahhüt edilen tutar ilan edilse de, Türkiye değişik konuları içeren 300 adet proje teklif etmiştir. AB'nin kendi içinde kriterlere bağlı olarak eleme yaptığı projelerden sadece 55 tanesi uygun görülmüş ve öngörülen tahsisat da 55 proje için ayrılmıştır. Sadece Türkiye tarafından teklif edilen projelerin Avrupa Parlamentosu onayından geçirilmek zorunda bırakılması, Türkiye tarafından teklif edilen projelerin neden kabul edilmediğinin ayrıca başka bir nedenini oluşturmuştur. Öte yandan, hibelerin kullanılabilmesi ve projelerin hayata geçirilebilmesi için her bir yararlanıcı ülkenin, Çerçeve Antlaşması imzalamasını AB şart koşmuştur. Türkiye kanadında Çerçeve Antlaşmanın imzalanması ve bu antlaşmanın Meclis tarafından onaylanması uzun bir zaman almıştır. Tüm bu nedenler, AB'den gelecek olan desteği sektöre uğratmış, ancak Çerçeve Antlaşma Meclis'te onaylanınca projeler hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Bu projelere örnek olarak, Jean Monnet Bursu projesi verilebilir. 5 milyon ECU tutarındaki bu burs, eğitimi desteklemek amacıyla oluşturulmuştur. Bunun yanında MEDA programının desteklediği projelere ait konular şunlardır (DTM, 2007: 424-425):

- Sosyal hizmetlerin geliştirilmesi,
- Çevre ile ilgili faaliyetler,
- Gümrük Birliği'nin uygulanmasına dair genel üretim altyapısının geliştirilmesi,
- KOBİ'lere mesleki eğitim desteği ve teknoloji transferi uygulamaları,
- Kamu ve özel sektör kuruluşlarının Gümrük Birliği'ne uyumunun sağlanması.

Yukarıda yer alan proje konularının yanında, sivil toplum kuruluşlarının hazırladığı tüketicinin korunması, insan hakları ve çocuk hakları gibi konulara ilişkin 20 adet proje kabul edilmiştir. Desteklenecek projeler başlığı altında çevre başlığının da olması, MEDA-I kapsamında Türkiye'nin desteklendiği alanlardan birinin çevre olduğunu göstermektedir. MEDA-I kapsamında kabulü gerçekleşen 55 projenin içinde çevreyi doğrudan ilgilendiren 5 adet proje bulunmaktadır. Çevre ile ilgili 5 adet projenin isimleri ve bu projelere yönelik hibe tutarları aşağıda Tablo 32'de gösterilmiştir.

Tablo 32: Türkiye'de MEDA I Dönemi Çevre Projeleri (1996-1999) (Milyon ECU)

Projenin Adı	AB Hibe Katkısı
İzmit Sınai Atıksu Toplama ve Arıtma Projesi	11.395
Şanlıurfa Belediyesi İçme Suyu Temini Projesi	21.300
Adana Büyükşehir Belediyesi Atıksu Arıtma Projesi	10.800
Tarsus Atıksu İşlemesi Projesi	9.550
Diyarbakır Atıksu İşlemesi Projesi	32.000
Toplam	85.045

Kaynak: (Samsun, 2005: 191-193)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda Tablo 32'de MEDA I dönemindeki 5 adet çevre projesine toplam 85.045 milyon ECU kaynak aktarıldığı görülmektedir. Toplam 55 adet projeye 376 milyon ECU kaynak aktarıldığı düşünüldüğünde, toplam katkının %22'si oranında bir katkının çevre projelerine aktarıldığı gözlemlenmektedir. Türkiye'ye yönelik finansman sağlanan projelerin tamamının su alanına yönelik olması da MEDA I programının dikkat çeken noktası olmuştur. Ayrıca bu projelerin hayata geçirilmesine yukarıda Tablo 32'de yer alan hibe tutarlarının yanında AYB kaynaklı 95 milyon ECU'luk kredi de katkı sağlamıştır.

MEDA-II: (Akdeniz Ekonomik Kalkınma Alanı - II) Avrupa-Akdeniz iş birliği politikasının en önemli aracı olan MEDA programının ikinci dönemini oluşturan MEDA-II programından Türkiye'nin yararlanma miktarı iki katına çıkarılmıştır (DTM, 2007: 427). 1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi ile aday ülke statüsüne kavuşan Türkiye, Avrupa-Akdeniz iş birliği politikasının ikinci dönemi olan MEDA-II programına (2000-2006) kabul edilmiştir. MEDA II ile beraber, artık Türkiye'nin alacağı yardımlar AB katılım öncesi strateji kapsamında gerçekleşmiştir. 2000-2006 dönemi için Türkiye'ye yaklaşık 890 milyon Avro hibe yardımı yapılması öngörülmüştür (Karabacak, 2004: 97).

MEDA-I programındaki projelerin henüz hayata geçirilememesi ve adaylık statüsü verilmesinin de etkisiyle 2001 yılında Katılım Öncesi Çerçeve'ye dahil edilen Türkiye, öngörülen hibelerin tamamını kullanamamıştır. Türkiye, MEDA-II kapsamında kredi olarak taahhüt edilen 90 milyon Avro'luk AYB kredisinin tamamını ise kullanmıştır (DTM, 2007: 427,429). MEDA II

kapsamında hibe taahhüdü olan 551.5 milyon Avro'nun 455.6 milyon Avro'su, Türkiye'ye ödenmiştir (Evaluation pour la Commission Européenne, 2009: 90). Ayrıca AYB kaynaklı 90 milyon Avro'luk kredinin tamamı da kullanılmıştır (DTM, 2007: 429). MEDA II programı kapsamında Türkiye, 2002 yılına kadar mali yardımlardan yararlanmış, 2002 yılı itibarıyla AB, Türkiye'ye Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Tek Çerçeve) adı altında mali yardımların yapılacağını duyurmuştur. 2002 yılına kadar Türkiye'ye toplam 18 adet projeye finansman sağlayan MEDA II programı, 3 adet çevre projesine de katkı sağlamıştır. 3 adet çevre projesine ilişkin proje ismi ve AB katkı tutarı aşağıda Tablo 33'de gösterilmiştir.

Tablo 33: Türkiye'de MEDA II Dönemi Çevre Projeleri (2000-2001) (Milyon Avro)

Projenin Adı	AB Hibe Katkısı
Bursa Atıksu İşlemesi Projesi	16.058
Mersin Atıksu İşlemesi Projesi	14.300
Endüstriyel Kirliliğin Önlenmesi Projesi	16.700
Toplam	47.058

Kaynak: (Samsun, 2005: 195)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda Tablo 33'te Türkiye'nin MEDA II programı kapsamında yararlandığı çevre projelerine yer verilmiştir. 2 adet atık su alanına yönelik proje ve 1 adet kirlilik alanına yönelik projeler oluşturulmuş ve AB katkısı olarak Türkiye'ye çevre alanında 47.058 milyon Avro kaynak aktarılmıştır. MEDA II kapsamında Türkiye'ye ödenen toplam tutarın % 10'una isabet eden bu rakam, MEDA I programına oranla daha düşük seviyede kalmıştır. Öte yandan, MEDA programı kapsamında literatür taramasında elde edilen bir başka çevre projesi de, Ocak 2002'de oluşturulan Türkiye'de Çevre ile ilgili Mevzuatın Analizi Projesi'dir. Bu projeye, Türk çevre mevzuatı analiz edilmiş ve mevzuattaki eksiklikler tespit edilmiştir. Ayrıca, proje ile Türkiye'nin geleceğe yönelik çevre yatırımları da hesaplanmıştır. Proje ile AB çevre mevzuatının Türk çevre mevzuatına uyumu hedeflenmiş ve bu hedefin 2010 yılında gerçekleşmesi beklenmiştir (Ökmen, 2006: 367; Tuncay, 2006: 29).

EUROMED: (Avrupa-Akdeniz İşbirliği) Birlik üyesi olmayan Akdeniz ülkelerine Avrupa Yatırım Bankasından kredi sağlanması amacıyla oluşturulan EUROMED sistemi altında, Türkiye'ye 1997-1999 dönemi için 205 milyon ECU tutarında kredi sağlanmıştır (Karabacak, 2004: 95). KOBİ'lere sağlanması öngörülen taahhüt miktarı 100 milyon ECU'luk kredi iken, 50 milyon ECU kredi bağlanmış, bunun da 35 milyon ECU'luk kısmı fiilen kullanılmıştır (DTM, 2007: 425). Toplam 5 adet projeye finansman sağlayan EUROMED programı kapsamında 3 adet çevre projesi bulunmaktadır. 3 adet çevre projesinin isimleri ve AYB kredi tutarları aşağıda Tablo 34'te gösterilmiştir.

Tablo 34: Türkiye’de EUROMED Kapsamındaki Çevre Projeleri (Milyon ECU)

Projenin Adı	AYB Kredisi
Adana Kanalizasyon Projesi	45
Diyarbakır Kanalizasyon Projesi	32
Tarsus Kanalizasyon Projesi	38
Toplam	115

Kaynak: (Samsun, 2005: 194)’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda Tablo 34’te Türkiye’nin 3 adet çevre projesinden AYB kaynaklı 115 milyon ECU’luk kredi kullandığı görülmektedir. Toplam kredi tutarı olan 205 milyon ECU’nun içinde 115 milyon ECU’luk tutar çevre alanına EUROMED programının önem verdiğini göstermektedir.

YAP: (Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası) Avrupa-Akdeniz iş birliği politikası kapsamındaki programlardan biri olan Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası, AB’nin Akdeniz politikasına yeniden işlerlik kazandırmak için oluşturulmuştur. Bu özelliğiyle diğer Akdeniz politikası mali araçlarından ayrılan YAP ile Türkiye’ye toplam 399.5 milyon ECU kullanım taahhüt edilmiş, bu kapsamda 339.5 milyon ECU tutarında AYB kredisi şeklinde proje onaylanmış ve uygulamaya alınmıştır. Aşağıda Tablo 35’te YAP kapsamında Topluluğun ayırdığı toplam bütçe ve Türkiye için ayırdığı toplam bütçe yer almaktadır.

Tablo 35: YAP Bütçesinden Türkiye’ye Aktarılan Tutar (1992-1996) (Milyon ECU)

	Proje Finansmanı
Topluluğun Ayırdığı Kaynak Tutar	2,030
Türkiye’ye Verilen Kaynak Tutar	339.5
Finansman Türü	AYB Kredisi Mali Protokol

Kaynak: (DTM, 2007: 423).

Yukarıda Tablo 35’te Türkiye’nin 339.5 milyon ECU’luk AYB kaynaklı kredi kullandığı görülmektedir. YAP’ın ayırdığı kaynak toplamının yaklaşık 2 milyar ECU olduğundan hareketle, Türkiye’ye ayrılan kredi tutarının yaklaşık % 20’lerde olduğu görülmektedir. Tablo 35’te YAP bünyesinde AYB tarafından Türkiye’de kredi şeklinde finanse edilen projeler yer almaktadır.

Tablo 36: YAP Kapsamında Finanse Edilen Projelerin Maliyetlerine Göre Dağılımı (1992-1996) (Milyon ECU)

Antalya Belediye Başkanlığı Kanalizasyon Projesi	35
TEAŞ Ege Bölgesi Hava Kirliliğini Önleme Projesi	40
PTT Telekomünikasyon Modernizasyonu Projesi	40
TEAŞ Türkiye-Suriye Enterkonneksiyon Projesi	13.5

Tablo 36: (Devamı)

ASKİ Ankara Kanalizasyon Projesi	45
Konteyner Terminalleri Ekipman alımı Projesi (TCDD)	36
Endüstriyel Atık Projesi (İzmit Büyükşehir Belediyesi)	50
CS2 ve CS3 kompresör istasyonları ve Marmara Ereğli LNG Terminal Ekipman Alımı Projesi (BOTAŞ)	80
Toplam	339.5

Kaynak: (DTM, 2007: 422).

Tablo 36, Türkiye’de YAP kapsamında finanse edilen projeleri ve bu projelerin maliyetlerini göstermektedir. Tablo 36’daki projelere baktığımızda, toplam sekiz projenin dördünün doğrudan çevre ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu projeler sırasıyla, Antalya Belediye Başkanlığı Kanalizasyon Projesi, TEAŞ Ege Bölgesi Hava Kirliliğini Önleme Projesi, ASKİ Ankara Kanalizasyon Projesi ve İzmit Büyükşehir Belediyesi Endüstriyel Atık Projesi’nden oluşmaktadır. 2 tane kanalizasyon projesi, 1 adet hava kirliliği ile ilgili proje ve 1 adet de endüstriyel atık projesiyle YAP programı’nın çevre ile ilgili projelere destek verdiği görülmektedir. Çevre ile ilgili projelerin YAP ile gelen kredi miktarının yaklaşık %50’sini (170 milyon ECU) oluşturduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu durum, YAP programı kredileri ile Türkiye’nin çevre alanında altyapı projelerine yatırım yaptığını ve çevreyi önemseydiğini göstermektedir. 1992-1996 dönemi için çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren bir programdan aktarılan 170 milyon ECU’nun çevre yatırımında kullanılması, Türkiye’de çevre adına önemli gelişmeler olduğunu göstermektedir.

3.2.2. MDAÜ ve Balkan İşbirliği Politikası Mali Araçları ve Türkiye

AB, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) ile Balkan ülkelerine PHARE, SAPARD, ISPA ve CARDS isimli programlarla mali yardımlarını aktarmaktadır. 2001 yılında AB’nin katılım öncesi stratejisi kapsamında aday ülke veya potansiyel aday ülkelere yönelik mali yardım mekanizmasında yaptığı değişiklik ile, Türkiye’ye yapacağı mali yardımlar tek bir çatı altında toplanmıştır. Tek bir çatı altında toplanan mali yardımlar, MEDA-II programı yardımları, Türkiye-Gümrük Birliği ilişkileri sürecindeki yardımları ve ekonomik ve toplumsal gelişmenin sağlanması için ihtiyaç duyulan tedbirlere yönelik yardımları kapsamıştır (DTM, 2007: 427-428). Bu bütçe kalemlerinden oluşan yeni programın adı Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı olmuştur. Bu kısımda, bu programlardan Türkiye’nin ne miktarda yararlandığı ve Türkiye’nin bu miktarın ne kadarlık kısmını çevre projelerine ayırdığı ele alınmıştır.

Phare Programı: Bu program ile Türkiye’ye 2002 ile 2006 yılları arasında kapsayacak şekilde yaklaşık 1.3 milyar Avro’luk kaynak aktarılmıştır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2016: 5). Aktarılan kaynaklar içinde çevreyi ilgilendiren 2 tane proje yer almaktadır. Bu projeler şunlardır

(Orman ve Su İşleri Bakanlığı (t.y.), did.ormansu.gov.tr/did/Anasayfa/avrupaCevreFasli/ABDestekli Projeler.aspx?sflang=tr#):

- Yerel ve Çevresel Yönetimlerin Çevre Müktesebatını Uygulama Kapasitelerinin Güçlendirilmesi Projesi,
- Çevre Kurumlarında En İyi Uygulamaların Transferi ve Mali Kaynakların Etkin Kullanılması İçin Eğitim Yoluyla Kapasite Arttırılması Projesi.

Yukarıda yer alan çevre projelerinden de görüldüğü üzere, Phare programı Türkiye’de 2 adet çevre projesine fon sağlamıştır. Bu projeler, çevre alanında kapasite geliştirmeye yönelik projeler olup, aynı zamanda çevre mevzuatının güçlendirilmesi ve mali kaynakların çevre kurumlarında etkin kullanılmasını amaçlamıştır.

Ispa, Sapard ve Cards Programı: Doğrudan çevreyi ilgilendirmeyen bu programlar, çevreye yönelik projeleri desteklemiş olsalar da, Türkiye’ye yönelik bir mali yardım mekanizması olmadıklarından dolayı Türkiye bu programlardan mali destek almamıştır.

Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı: AB, 2001 yılında Türkiye’ye yönelik yapılan mali yardımları tek bir çatı altında birleştirmiş ve bu mali yardımların Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı bünyesinde toplanmasını sağlamıştır. 2002 yılından 2006 yılına kadar devam eden bu araç kapsamında, Türkiye’ye yapılan mali yardım tutarı ve mali yardımlar için oluşturulan proje sayıları Tablo 37’de gösterilmiştir.

**Tablo 37: Türkiye’nin Kullandığı AB Mali Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı
(2002-2006) (Milyon Avro)**

Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
Bütçe	126	144	250	300	500	1,320
Proje Sayısı	18	28	38	35	45	164

Kaynak: (Efe, 2017: 228).

Yukarıda Tablo 37’de görüldüğü üzere, 2002-2006 yılları arasında bu araçtan Türkiye’ye toplam 1.32 milyar Avro kaynak aktarılmıştır. 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi’nde adaylık statüsünün kazanılmasıyla artan yardım miktarları, Türkiye’nin o süreçte AB’ye uyum çalışmalarında başarılı olmasıyla birlikte AB tarafından her geçen yıl arttırılmıştır. 2005 yılında AB’ye katılma yolunda müzakerelerin başlaması da yardım miktarlarının o dönem için en yüksek rakama ulaşmasında etkili olmuştur. Proje sayılarına bakıldığında ise, sadece 2005 yılı hariç olmak üzere, proje sayılarında her geçen yıl bir artış gözlemlenmiştir. Proje sayısının artması, artan mali

yardım miktarlarıyla doğru orantılı şekilde gerçekleşmiştir. 2002-2006 dönemi için toplam 1.32 milyar Avro'luk bu katkılar üç temel alana aktarılmıştır. Bu alanlar şunlardır (DTM, 2007: 431):

- Mevzuat uyumunun gerçekleştirilmesine yönelik yatırımlar (kurumsal yapılanma),
- Mevzuat uyumu ve kurumsal yapılanma için teknik amaçlı yardımlar,
- Ekonomik ve sosyal uyum.

Aday ülke statüsünü aldığı tarihten itibaren Türkiye'ye AB tarafından yapılan mali yardımlar, aday ülkelerin AB'ye katılımının hazırlanmasına yönelik yapılan yardımları içermektedir. Dolayısıyla, herşeyden önce AB'de üye ülke statüsüne geçebilmek için, öncelikle aday ülkenin AB mevzuatına uyum sağlaması gerekmektedir. Bu dönemde yapılan yardımların çoğu, AB'ye katılımı hızlandırıcı kurumsal yapılanma ve mevzuat uyumuna yönelik çalışmaları içermektedir. Ekonomik ve sosyal uyumun içinde, bölgesel kalkınma, sınırötesi iş birliği, KOBİ'ler ve nihayet çevre de bulunmaktadır.

Toplam 164 projenin oluşturulduğu bu dönemde, konularına göre projelerin %30'unu kurumsal yapılanma, %35'ini mevzuat uyumu, geri kalan %35'ini de ekonomik ve sosyal uyum oluşturmuştur (Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (t.y.), <https://www.ab.gov.tr/5.html>). Bu projelerden ekonomik ve sosyal uyum kapsamında çevreyi ilgilendiren projeler aşağıda Tablo 38'de gösterilmiştir.

Tablo 38: Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Araç Kapsamındaki Çevre Projeleri (2002-2006) (Bin Avro)

Projenin Yılı	Projenin Adı	Sorumlu Kuruluş	Durumu	Toplam AB Katkısı	Ulusal Katkı	Toplam Proje Bütçesi
2002	Türkiye İçin Çevre Alanında Kapasite Geliştirme Projesi	Çevre Bakanlığı	Tamamlanmıştır	15,550.000	1,080.000	16,630.000
2003	Hava Kalitesi, Kimyasallar ve Atık Yönetimi Alanında Türkiye'ye Destek Projesi	Çevre Bakanlığı	Tamamlanmıştır	5,450.000	350.000	5,800.000
2004	Çevre ve Orman Bakanlığı'nın Gürültü Yönetimi ve Özel Atık Yönetimi Kapasitelerinin Güçlendirilmesi Projesi	Çevre ve Orman Bakanlığı	Tamamlanmıştır	3,100.000	-	3,100.000

Tablo 38: (Devamı)

Projenin Yılı	Projenin Adı	Sorumlu Kuruluş	Durumu	Toplam AB Katkısı	Ulusal Katkı	Toplam Proje Bütçesi
2004	Sağlık Bakanlığı'nın Canlıları Öldüren Ürünler ve Su Alanlarında Yürüttüğü Mevzuat Uyumu ve Uygulama Çalışmalarının Değerlendirilmesi Projesi	Sağlık Bakanlığı	Tamamlanmıştır	4,500.000	500.000	5,000.0000
2004	Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektör Politikalarına Entegrasyonu Projesi	DPT Müsteşarlığı	Tamamlanmıştır	3,000.000	-	3,000.000
2005	Çanakkale Bölgesel Katı Atık Yönetimi Projesi	Çanakkale Belediyeler Birliği	Tamamlanmıştır	11,900.000	4,700.000	16,600.000
2005	Kuşadası Bölgesel Katı Atık Yönetimi Projesi	Kuşatac Birliği	Tamamlanmıştır	13,800.000	6,400.000	20,200.000
2006	Nevşehir Atıksu Arıtma Tesisi Projesi	Nevşehir Belediyesi	Tamamlanmıştır	6,600.000	2,200.000	8,800.000
2006	Tokat Atıksu Arıtma Tesisi Projesi	Tokat Belediyesi	Tamamlanmıştır	10,200.000	3,400.000	13,600.000
2006	Amasya Bölgesel Katı Atık Yönetimi Projesi	Amasya Belediyeler Birliği	Tamamlanmıştır	18,000.000	6,000.000	24,000.000
2006	Kütahya Bölgesel Katı Atık Yönetimi Projesi	KÜKAB	Tamamlanmıştır	16,800.000	7,400.000	24,200.000
2006	Bitlis Bölgesel Katı Atık Yönetimi Projesi	Bitlis Belediyeler Birliği	Tamamlanmıştır	14,600.000	4,900.000	19,500.000
2006	Türkiye'de Su Sektörü Kapasitesinin Geliştirilmesinin Desteklenmesi Projesi	DSİ – Çevre ve Orman Bakanlığı	Tamamlanmıştır	2,375.000	125.000	2,500.000
2006	Türkiye'de Çevresel Bilgi Paylaşım Ağının (TEIEN) Kurulması Projesi	Çevre ve Orman Bakanlığı	Tamamlanmıştır	9,875.000	1,625.000	11,500.000
Toplam				135,750.000	38,680.000	174,430.000

Kaynak: (AB, t.y.: 1, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği [ABGS], 2007: 22,25,31,32,37,41,44,45).

Yukarıda Tablo 38'de görüldüğü üzere Türkiye'de Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı kapsamında toplam 14 adet proje oluşturulmuş ve bu projelerin tümü tamamlanmıştır. Projeler, kapasite geliştirme, mevzuat uyumu, katı atık yönetimi ve atıksu arıtma konularını

içermektedir. Sorumlu kuruluşlar olarak belediyeler ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın dikkat çektiği Tablo 38'de özellikle 2005 yılından sonra proje sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Bu artış, AB'nin 2005 yılında Lüksemburg'da alınan Türkiye ile müzakerelere başlanması kararının etkisiyle gerçekleşmiştir. Tablo 38'de toplam 14 çevre projesinden Türkiye'nin 135.750.000 Avro AB katkısı sağladığı görülmektedir. Projelerin toplam maliyetlerine bakıldığında, AB katkısının yaklaşık %78'lerde olduğu görülmektedir ki, bu oran toplam maliyet içinde anlamlı bir tutar oluşturmaktadır. 2002-2006 yılları arasında Türkiye'nin AB'den aldığı çevre katkısı olan 135.750.000 Avro'luk kısım, bu dönem için toplam AB katkısı olan 1.3 milyar Avro'nun %10'una tekabül etmektedir. Bu da, 2002-2006 dönemleri arasında alınan toplam AB katkısının yaklaşık %10'unun çevre projelerine ayrıldığını göstermektedir.

Bu dönem kapsamında, yukarıda Tablo 38'de belirtilen çevre projelerinin dışında başka projeler de oluşturulmuştur. Bu projeler şunlardır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı (t.y.), did.ormansu.gov.tr/did/Anasayfa/avrupaCevreFasli/ABDestkliProjeler.aspx?sflang=tr#):

- Yüksek Maliyetli Çevre Yatırımlarının Planlanması İçin Teknik Yardım Projesi,
- Bölgesel Çevre Merkezinin (REC) Türkiye'de Kurulması Projesi,
- IMPEL Ağı Kapsamında Türkiye'deki Çevre Müktesebatının Güçlendirilmesi ve Uygulanmasında Kapasite Geliştirilmesi Projesi,
- Doğa Koruma Projesi,
- Kurumsal Yapılandırma ve Çevresel Bilgiye Erişim Projesi.

Toplam 20 adet çevre projesiyle Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı, Türkiye'de çevre ile ilgili yatırımların yapılmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle, çevre kurumlarının kapasitelerinin güçlendirilerek AB düzeyine çıkarılmaya çalışılması ve AB çevre mevzuatının Türkiye'ye uyumunun sağlanması amaçlanmıştır.

3.2.3. Katılım Öncesi Proje Programları (MATRA) ve Türkiye

AB üyesi ülkelerden biri olan Hollanda tarafından aday ülkeleri Birliğe üye olma yolunda hazırlama kapsamında oluşturulan bir program olan Katılım Öncesi Proje Programı MATRA, çevreye yönelik destekleri olan bir programdır. Program kapsamında alt bileşen olarak Çevre Olanığı (Environment Facility/PPA-V) aracı bulunmaktadır (DTM, 2007: 440).

MATRA programı 2000 yılından itibaren Türkiye'de uygulanmaktadır. Hollanda İstanbul Başkonsolosluğu ve Hollanda Ankara Büyükelçiliği, programın Türkiye kanadındaki sorumlu kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı [TÜSEV], 2012: 2). Türkiye'de farklı alanlardaki projelere destek sağlayan MATRA programı, çevreye yönelik

projelere de destek olmaktadır. MATRA programının Türkiye’de desteklediği çevre projelerinden bazıları şunlardır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı (t.y.), did.ormansu.gov.tr/did/Anasayfa/AvrupaCevreFasli/ABDestkliProjeler.aspx?sflang=tr#):

- Türkiye’de Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifinin Uygulanması Projesi,
- Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirmesi Direktifinin Uyumlaştırılması ve Uygulanması Projesi,
- Türkiye’de Stratejik Çevresel Değerlendirme Direktifinin Uyumlaştırılması ve Uygulanması Projesi,
- Entegre Kirlilik Önleme ve Kontrol Direktifinin Uyumlaştırılması Konusunda Kapasitenin Geliştirilmesi Projesi,
- Kullanılmış Pillerin ve Akülerin ve Elektrikli ve Elektronik Malzeme Atıklarının İşlenmesine İlişkin Sistemin Kurulması Projesi,
- Sürdürülebilir Yeraltı Suyu Yönetimi İçin Kapasitenin Güçlendirilmesi Projesi,
- Çevresel Etki Değerlendirme Eğitim ve Bilgi Merkezinin Kurulması Projesi,
- Entegre Kirlilik Önleme ve Kontrol Direktifinin Türkiye’de Uygulanması Projesi,
- Ormancılık Bilgi Sisteminin Geliştirilmesi Projesi,
- Türkiye’de Deniz Kirliliğine Karşı Hazırlık ve Müdahale İçin Kapasitenin Geliştirilmesi ve Deniz Kirliliği ile İlgili Avrupa Birliği Müktesebatının Ulusal Mevzuata Aktarılması ve Uygulanması Projesi,
- Türkiye’de Sürdürülebilir Orman Yönetimi İçin Orman Bilgi Sisteminin Geliştirilmesi Projesi,
- Türkiye’de Risk Bazlı Toprak Kalitesi Standartlarının Oluşturulması ve Kullanımı İçin Bir Proje Planının Geliştirilmesi Projesi,
- Natura 2000’in Uygulanmasında İletişim Stratejisi ve Ekolojik Etki Değerlendirmesi Projesi,
- Stratejik Çevresel Değerlendirme Direktifinin Türkiye’de Uygulanması İçin Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi Projesi,
- Alan Tahsisi ve Bilgi Teknolojilerine İlişkin Teknik Yardım Projesi,
- Türkiye’de Avrupa Birliği Su ve Çevre Müktesebatının Uygulanması Alanında Eğiticilerin Eğitimi Projesi,
- Bilgisayar Uygulamaları ve CBS Veritabanı Yardımıyla Arazi Toplulaştırılması Konusunda Teknik Asistanlık Projesi,
- Metropolitan Şehirlerde Hava Kalitesi Yönetiminin İyileştirilmesi Projesi,
- Türkiye Ulusal Orman Envanterinin Oluşturulması Amacıyla Altyapı Kurulumu Projesi,
- Atıksu Arıtım Sektöründe Enerji Verimliliği Projesi,
- Türkiye’de Biyobozunur Atık Yönetimi Projesi,

- İklim Değişikliği ve Enerji Verimliliği Bağlamında Sıhhi Düzenli Depolama Tesislerinden ve Çöplüklerden Kaynaklanan Metan Gazının Belirlenmesi Projesi,
- Türkiye’deki Eski Çöplüklerin Yönetimi Projesi.

MATRA programı kapsamında yukarıda sıralan 23 adet çevre projesinin konuları, çoğunlukla mevzuat uyumlaştırma ve kapasite geliştirme veya güçlendirmeye yönelik projelerden oluşmaktadır. Proje konularının seçimi, programın amacı olan aday ülkeleri üye ülke olma yolunda hazırlamayı destekler nitelikte gerçekleşmiştir.

3.2.4. Yedinci Çerçeve Programı (FP7) ve Türkiye

2007-2013 yıllarını kapsayan Yedinci Çerçeve Programı’nın (FP7) Türkiye’deki koordinasyonunu TÜBİTAK yapmaktadır. 50.5 milyar Avro gibi önemli bir bütçeye sahip olan FP7’nin çevre konusunu ilgilendiren kısmı iş birliği özel programı alt bileşeninde ortaya çıkmaktadır. İşbirliği özel programı alt bileşeninin içinde çevre ve iklim eylemi yer almaktadır.

Çerçeve program, çevre ve iklim değişikliği tematik alanı için 1.90 milyar Avro kaynak aktarımı öngörmüştür (DTM, 2007: 439). Ayrıca 2007-2010 yılları için, Türkiye’ye program kapsamında 67.9 milyon Avro kaynak aktarılmıştır. Çerçeve program, Türkiye’de çevre ve iklim değişikliği ile ilgili projeleri de desteklemektedir. 2007-2010 yılları arasında çerçeve programın iş birliği özel programı kapsamında Türkiye’de desteklediği çevre projelerinin sayısı 3 olup, projelerin konuları biyoçeşitlilik, eko-yenilikçilik ve iklim değişikliğinin etkilerinden oluşmuştur (TÜBİTAK, 2010: 2-6). 2007-2011 yılları arasında çevre ve iklim değişikliği ile ilgili Türk ortakların aldığı fon miktarı aşağıda Tablo 39’da gösterilmiştir.

Tablo 39: 7. Çerçeve Programı Kapsamında Türkiye Performansı (2007-2011) (Milyon Avro)

Alan	Türk Ortakların Aldığı Fon	Türk Ortak Sayısı
Çevre (iklim değişikliği dahil)	8.754,622	47
Toplam	145.102,211	879

Kaynak: (TÜBİTAK, 2012: 41).

Tablo 39’da 2007-2011 yılları arasında Türk ortakların Yedinci Çerçeve programdan aldıkları toplam fon miktarı ile programın alanlarından biri olan çevre ve iklim değişikliği alanından Türk ortakların aldığı fon miktarları gösterilmektedir. Programın tüm alanları için toplam Türk ortak sayısı 879 iken, çevre ve iklim değişikliği alanındaki toplam Türk ortak sayısı 49 olmuştur. Toplam fon miktarı olan yaklaşık 145 milyon Avro’nun yaklaşık 8.7 milyon Avro’su çevre alanına aktarılmıştır. Bu da toplam fon miktarının yaklaşık % 6’lık bir kısmına tekabül etmektedir. % 6’lık

oran, hedefi doğrudan çevre ile ilgili olmayan bir programdan faydalanan Türkiye adına çevre alanında olumlu gelişmeler yaşandığının göstergesi olmuştur.

3.2.5. Ufuk 2020 Programı (Horizon 2020) ve Türkiye

2014-2020 yılları arasında AB 7. Çerçeve Programının devamı niteliğinde olan Ufuk 2020 programının koordinasyonu, çerçeve programlarda olduğu gibi TÜBİTAK tarafından gerçekleştirilmektedir. Yaklaşık 80 milyar Avro bütçesiyle, 2014-2020 yılları arasında yürürlükte kalacak olan AB'nin yeni araştırma ve yenilik programı, Avrupa'da büyüme ve yeni istihdam yaratılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Öner, 2017: 11).

Ufuk 2020'nin temel bileşenlerinden biri olan 'Toplumsal Sorunlara Çözümler' başlığı altında iklim değişikliği, çevre, kaynak verimliliği ve hammaddeler konularını içeren bir başlık bulunmaktadır. Bu başlığa ait bütçe dağılımı aşağıda Tablo 40'ta verilmiştir.

Tablo 40: Toplumsal Sorunlara Çözümler Alt Alanına Ait Bütçe Dağılımı (2014-2020)
(Milyar Avro)

Programın Toplam Bütçesi	35.763
Sağlık, Demografik Değişim ve Refah	13.557
Gıda Güvenliği, Sürdürülebilir Tarım ve Ormancılık, Deniz, Denizcilik ve İç Su Araştırmaları ve Biyo-ekonomi	3.851
Güvenli, Temiz ve Verimli Enerji	5.931
Akıllı, Temiz ve Entegre Ulaşım	6.339
İklim Değişikliği, Çevre, Kaynak Verimliliği ve Hammaddeler	3.081
Değişen Dünya'da Avrupa - Kapsayıcı, Yenilikçi ve Yansıtıcı Toplumlar	1.309
Güvenli Toplumlar - Avrupa ve Vatandaşlarının Güvenliğinin ve Bağımsızlığının Korunması	1.695

Kaynak: (AB Bakanlığı ve TÜBİTAK, t.y.: 12).

Tablo 40'ta sağlık, demografik değişim ve refah alanı, bütün planlama süresi için önerilen 13.557 milyar Avro'luk fonlama ile Avrupa Komisyonu tarafından belirlenen alanlar içinde en yüksek bütçeye sahip olan alan olmuştur. Çevre ve iklim değişikliği alanı ise, yaklaşık 3 milyar Avro ile toplumsal sorunlara çözümler başlığına ayrılan toplam bütçe olan yaklaşık 35 milyar Avro'nun % 10'luk kısmına sahip olmuştur.

Türkiye, Ufuk 2020 programından 2018 yılının Mart ayına kadar 484 adet proje için toplam 112 milyon Avro AB katkısı almıştır (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği [TMMOB], 2018: 44). Türkiye'de, 484 adet projenin içinde çevre ve iklim eylemi konulu projeler de oluşturulmuştur. Çevre ve iklim eylemine yönelik bazı projeler şunlardır (Ufuk 2020 (t.y.), <https://ufuk2020.org.tr/tr/basari-hikayeleri/cevre-ve-ham-maddeler>):

- Doğa Esaslı Çözümlerle Kentlerin Yeniden Doğallaştırılması İçin Yeni Strateji Projesi,
- Yüksek Hacimli Belediye ve Araba Atıklarının Geri Dönüşüm ve Tekrar Kullanımını Arttırıcı Eko-tasarım ve Döngüsel İş Modelleri Projesi,
- Endüstriyel Ortak Yaşam Projesi,
- Büyük Hacimli Kentsel Atıkların Yüksek Katma Değerli Ürünlere Dönüştürülmesi Projesi,
- Düşük Maliyetli Atık Su Yeniden Kullanım Teknolojileri Projesi.

Bu projelerin yanında, 2019 yılında çağrı teklifine çıkan başka projeler de bulunmaktadır. Bunlar, Era-net Cofund projesi, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda yeşil ekonomi projesi ve düşük karbon, iklim değişikliğine dayanıklı gelecek projelerinden oluşmaktadır.

3.2.6. Sivil Toplum Diyalogunun Güçlendirilmesi Programı ve Türkiye

Türkiye ile AB üyesi ülkelerden biri veya birkaçının ortak bir konu üzerinde bir araya gelerek, toplumların birbirlerinin kültürlerini tanımaları, bilgi alışverişinde bulunmaları ve böylece sürdürülebilir karşılıklı bir anlayış geliştirmeleri amacıyla oluşturulmuştur. Program, 350 projeye yaklaşık 42.5 milyon Avro tutarında destek sağlamıştır. Alt bileşenlerinden biri olarak çevreyi de alan programın altında çevre hibe programı da bulunmaktadır. Çevre hibe programı, 15 adet projeye toplam 2.5 milyon Avro kaynak aktarmıştır. Çevre hibe programı kapsamındaki projeler şunlardır (Sivil Toplum Diyalogu (2017), http://siviltoplumdiyalogu.org/wp-content/uploads/2017/07/STDIV-PROJE_KAZANIMLARI-KITABI-small.pdf):

- Kadın ve Çevre Projesi,
- Yağmur Hasadı Projesi,
- Türkiye Çöpünü Dönüştürüyor Projesi,
- Doğa İçin Sanat Projesi,
- Türkiye Ormanlarında AB Doğa Koruma Projesi,
- İş Dünyası İçin Çevresel Ayak İzi Projesi,
- Küçük Akbabaları ve Şahkartaları Koruma Projesi,
- Gökçeada Sualtı Parkı Projesi,
- Bozayıların Korunması Projesi,
- Yeşil İklim, Yeşil Ekonomi Projesi,
- İklim Değişikliği İçin Sivil Diyalog Projesi,
- Düşük Karbon Projesi,
- Turnalarımızı Birlikte Koruyalım Projesi,
- Yunanistan ve Türkiye'deki Doğal Orkideleri Koruma Platformu Projesi,
- Gözüm Sende Karadeniz Projesi.

Çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren programlardan biri olmasına rağmen, çevre tematik alanı için bir alt program açmayı ihmal etmeyen Sivil Toplum Diyalogunun Güçlendirilmesi programı, kirlilik, iklim değişikliği, doğa koruma ve biyolojik çeşitlilik türlerinin korunması konularına öncelik vermiş ve bu konulara ilişkin çevre projelerine destek olmuştur.

3.2.7. Sınırötesi İşbirliği Programı ve Türkiye

IPA-I döneminde sınırötesi iş birliği, IPA-II döneminde ise bölgesel ve sınırötesi iş birliği olarak yer alan IPA bileşenlerinden biri olan bu program, ekonomik ve sosyal kalkınmaya yönelik komşu bölgelerle iş birliğinin artırılmasını amaçlamıştır. Sınırötesi iş birliği kapsamında, IPA-I döneminde Türkiye'ye 20.6 milyon Avro kaynak ayrılmıştır.

Sınırötesi İşbirliği programınının altında, Bulgaristan-Türkiye Sınırötesi İşbirliği programı ve Karadeniz Havzasında Sınırötesi İşbirliği programları bulunmaktadır (Efe, 2017: 231,234,235; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2016: 7). Öncelikleri sıralanırken çevre konusuna da yer veren bu programın alt programlarından biri olan Türkiye-Bulgaristan Sınırötesi İşbirliği programı kapsamında çevre projeleri oluşturulmuştur. Bu projelere örnek olarak, Yıldız Dağlarında Biyolojik Çeşitliliğin ve Doğal Kaynakların Korunması ve Sürdürülebilirliğin Geliştirilmesi projesi ve Türkiye-Bulgaristan Sınır Bölgesinde Sel Tahmini ve Kontrolü İçin Kapasite Geliştirilmesi projesi verilmektedir. Yıldız Dağları'na yönelik oluşturulan projede AB katkısı yaklaşık 1.86 milyon Avro, ulusal katkı yaklaşık 0.19 milyon Avro, toplam katkı ise yaklaşık 2.05 milyon Avro olmuştur. Türkiye-Bulgaristan sınır bölgesine yönelik oluşturulan projede ise, AB katkısı yaklaşık 3.25 milyon Avro, ulusal katkı yaklaşık 0.83 milyon Avro, toplam katkı ise yaklaşık 4.08 milyon Avro olmuştur (ABGS), 2007: 44).

Çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren bu program, özellikle iki veya daha fazla sayıda ülkeyi ilgilendiren projelere yer vererek, sınırötesi işbirliğini güçlendirmeye çalışmaktadır. Çevre alanındaki proje örneğine bakıldığında, Türkiye-Bulgaristan sınırında meydana gelebilecek bir doğal afete önlem alınmasını içeren bir proje görülmektedir. İşte bu noktada program, sınırötesi işbirliği hedefine birden fazla ülkeyi ilgilendiren bir projenin hayata geçirilmesini sağlayarak ulaşmıştır.

Çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren AB hibe programlarının hemen hemen hepsinin Türkiye'deki çevre alanına katkıları olduğu gözlemlenmiştir. Bu katkılar, kimi zaman hibe olarak gerçekleşmiş, kimi zaman da AB'nin bir finansman kurumu olan AYB kaynaklı kredilerle gerçekleşmiştir. Bu noktada Türkiye'ye düşen görev, bu yardımları en iyi şekilde çevre alanına aktarmak ve AB çevre standartlarını yakalayarak, çevresel düzenlemeler ve uygulamaların her geçen gün kalitesinin yukarı yönlü gelişmesini sağlamaktır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Tarih boyunca iktisadi gelişmelerin yan etkileriyle birlikte çevre sorunlarının da geliştiği görülmüştür. Özellikle hızlı nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan tüketim artışı, sanayileşme ve bu nedenlerle enerji kullanımının artması çevre kirliliğini ortaya çıkaran en önemli hususlar olarak karşımıza çıkmıştır. Hızlı nüfus artışı, nüfus artışının beraberinde getirdiği çarpık kentleşme ile sanayileşme sonrasında ortaya çıkan çevre sorunları hava, su, toprak, gürültü ve diğer kirlilik sorunlarını yaratmıştır.

Ülkeler, çevre sorunlarının önlenmesi için bir takım tedbirler almakta ve düzenlemeler yapmaktadırlar. Çevre alanında gerçekleştirilen bu tedbirler ve düzenlemelere genel olarak çevre politikası denmektedir. Ülkeleri çevre politikaları oluşturmaya yönelten en önemli neden giderek yoğunlaşan çevre sorunlarının sürdürülebilir gelişmeyi tehdit etmesi olmuştur. Özellikle son zamanlarda dünya ülkelerinde uygulanan ve tüm dünya ülkelerini de uygulamaya yönelten yeni çevre politikaları çerçevesinde ekonomik araçlar kullanılmaya başlanmıştır. Bu araçların en önemli özelliği, kirlenene karşı sorumluluk ve cezalar yüklemesi, çevresel tedbirler alanlara ise sübvansiyon ve teşvikler sağlamasıdır. Bu ceza ve ödül sistemi, çoğu ülkede başarı yakalamakta ve ülke halklarında da çevre bilincinin oluşması noktasında çok önemli faydalar sağlamaktadır. Sadece ülkelerin çevre politikası uygulamaları, çevre sorunları ile baş edebilmek için yeterli değildir. Özellikle halkın çevre konusunda bilinçlenmesi ve doğrudan bu sürece dahil olması, çevre sorunlarının aşılmasında önemli bir faktör olarak bu süreçte yerini almaktadır.

Ülkeleri çevre politikası oluşturmaya iten bir diğer neden olarak, 1972 BM Stockholm Çevre Konferansı'nın gerçekleşmiş olmasını vermek isabetli olacaktır. BM nezdinde uluslararası düzeyde ilk kez bir çevre konferansı düzenlenmiş ve çevre ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Tüm dünya ülkeleri, bu Konferansa kulak kabartmış ve olan biteni dikkatlice takip etmiştir. Böyle bir gelişmeye asla kayıtsız kalamayacak bir entegrasyon olan AB, derhal Paris Zirvesi adı altında çevreye yönelik bir zirve düzenlemiş ve bu Zirve'de çevreye yönelik kararlar alınmasını sağlamıştır. O dönem için tüm AB ülkeleri bu Zirve ile ortak bir çevre politikası oluşturma yolunda ilk adımı atmıştır. Zirve sonrasında AB'de çevre eylem programı oluşturulmuş ve çevreye yönelik yapılacak eylemler bu programda yerini almıştır.

Avrupa Birliği'nde çevre sorunları, kuruluş antlaşmaları olan 1951 yılındaki Paris Antlaşması'nda ve 1957 yılındaki Roma Antlaşması'nda doğrudan yer almamıştır. Ancak 1987 yılındaki Avrupa Tek Senedi ile kurucu antlaşmalara girebilen çevre konusu, 1992 yılındaki

Avrupa Birliği'ni Kuran Antlaşma olarak da bilinen Maastricht Antlaşması'yla AB hedefleri arasına girmeyi başarmıştır. Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'nın imzalanmış olduğu tarihlerde çevre kirliliği ve çevreye zarar veren tehditler ciddi boyutta sorunlar teşkil etmediği için Roma Antlaşması'nda çevreye atıfta bulunulmamıştır. Roma Antlaşması'nın ikinci maddesi ile yaşam kalitesinin iyileştirilmesi hususunda bir düzenleme yapılmış, ancak Antlaşma'da Birliğe üye ülkelerin bağlayıcı bir çevre politikası olması gerekliliğinden söz edilmemiştir.

AB'ye üye ülkelerin bağlayıcı ortak bir çevre politikası oluşturması başlangıçta AB'nin kalburüstü üye ülkelerden oluştuduğu dönemlerde mümkün iken, AB'nin genişleme yoluna girmesiyle daha zor bir hal almaya başlamıştır. Avrupa Birliği ülkelerinin her birinin farklı ekonomik ve sosyal yapıya sahip olması, Birliğin zayıf bölgelerindeki ülkelere yardımda bulunulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu doğrultuda Avrupa Birliği, başta bütçesinden sağlanan hibe yardımları ve Avrupa Yatırım Bankası tarafından sağlanan ayrıcalıklı krediler olmak üzere Birlik üyelerine ve aday ülkelere, hatta üçüncü ülkeler olarak adlandırılan ülkelere çeşitli mali yardımlarda bulunmuştur. Bunun sonucunda Avrupa Birliği'nin zayıf ekonomili ülkeleri zaman içerisinde kayda değer ekonomik gelişmeler göstermiştir. Bu mali yardımlar vasıtasıyla ilgili ülkeler ekonomik gelişmelerinin yanı sıra tarım, ulaşım, sağlık, eğitim, gençlik, bilim, teknoloji ve nihayet çevre alanında da gelişim göstermeye başlamışlardır.

AB'de ortak çevre politikası oluşturulması sürecinde potansiyel aday ülkelere de mali yardım sağlanarak, o ülkeler tam üye ülke olma yolunda hazır konuma getirilmeye çalışılmıştır. Türkiye, AB ile ortaklık yaratan Ankara Antlaşması'nın imzalandığı 1963 yılından günümüze kadar Birlik ile ekonomik, sosyal ve siyasi alanda sürekli işbirliğine girmiş ve bu doğrultuda Birliğin mali yardım imkanlarından yararlanmışır. Ancak işbirliğine ilişkin diğer konularda olduğu gibi, mali işbirliği alanında da Türkiye için diğer ülkelere farklı bir takım şartlar getirilmiş olması, (örneğin MEDA I programı bünyesinde sadece Türkiye'ye ait proje tekliflerinin Avrupa Parlamentosu'nun onayına sunulması, 1999 yılında Türkiye'nin aday ülke statüsü kazanmış olmasına rağmen, aday ülkelere yapılan yardımlara ilişkin PHARE, ISPA, SAPARD gibi programlardan değil de, Akdeniz ülkelerine yapılan yardım programı MEDA'dan yararlanmaya devam ettirilmesi ve gerekçe olarak da aday ülke programlarının bütçelerinin kesinleştiğinin belirtilmesi vb. gibi) Türkiye'nin Avrupa Birliği mali yardımlarından yeterli ölçüde yararlanmasını güçleştirmiştir. Başlangıçta, üçüncü ülkeler olarak adlandırılan ülkeler kategorisinden mali yardım sağlanan Türkiye'ye 1999'da adaylık statüsü verilmesi ve 2005'te tam üyelik müzakere sürecine başlamasıyla birlikte mali yardımlar noktasında AB tarafından daha fazla katkı sağlandığı söylenebilir. Bu katkılar ülkelerin bir çok politika alanını ilgilendirmekte, bu politika alanlarından birini de çevre alanı oluşturmaktadır.

Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olduğundan dolayı çevre sorunları ile geç tanışmış, 1973 yılından itibaren uygulamaya konulan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (ÜBYKP) çevreden ve çevre sorunlarından ilk kez söz edilmiştir. Son kalkınma planı da dahil olmak üzere ÜBYKP'den itibaren tüm kalkınma planlarında çevre sorunları ile ilgili çeşitli kararlar alınmış ve bu alana yönelik temel politikalar oluşturulmuştur. Türkiye'nin çevre mevzuatının oluşturulmasına, Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasında imzalanan ve ortaklık ilişkisini öngören Ankara Antlaşması ışık tutmuştur. Ortaklık Antlaşması ile birlikte, Türkiye yüzünü tamamen AB'ye çevirmiş, AB'de gerçekleşen gelişmeler ülke gündemini belirleyen en önemli konular haline gelmiştir.

Çevre yatırımlarını gerçekleştirmek üzere yararlanıcı ülkelere yönelik programlar oluşturan AB, Konsey tüzükleriyle çevre politikasına yönelik kararlar alarak, çevre politikası araçlarını belirlemiş ve özellikle mali araçlardan biri olan çevre hibe programlarının böylelikle yasal bir zemine oturmasını sağlamıştır. Yasal zemin üzerine inşa edilen çevre hibe programlarının amacı, AB içinde bulunan ülkelerde çevre alanındaki eksikliklerin tespit edilerek, yapılacak mali yardımlarla bu eksikliklerin düzeltilmesi ve AB'deki ülkeler içindeki çevresel farklılıkları en aza indirgeyerek çevre alanında bir bütünlük oluşmasının sağlanmasıdır.

Bu çalışmanın amacı da, AB tarafından sağlanan çevre hibe programlarından Türkiye'nin ne ölçüde yararlandığını saptamaktır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, bu çevre hibe programlarının para birimi cinsinden önce AB'deki çevre alanına, sonra Türkiye'deki çevre alanına ne tutarda destek olduğunu ortaya koymuştur. Üç temel bölümden oluşan çalışmada, tümünden gelim yöntemi kullanılmıştır. Her bir bölüm için literatür araştırması yapılmış ve elde edilen veriler tablo veya grafikler eşliğinde analiz edilmiştir. Çalışma, bir çok kişinin düşündüğü gibi AB'nin Türkiye'ye yeteri düzeyde mali yardım sağlamadığı düşüncesinden hareketle hazırlanmaya değer bulunmuş, çalışma sonunda da böylesine bir düşüncenin gerçekten var olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular aşağıda belirtilmiştir.

AB tarafından çevre alanında ilk olarak 1982 yılında program ismi belirtilmeden gerçekleştirilen çevre fonlaması ile 6.5 milyon ECU bütçe ayrılmış ve bu bütçe temiz teknolojilerin geliştirilmesi, doğal kaynakların korunması, doğal çevrenin korunması ve yeni meslekler ve işler yaratmaya yardımcı olacak çevresel önlemler konulu temalar için harcanmıştır. 1983 yılında ise, 1982 yılında gerçekleştirilen çevre katkısının devamı gerçekleşmiş, ancak tutar olarak 1982 yılı rakamları yakalanamamıştır. 1983 yılında çevre için ayrılan kaynak 2.85 milyon ECU'ya düşürülmüştür. 1982 ve 1983 yılında gerçekleştirilen çevreye yönelik katkıları içeren düzenleme, çevre alanında AB tarafından gerçekleştirilen ilk katkılar olması yönüyle son derece önemlidir. Bu düzenleme, daha sonra oluşturulacak çevreye yönelik programların da temelini oluşturmuştur.

1982 ve 1983 yılındaki çevreye yönelik katkılardan sonra AB, 1984 yılında bir çevre programı olan ACE programını Konsey Tüzüğü ile hayata geçirmiştir. İki döneme ayrılarak

düzenlenen ve toplamda 7 yıl yürürlükte kalan ACE programı ile çevre alanına toplam 158 proje için 101 milyon ECU kaynak ayrılmıştır. ACE programı sonrasında AB bünyesinde Konsey Tüzükleri oluşturularak, 1991 yılında MEDSPA, NORSPA ve ACNAT programları hayata geçirilmiştir. Akdeniz ülkelerine yönelik bir çevre programı olan MEDSPA ile Akdeniz ülkelerindeki 198 projeye 38 milyon ECU kaynak aktarılmıştır. Öte yandan Kuzey ülkelerine yönelik oluşturulan NORSPA programı içinse, Kuzey ülkelerine toplam 38 projeye 16.5 milyon ECU kaynak sağlanmıştır. Yine 1991 yılında bir başka çevre hibe programı olarak oluşturulan ACNAT isimli program, Konsey Tüzüğü ile yürürlüğe girmiş ve 12 adet projeye destek sağlamıştır. Ancak ömrü, çevre ile ilgili daha kapsamlı bir program olan LIFE programının oluşturulması nedeniyle çok uzun olmamıştır.

Başlangıçta, fonlama tutarları düşük düzeylerde olan bu programların yerini 1992 yılında oluşturulan ve AB'nin en önemli çevre hibe programı olan LIFE programı almıştır. LIFE programı, AB'nin çevre alanına en fazla katkı sağladığı biricik çevre hibe programıdır. Program, 1992'den günümüze değin yaklaşık 5000 adet çevre projesine yaklaşık 7.5 milyar Avro kaynak sağlamıştır.

1992 yılından günümüze gelene kadar LIFE programı, beş ayrı döneme ayrılmıştır. Bu beş dönem içinde LIFE-I dönemi (1992-1995) için 731 projeye 400 milyon ECU, LIFE II dönemi (1996-1999) için 875 projeye 450 milyon ECU, LIFE III dönemi (2000-2006) için 1157 proje için 957 milyon Avro, LIFE + dönemi (2007-2013) için 1408 proje için 2.143 milyar Avro, LIFE (2014-2020) dönemi içinse çalışmanın oluşturulduğu döneme kadar 741 projeye 3.4 milyar Avro kaynak sağlanmıştır.

Türkiye için bu programlar hakkında elde edilen bulgularda, ilk olarak LIFE öncesi dönemde ACE, MEDSPA, NORSPA ve ACNAT programlarından Türkiye'nin yararlanmadığı gözlemlenmiştir. Çünkü bu programlar o dönem için sadece AB üyesi ülkelere kaynak aktarımı gerçekleştirilen programlar olarak yürürlükte kalmıştır. Türkiye, LIFE programıyla birlikte AB'nin çevreye yönelik yardımlarından ilk kez yararlanmaya başlamıştır. LIFE programından 1992-2006 yılları arasında faydalanan Türkiye, bu program ile o dönem için diğer yararlanıcı ülkelerle kıyaslandığında çok da yüksek olmayan tutarda kaynak kullanmıştır. Türkiye'nin 1992-1999 yılları arasında pek fazla hibe alamamasının nedeni, kendisine henüz o yıllarda AB tarafından adaylık statüsünün verilmemesi olmuştur. Ancak, 1999 Helsinki Zirvesi ile adaylık statüsünü kazanan Türkiye'nin aldığı hibe tutarında önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Türkiye, LIFE programı bünyesinde 1992-2006 yılları arasında toplam 32 adet proje için AB'den 8.5 milyon Avro kaynak sağlamıştır. Bu projelerin finansmanına ulusal katkı paylarının da olduğu unutulmamalıdır.

2002-2006 yılları için AB'nin öngördüğü Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı kapsamında Türkiye'de çevre ile ilgili toplam 16 projeye yaklaşık 150 milyon Avro kaynak aktarılmıştır. 2007 yılı itibariyle aday ülkelere yapılan yardımları tek bir çatı altında toplayan AB,

2007-2013 yıllarını kapsamak üzere Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA I) adı altında bir yapılanmaya gitmiştir. Bu yapılanma içinde çevreye yönelik bir program oluşturulmuş (Çevre Operasyonel Programı) ve buradan Türkiye'ye çevre ile ilgili 811 milyon Avro kaynak sağlanmıştır. Bu rakam ile program kapsamında 58 adet projeye finansman sağlanmıştır. 2014-2020 yılları arasını kapsayan ve halen yürürlükte olan IPA II dönemi için ise, Türkiye'de çevre alanına yönelik bir program olan Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı oluşturulmuştur. Bu program kapsamında projeler halen gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Programın Türkiye'de çevreye yönelik hibe taahhüt tutarı yaklaşık 650 milyon Avro olmuştur. Bu rakam şu an için halen devam eden 33 adet projeye aktarılacaktır.

Diğer taraftan AB, yukarıda değinilen çevre hibe programlarının dışında diğer alanlara yönelik programlar aracılığıyla da çevre hibeleri sağlamıştır. Bunlara MEDA, YAP, EUROMED, ISPA, SAPARD, CARDS, PHARE, FP7, UFUK 2020 vb. gibi programlar örnek olarak verilebilir. Bu programların çoğundan Türkiye, mali yardımlar almıştır. Türkiye'nin çevreyi doğrudan ilgilendiren hibe programlarından aldığı hibe tutarları kadar olamasa da, yine de Türkiye bu programlardan önemli ölçüde çevreye yönelik destekler almıştır.

Çalışmanın hazırlanması sürecinde, Türkiye'nin mali yardımlardan yararlanma noktasında bir takım zorluklar yaşadığı gözlemlenmiştir. Türkiye'nin aday ülke statüsüne geçişiyle birlikte daha fazla yardım almaya başladığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin adaylık statüsü sonrası dönemde çevre ve diğer alanlarda diğer ülkelere oranla daha fazla tutarlarla desteklenmesi yanılmamalıdır. Türkiye'nin kıyaslandığı ülkelerle Türkiye'nin nüfusu karşılaştırıldığında arada büyük farkların olduğu, ancak yapılan yardımlara nüfus üstünlüğünün yansımadağı görülmektedir. Çevre ile ilgili alan için nüfusun ne kadar önemli olduğu ortadadır. Nüfusun fazla olması, çevresel sorunları arttıracak, bu sorunların düzeltilmesi için de daha fazla finansmana ihtiyaç olacaktır. Bunu düşün(e)meyen AB, Türkiye'nin nüfusunu gözetmeden hibe yardımlarının paylaşılmasını gerçekleştirmektedir. En azından çevre alanına yönelik desteklerde nüfus boyutu dikkate alınmadan paylaşılma yapılmamalıdır. Bu durum AB tarafından derhal düzeltilmeli ve Türkiye'ye olan yardımlar nüfus boyutu da dikkate alınarak gerçekleştirilmelidir. Türkiye, bunu gerekçe göstererek AB'den bu durumun düzeltilmesini istemelidir.

AB'nin mali yardımları dağıtması noktasında Türkiye'nin AB nezdinde lobicilik faaliyetlerini arttırması gerekmektedir. Gerek çevre alanındaki müzakarelerde gerekse AB ile Türkiye arasındaki ikili münasebetlerde hem çevre sektöründe hem de diğer sektörlerde dağıtılacak mali yardımlarda nüfus kriterinin mutlaka dile getirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca, Türkiye'nin daha fazla tutarda mali yardım alabilmesi için AB'nin hazırladığı İlerleme Raporları'nda çevre başlıklı alana ilişkin önerileri dikkate alması gerekmektedir. AB'nin çevre alanına yönelik ısrarla üzerinde durduğu husus tam anlamıyla AB ile Türkiye arasında çevre

mevzuatı uyumunun sağlanamamış olmasıdır. AB'nin Türkiye'ye çevre alanında mali yardımları Türkiye'nin beklediği tutarda göndermemesinin nedenini bu durum oluşturmuş olabilir. Bu noktada Türkiye mevzuat uyumu noktasında eksiklikleri tamamlamalıdır. Eksiklikleri tamamladıktan sonra, AB'nin Türkiye'ye çevreye yönelik mali yardımlarını arttırması beklenmektedir.

Bir diğer eleştiri de, projelerin hazırlanması noktası üzerinedir. Projelerin hazırlanması süreci oldukça teknik bilgi gerektiren bir işlem olup, bu alanda ülkemizde proje hazırlama noktasındaki eksiklikler fonlardan yararlanmayı kısıtlamaktadır. Bu noktada yerel yönetimlere görevler düşmektedir. Yerel yönetimler proje hazırlama kursları açarak, projelerden yararlanmak isteyenlere yardımcı olmaya çalışmalıdır.

Mali yardımların programlar vasıtasıyla aktarılmasında yerel yönetimleri ilgilendiren bir diğer önemli husus, yerel yönetimlerin sadece mali yardımlardan yararlanabilen kurum olarak bu süreçte yer almasıdır. Mali yardımların dağıtılması sürecinde yerel yönetimlere görevler verilmelidir. Merkezi yönetimin kontrolünde işleyen bu süreç, çok uzun zaman alabilir ve bu durum da projelerin hayata geçirilip, çevresel düzenlemelerin derhal yapılmasını engelleyebilir. Tüm bu hususlar, yaşam kalitesinin yükselmesini engellemektedir. Yerel yönetimlere çevreyi ilgilendiren hibe programları alanında yetkiler verilmeli, yerel yönetimler bu programlar aracılığıyla mali yardımların aktarılmasında yetkili kılınmalıdır. O yöre için çevre ile ilgili hangi düzenlemelerin yapılması gerektiğini, hangi projenin yürürlüğe girmesi gerektiğini en iyi bilen yine belediyeler ve diğer yerel yönetimler olarak karşımıza çıkmaktadır. O yöredeki eksikliklerin tespit edilmesi noktasında hayati öneme sahip olan yerel yönetimler, bu anlamda unutulmamalıdır.

Bir diğer sorun alanı ise proje sürelerinin çok uzun soluklu olmasıdır. IPA I döneminde teklif edilen projelerin birçoğunun IPA II döneminin sonuna gelinmesine rağmen hala sonuçlandırılmadığı görülmektedir. Bu, çevre kalitesinin yükseltilmesini engeller nitelikte bir durum oluşturmaktadır. Bir diğer nokta ise, projelerin hayata geçirilmesinde merkezi yönetim kuruluşlarının yetkisinin çok fazla olmasından kaynaklı olarak, bu noktada bürokrasinin çok olduğu ve paraların aktarılması sürecine de bu durumun yansdığı hususudur. Özellikle katı atık yönetimi projeleri, içme suyu temini projeleri ve atık su arıtma tesisi projeleri gibi projelerde inşaat yapım işleri bulunduğundan dolayı, inşaatta çalışanlar paralarını zamanında alamadıklarından, işler aksamakta ve projelerin hayata geçirilmesi gecikmektedir; bu da çevre kalitesinin yükseltilmesi hedefini olumsuz etkilemektedir.

Türkiye'de vatandaşların çevre konusunda sorunlar olduğuna yönelik düşünceleri yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Çevre bilincinin gelişmemiş olması, bu noktada en büyük sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre bilincinin yeterince gelişmemiş olması, çevre eğitiminin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunu gidermek için öncelikle Türkiye'de çevre alanında eğitimin arttırılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Eğitim yeterli seviyeye getirilip,

yaygınlaştırılırsa toplumda çevre bilinci gelişerek çevreye duyarlı bireyler yetişmiş olacaktır. Çevre eğitimi almış bir toplumda, çevreye yönelik olarak kalıplaşmış sabit davranışların yerleşmesi en azından geleceğe dair bir çevre duyarlılığının oluşmasını sağlayacaktır. Çevre duyarlılığı tam anlamıyla oluşmuş olan bir toplumun çevre sektöründeki eksikliklerini giderme noktasında mali yardımlara pek de ihtiyacı kalmayacaktır.

Diğer taraftan AB'ye ihtiyaç duymadan Türkiye'de çevre sektörüne yönelik olumsuzlukları giderme noktasında bir takım öneriler getirilebilir. Herşeyden önce, çevre mevzuatının gözden geçirilerek gerekli düzeltmelerin yapılması gerekmektedir. Bunun yanında, diğer politikalar oluşturulurken, çevre menfaatlerinin göz önünde bulundurulması gerekmekte ve çevre politikalarının diğer politikalarla uyum içinde oluşturulması gerekmektedir. Çevreyi ilgilendiren tüm sorunların çözümünde ortak payda bireylerdir ve şüphesiz bireylerin çevre konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bireyler, çevre bilincinin oluşması için ya kendileri araştırarak durumu fark edip, harekete geçmeli ya da merkezi yönetim, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları bir takım girişimlerde bulunarak kamuoyunda bilincin oluşmasına katkı sağlamalıdır.

Sonuç olarak, yapılan kimi kestirime göre Türkiye'nin çevre konusunda AB'ye tam uyum sağlayabilmesi için 60 milyar Avro dolayında kaynağa gereksinimi bulunmaktadır. AB'ye çevre alanında uyumun sağlanması konusunda önümüzde duran tek engel mali sorunlar değildir. Mali sorunların yanında, teknik olanakların yetersizliği, nitelikli personel eksikliği ve çevre bilincinin yeterince gelişmemiş olmasını da mali sorunların yanına eklemek gerekir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akdur, Recep (2005), **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyumunu**, 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Acartürk, Ertuğrul ve Özgür, Hüseyin (2004), “Teoride ve Türkiye’de Desantralizasyon”, Abdullah Yılmaz ve Mustafa Ökmen (Ed.), **Kamu Yönetimi**, 1. Baskı içinde (143-182) Gazi Kitabevi, Ankara.
- Akçay, Belgin (2014), Ekonomik ve Parasal Birlik, Belgin Akçay ve İlke Göçmen (Ed.), **Avrupa Birliği Tariğe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Güncellenmiş 2. Baskı İçinde (360-379), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Akder, Ahmet Halis (2014), “Tarım Politikası”, Belgin Akçay ve İlke Göçmen (Ed.), **Avrupa Birliği Tariğe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Güncellenmiş 2. Baskı İçinde (411-437), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Aktan, Can vd. (2004), **Yeni Avrupa ve Türkiye**, Sepam Yayınları, Ankara.
- Ankara Ticaret Odası (2011), **AB Mali Yardımları**, Ankara, www.atonet.org.tr (09.08.2018).
- Arslan Olcay, Ceran (2016), “Avrupa 2020 Stratejisi Doğrultusunda Ortak Tarım Politikasının Değişim Trendleri ve Yönelimleri”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 15 (2) 97-124.
- Ataç, İnci (2006) “AB’den Türkiye’ye Milyarlarca Euro’luk Yardım Yolda”, **Kriter Dergisi**, 45-51.
- Atan, Murat ve Özağ, Filiz (2003), “Avrupa Birliği’nin Genişleme Sürecinde Türkiye ve Diğer Aday Ülkelerin Ekonomik/Sosyal Performanslarının Karşılaştırılması”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2003(2), 9-27, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287711> (07.12.2018).
- Avrupa Birliği Bakanlığı (2017), **Sivil Toplum Diyalogu Proje Kazanımları**, Ankara. <http://siviltoplumdiyalogu.org/wp-content/uploads/2017/07/STDIV-PROJE-KAZANIMLARI-KITABI-small.pdf> (12.11.2018).
- Avrupa Birliği Bakanlığı (t.y.), **Türkiye – AB Mali İşbirliği**, Nr.08, Ankara https://www.ab.gov.tr/files/rehber/08_rehber.pdf (07.11.2018).
- Avrupa Birliği Bakanlığı, **AB’ye Genel Bakış**, Nr.02, Ankara. https://www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf (09.10.2018).

- Avrupa Birliği Bakanlığı ve TÜBİTAK (t.y.), **Horizon 2020 Programı**, Ankara, https://www.ab.gov.tr/files/SBYPB/birlik%20programlari/horizon_2020_programi.pdf (03. 11.2018).
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2007), **Avrupa Birliği-Türkiye Mali İşbirliği**, Ankara. <https://www.ab.gov.tr/files/pub/abtmi.pdf> (08.07.2018).
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2009), **Avrupa Birliği Terimleri Sözlüğü**, Matus Basımevi, Ankara.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (2016), **İlham Veren ykler Avrupa Birliği Türkiye Mali İlişkileri**, Ankara, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2017-02/Final%20Handbook-TR%20version.pdf> (19.10.2018).
- Avrupa evre Ajansı, (2005), **Avrupa’da çevrenin Mevcut Durumu ve Görünümü Bütünleşik Değerlendirme**, 1.Baskı, https://www.eea.europa.eu/tr/publications/state_of_environment_report_2005_1/SOER_PartA_TR.pdf/view (09.12.2018).
- Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma Taslağı (2003), Avrupa Konvansiyonu, (18.07.2003). <http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/850TR.pdf> (13.10.2018).
- Ay, Serkan (2009), ‘‘Avrupa Birliğine Aday Olan lkelerde Ormancılık Alanında Verilen Yardım ve Destekler’’, **II. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 456-465. <http://ormanweb.sdu.edu.tr/ormis/bildiriler/46.pdf> (11.11.2018).
- Aydın, Ahmet Hamdi ve çamur, mer (2017), ‘‘Avrupa Birliği evre Politikaları ve evre Eylem Programları zerine Bir İnceleme’’, **Bingl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(13), 21-44. <http://busbed.bingol.edu.tr/download/article-file/299770> (18.12.2018).
- Aytaç, Deniz (2011), ‘‘Türkiye’de Enerji Etkinliğini Sağlama ve evresel Kirlenmeyi Engellemede Enerji zerindeki Zımnı Vergi Oranlarının Etkisi’’, **Maliye Dergisi**, (160), 392-410. https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/160/019.pdf (11.10.2018).
- Bal, Hasan ebi (2013), ‘‘Dünyada ve Türkiye’de Kirlilik İzinleri Piyasaları ve evre Sorunlarının zmnde Bu Piyasaların Etkinliği’’, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, (7), 194-217, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/84419> (22.11.2018).
- Batal, Salih (2010), ‘‘Avrupa Birliği evre Politikalarının Temel zellikleri, **Mevzuat Dergisi**, 13(148), <https://www.mevzuatdergisi.com/2010/04a/06.htm>
- Bıyıklı, Gamze (2009), **Avrupa Birliği evre Politikaları ve Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bilgin, A. Aslı (2014), “Çevre Politikası”, Belgin Akçay ve İlke Göçmen (Ed.), **Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Güncellenmiş 2. Baskı İçinde (514-535), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Bilici, Nurettin (2005), **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Bilici, Nurettin (2013a), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 6. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Bilici, Nurettin (2013b), **Avrupa Birliği ve Türkiye Mali Yardımlar, Vergileendirme**, 6. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Biyan, Özgür ve Gök, Musa (2014), “Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Vergilerinin Uygulanışı:Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(2), 281-310. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/86087> (18.11.2018).
- Bozkurt, Enver vd. (2005), **Avrupa Birliği Temel Mevzuatı**, 1. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Bozkurt, Yavuz (2010), **Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Çevre Politikalarının Dönüşümü**, 1.Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Budak, Sevim (2000), **Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası: Avrupa Topluluğu’nun Çevre Politikası ve Türkiye’nin Uyum Sorunu**, 1.Baskı, Büke Yayınları, İstanbul.
- Bulaç, Ali (2001), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 1. Baskı, Zaman Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul.
- Can, Fatih (2016), “Çevre Politikasının Ekonomik Araçları”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 9(3), 58-73.
- Canbolat, İbrahim S. (1994), **Uluslararası Siyasal Sistem Avrupa Topluluğu Avrupa Birliği Örneği**, 1. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Canbolat, İbrahim S. (2002), **Avrupa Birliği Uluslararası Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal, Jeopolitik Analizi**, Alfa Kitabevi, İstanbul.
- Candan, Armağan (2003), **Avrupa Birliği Çevre Politikası**, 15 Soruda 15 AB Politikası Serisi İKV Yayınları, Nr.6, İstanbul.
- Candan, Tolga (2014), Konsey/Bakanlar Konseyi, Belgin Akçay ve İlke Göçmen (Ed.), **Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Güncellenmiş 2. Baskı İçinde (171-185), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Canpolat, Seda (2009), **Çevre Vergileri ve Türkiye Uygulaması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ceyhan, Haluk ve Gönen, Emre (1990), “Çevre Sorunları: Avrupa Toplulukları ve Türkiye Politikalarının Karşılaştırmalı İncelenmesi”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını**, Nr.(83), İstanbul.
- Ceyhan, M. Said ve Özcan, Özlem Sema (2016), “Türkiye - AB Mali İşbirliği IPA I Ve IPA II Projeleri Çerçevesinde Bölgesel Rekabet Edebilirlik Programı (BROP) Ve Uygulamaları”, **Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 7 (14), 385-406. <http://iibfdergi.bartın.edu.tr/wp-content/uploads/2018/11/17-T%C3%BCrkiye-AB-Mali-%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi-IPA-I-ve-IPA-II-Projeleri-%C3%87er%C3%A7evesinde-B%C3%B6lgesel-Rekabet-Edebilirlik-Program%C4%B1-BROP-ve-Uygulamalar%C4%B1.pdf> (13.11.2018).
- Cihangir, Yazgı (2010), **Avrupa Birliği Bilgi Toplumu Projeleri ve Üniversite Kütüphaneleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi - Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Coffey, Clare ve Newcombe Jodi (2001), **The Polluter Pays Principle and Fisheries: The Role of Taxes and Charges**, English Nature, Institute for European Environmental Policy, London.
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.521.6753&rep=rep1&type=pdf> (11.11.2018).
- Comission of the European Communities (2005), **Report from the Commission - Annual report of the instrument for structural policy for pre-accession (ISPA) 2005**, [SEC (2001) 726], Brussels http://aei.pitt.edu/45548/1/com2006_0674.pdf (17.11.2018).
- Comission of the European Communities (2006), **Report from the Commission - Annual report of the instrument for structural policy for pre-accession (ISPA) 2006**, [SEC (2001) 726], Brussels http://aei.pitt.edu/45550/1/com2007_0685.pdf (17.11.2018).
- Comission of the European Communities (1995), **Progress Report on Implementation of the Life Regulation and Evaluation of the Action by the Community Relating to the Environment ACE, MEDSPA, NORSPA and ACNAT**, Nr.950093, Brussels.
- Comission of the European Communities (1998), **Implementing MEDA Report 1996-1997**, Brussels, http://aei.pitt.edu/42930/1/com1998_0524.pdf (16.11.2018).
- Comission of the European Communities (2000), **Annual Report of the Instrument for Structural Policy for Pre-Accession (ISPA) 2000**, [SEC (2001) 726], Brussels <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0616:FIN:EN:PDF> (17.11.2018).
- Comission of the European Communities (2001), **Report from the Commission - Annual report of the instrument for structural policy for pre-accession (ISPA) 2001**, [SEC (2001) 726], Brussels [http://aei.pitt.edu/45541/1/SEC_\(2001\)_1726.pdf](http://aei.pitt.edu/45541/1/SEC_(2001)_1726.pdf) (17.11.2018).

- Comission of the European Communities (2003), **Report from the Commission - Annual report of the instrument for structural policy for pre-accession (ISPA) 2003**, [SEC (2001) 726], Brussels <https://www.esiweb.org/pdf/bulgariaECISPA%20report%202003.pdf> (17.11.2018).
- Comission of the European Communities (2004), **Report from the Commission - Annual report of the instrument for structural policy for pre-accession (ISPA) 2004**, [SEC (2001) 726], Brussels [http://aei.pitt.edu/45546/1/SEC_\(2005\)_1522.pdf](http://aei.pitt.edu/45546/1/SEC_(2005)_1522.pdf) (17.11.2018).
- Comission of the European Communities (2001), **Sapard Annual Report - Year 2000**, COM(2001) 341 Final, Brussels, <https://www.esiweb.org/enlargement/wp-content/uploads/2009/02/ec-sapard-report-2000.pdf> (20.11.2018).
- Comission of the European Communities (2002), **Report from the Commission - Annual report of the instrument for structural policy for pre-accession (ISPA) 2002**, [SEC (2001) 726], Brussels [http://aei.pitt.edu/45543/1/COM_\(2003\)_655.pdf](http://aei.pitt.edu/45543/1/COM_(2003)_655.pdf) (17.11.2018).
- Comission of the European Communities (2003), **Report from The Comission The Stabilization and Association Process for South East Europe**, Brussels, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/enlargement_process/accession_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/sap_composite_paper_annex1_en.pdf (16.11.2018).
- Comission of the European Communities (2003), **Report From The Commission to The European Parliament and The Council Mid-Term Review of Regualtion (EC) No 1655/2000, LIFE**, Brussels, http://aei.pitt.edu/45922/1/com2003_0668.pdf (17.11.2018).
- Coşkun, Enis (2001), **Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye**, 1.Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Council Regulation (EC) No 1085/2006 (2006), **Official Journal of the European Union**, 1085/2006, (17.07.2006).
- Council Regulation (EC) No 1267/1999 (1999), **Official Journal of the European Union**, 1267/1999, (21.06.1999).
- Council Regulation (EC) No 1268/1999 (1999), **Official Journal of the European Union**, 1268/1999, (21.06.1999).
- Council Regulation (EC) No 1488/96 (1996), **Official Journal of the European Union**, 1488/96, (23.07.1996).
- Council Regulation (EC) No 2666/2000 (2000), **Official Journal of the European Union**, 2666/2000, (5.12.2000).
- Council Regulation (EC) No 2698/2000 (2000), **Official Journal of the European Union**, 2698/2000, (27.11.2000).

- Council Regulation (EC) No 718/2007 (2007), **Official Journal of the European Union**, 718/2007, (12.06.2007).
- Council Regulation (EC) No 1404/96 (1996), **Official Journal of the European Union**, 1404/96,
- Council Regulation (EC) No 1655/2000 (2000), **Official Journal of the European Union**, 1655/2000, (17.07.2000).
- Council Regulation EC No 1682/2004 (2004), **Official Journal of the European Union**, 1682/2004, (15.09.2004).
- Council Regulation EEC No 1872/84 (1984), **Official Journal of the European Union**, 1872/84, (28.07.1984).
- Council Regulation EEC No 1973/92 (1992), **Official Journal of the European Union**, 1973/92, (21.05.1992).
- Council Regulation EEC No 2242/87 (1987), **Official Journal of the European Union**, 2242/1987, (23.07.1987).
- Council Regulation EEC No 3907/91 (1991), **Official Journal of the European Union**, 3907/91, (19.12.1991).
- Council Regulation EEC No 3908/91 (1991), **Official Journal of the European Union**, 3908/91, (19.12.1991).
- Council Regulation EEC No 563/91 (1991), **Official Journal of the European Union**, 563/91, (04.03.1991).
- CPS Corporate & Public Strategy Advisory Group (2012), **Çevre Hakkında AB Müktesebat Rehberi**, İstanbul & Brüksel. https://www.mess.org.tr/media/filer_public/f0/4c/f04c24b0-c91c-4b2d-a658-35d5ed1d6abc/mess_-cevre-ocak-2012.pdf (13.11.2018).
- Çakmak, Haydar (2007), **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, 2.Baskı, Platin Yayınları, Ankara.
- Çalış, Şaban H. vd., (2006), **Avrupa Birliği: Tarihi, Kurumları ve Niteliği**, 1. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Çamur, Derya ve Vaizoğlu, Songül A. (2007), “Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler), **TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni**, 6(4), 297-306.
- Çelenk, Sevdanur (2006), “Avrupa Birliği Düşüncesi ve Tarihi”, **Hukuk Dünyası**, 16(1), 81-91.
- Çelik, Kenan (2005), **Avrupa Birliği ve Türkiye, Türkiye-AB İlişkileri**, Ktü Yayınları, Trabzon, <http://www.kenancelik.ktu.edu.tr/yayin/ab.pdf> (25.11.2017).
- Çelikkaya, Ali (2011), “Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye’deki Durumun Değerlendirilmesi”, **Anadolu Üniveritesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(2), 97-120, <http://denetimakademisi.com/wp-content/uploads/2017/07/AVRUPA-.pdf> (19.11.2018).

- Çelikaş, İbrahim (2006) “2007-2013 Mali Perspektifi İçin Öngörülen Avrupa Birliği Katılım Öncesi Fonlarının Yapısı”, **Sayıştay Dergisi**, (63), 39-49. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423911610.pdf> (09.10.2018).
- Çokgezen, Jale (2007), “Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 23(2), 91-115.
- Çolak, Olcay ve Ertuğrul, Cemil (2018) “Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarında Mali Araçların Rolü: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 16 (2) 91-110.
- Değirmendereli, Ali (2000), “Çeşitli Ülkelerde Uygulanan Ekolojik Vergiler”, **Mevzuat Dergisi**, 3(33), 1-10.
- Değirmendereli, Ali (2004), “Çevrenin Korunmasında Özel ve Kamu Girişimi Ya Da Çevre Koruma Araçları”, Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım (Ed.), **Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik ve Yönetimsel Perspektifler**, 1.Baskı içinde (489-512), Beta Yayınevi, İstanbul.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (2007), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 6.Baskı, Ankara.
- Dinç, Gülşah (2014), **2014-2020 IPA-II Dönemi Hazırlıkları ve 2007-2013 IPA-I Dönemi ile Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, <http://www.udhb.gov.tr/images/hizlierisim/efa11dbd4ac3ba0.pdf> (18.11.2018).
- Duru, Bülent (2007a) “Avrupa Birliği Çevre Politikası”, Çağrı Erhan ve Deniz Senemoğlu (Ed.), **Avrupa Birliği Politikaları**, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Duru, Bülent (2007b), **Avrupa Birliği Çevre Politikası**, İmaj Yayınevi, Ankara <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/817/> 12.11.2018.
- Dündar, Yılmaz ve Fişne, Mustafa (2002), “Avrupa Birliği’nde Çevresel Ekonomik Uygulamalar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, (2),119–136.
- Efe, Haydar (2017), “Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye Yönelik Mali Yardımlarının Türkiye İçin Önemi”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Özel Sayı, 222-241. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/400668> (10.11.2018).
- Egeli, Gülün (1996), **AB. ve Türkiye’de Çevre Politikaları**, 1.Baskı, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.
- Ekeman, Ebru (1998), **Avrupa Birliği ve Türkiye’nin Çevre Politikalarının Karşılaştırmalı İncelenmesi**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Nr. (153), İstanbul.
- Ekmeztoglou, Thisvi vd. (2001), **AB’nin Çevre Politikası ve Türkiye’nin Uyumu**, İKV Yayınları, İstanbul.

- Erdal, Adnan (2006), “AB’nin Bölgesel Politikası ve Mali Araçları: Uyum Sürecinde Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, Mehmet Dikkaya (Ed.), **AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası**, 1. Baskı içinde (225-257), Alfa Aktüel Yayınları, Bursa.
- Erdem, Mehmet Samet ve Yenilmez, Füsün (2017), “Türkiye’nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 4(2), 91-119.
- Ergüder, Can ve Akdenizli Kocagül, Dilek (2008), **Avrupa Birliği’nde Bölgesel Politikann Gelişimi ve Yapısal Fonlar**, Matsa Basımevi, Ankara. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271234310r2790.Avrupa_Birligi_nde_Bolgesel_Politika_nin_Gelisimi_ve_Yapisal_Fonlar.pdf (06.10.2018).
- Ersoy, Erkan (t.y.), **IPA – II Dönemi Programlaması**, www.suyonetimi.gov.tr/Libraries/su/ERKAN_ERSOY-SUNUM_13052015.sflb.ashx (13.11.2018).
- Ertürk, Hasan (2012), **Çevre Bilimleri**, Güncellenmiş 4.Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Esen, Selin (2014), “Avrupa Birliği Bölgeler Komitesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 59(4), 89-122.
- ETFC 2009, “Türk İş Dünyası İçin AB Mevzu”, **ETCF Kitapçıkları EUROCHAMBRES ve TOBB**, Ankara.
- European Comission (2007), **LIFE Third Countries 1992-2006**, Office for Official Publications for the European Communities, Luxembourg, http://ec.europa.eu/environment/life/publications/lifepublications/lifefocus/documents/TCY_lr.pdf (10.11.2018).
- European Comission (2013); **MARCO POLO New Ways to a Green Horizon**, https://ec.europa.eu/transport/marcopolo/files/publi/leaflets/leaflet_2009_en.pdf (14.11.2018).(14.11.2018). /marcopolo/files/publi/leaflets/leaflet_2009_en.POLO42tp://documents.rec.org/publications/DGENV_NGO_dia_Nov2002_Er
- European Comission (2017), **Project to Support the Evaluation of the Implementation of the EU Ecolabel Regulation**, Publications Office of The European Union, Luxembourg, https://www.researchgate.net/publication/318094731_Study_to_support_the_evaluation_of_the_EU_Ecolabel_implementation (22.11.2018).
- European Comission (2017), **Support for an External and Independent LIFE Mid Term Evaluation Report**, Publications Office of The European Union, Luxembourg, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7861fb60-1e7a-11e7-aeb3-01aa75ed71a1/language-en> (21.11.2018).
- European Comission (t.y.), **The European Eco Label Better by Nature** <http://ec.europa.eu/environment/ecolabel/documents/general.pdf> (23.11.2018).

- European Comission (2014), **ENV-MEDSPA – Action (EEC) by the Community for the protection of the environment in the Mediterranean region (MEDSPA), 1991-1992**, European Environment Agency, (t.y.), **Corine Land Cover**, EEA Publications, <https://www.eea.europa.eu/publications/COR0-landcover> (13.11.2018).
- Eurostat (2013), **Environmental Taxes Statistical Guide**, Publications Office of The European Union, Luxembourg, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5936129/KS-GQ-13-005-EN.PDF> (21.11.2018).
- Eurostat 2017), **Energy, Transport and Environemnt Indicators Statistical Books**, Publications Office of The European Union, Luxembourg, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8435375/KS-DK-17-001-EN-N.pdf/18d1ecfd-acd8-4390-ade6-e1f858d746da> (01.12.2018).
- Eurostat (2018), **Environmental Tax Statistics – Detailed Analysis**, , Publications Office of The European Union, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/53713.pdf> 14.11.2018.
- Evaluation pour la Commission Européenne (2009), **MEDA II Rapport Final, Volume I: Rapport Principal**, https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/evaluation-cooperation-ec-meda2-1264-main-report-200906_fr_2_0.pdf (18.11.2018).
- Ferhatoglu, Emrah (2003), “Avrupa Birliği’nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri”, **E-Yaklaşım Dergisi**, 2003(3), 1-7. http://www.geocities.ws/ceteris_tr2/e_ferhatoglu.pdf (11.10.2018).
- Gökçe, Baran (2006), **AB Balıkçılık Politikaları ve Türkiye’deki Balıkçı Barınak ve Limanlarının Potansiyellerinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görmez, Kemal (2007), **Çevre Sorunları**, 1.Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.
- Gösterici, Hüseyin ve Ormanoğlu, Burhan “Avrupa Birliği IPA Mali Yardım Sistemi/2007- 2013 Dönemi Uygulaması”, **Bütçe Dünyası Dergisi**, 2(25), 2007, 101-114.
- Gündüz, İsmail Orçun (2013), “Bir Çevre Vergisi Türü Olarak Enerji Vergisi: Fosil Yakıtların Vergilendirilmesi-I”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22(2), 111-126. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/50852> (09.12.2018).
- Hamamcı, Can (1997), **Çevrenin Uluslararası Boyutu: İnsan, Çevre ve Toplum**, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Hogan, James (1991), **The European Marketplace**, 1st edition, The Macmillan Press Ltd., London.

- İktisadi Kalkınma Vakfı (2003), **Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma Taslağı**, Avrupa Konvansiyonu, Brüksel, <https://www.ikv.org.tr/images/files/A9-tr.pdf> (17.11.2018).
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2014), “Mali İşbirliği”, **İKV Yayınları**, (1-3), <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=42> (17.11.2018).
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2016), **Türkiye’nin Katıldığı AB Programları ve Proje İmkanları**, Dünya Süper Veb Ofset A.Ş., Nr.285, İstanbul. https://www.ikv.org.tr/images/files/IKV%20Yayin_AB%20Programlari.pdf (14.11.2018).
- İncekara, Ahmet ve Kılınç Savrul, Burcu (2011), “Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Politikaları: Yapısal Fonlar ve Diğer Mali Araçlar Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, **Session 6B Büyüme ve Gelişme II**, 405-411, https://abs.cu.edu.tr/Dokumanlar/2016/PF%20434/545318283_avrupa_birligi_bolgesel_kalkinma_politikalari.pdf (05.11.2018).
- İstanbul Sanayi Odası (2007), **Avrupa Birliği Çevre Politikası Paneli**, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, Serpil (2012), “AB-Akdeniz Bölgesel Politikaları ve Türkiye’nin Uyumu”, **Journal of Yaşar University**, 3(12), 1731-1742, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/179208> (15.10.2018).
- Karabacak, Hakan (2004), “Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye ile İşbirliği”, **Maliye Dergisi**, (146) 69-106. https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/md146/ABmaliyardim.pdf (09.09.2018).
- Karabulut, Elif (2004), “Avrupa Birliği Çevre Politikaları”, Turgay Uzun ve Serap Önen (Ed.), **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye**, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Karaman, Murat Selim (2014), **Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) Kapsamında Gerçekleştirilen Hizmet Sözleşmelerinin Yürütülmesi**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, <http://www.udhb.gov.tr/images/hizlierisim/d69e72495b769c5.pdf> (11.11.2018).
- Kargı, Veli ve Yüksel, Cihan (2010), “Çevresel Dışsalıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri”, **Maliye Dergisi**, (159), 183-202, http://cihanyuksel.org/makale_2010_1.pdf (01.12.2018).
- Karluk, Rıdvan (2003), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karluk, Rıdvan (2014), **Avrupa Birliği Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları**, 11.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kayaer, Mesut (2013), “Bir Çevre Koruma Aracı Olarak Çevresel Vergilerin, Sübvansiyon ve Teşviklerin ve Dış Yardımların Kullanılması”, **Azerbaycan’ın Vergi Jurnalı**, 129-142. <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/25825/makaleler/1/arastirmax-bir-cevre->

koruma-araci-olarak-cevresel-vergilerin-subvensiyonlarin-tesviklerin-dis-yardimlarin-kullanilmasi.pdf (18.12.2018).

Kaynak, Selahattin (2011), “Avrupa Birliği Yolunda Bilim Ve Teknoloji Bağlamında Türkiye'nin AB-27 Ülkeleri Karşısındaki Mevcut Durumu”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi** , VI (II), 151-159, <http://beykon.org/dergi/2011/FALL/S.Kaynak.pdf> (23.11.2018).

Keleş, Ruşen vd. (2012), **Çevre Politikası**, Genişletilmiş 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Kıraç, Selda ve İlhan, Buket (2010), “Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar”, **Milli Eğitim Dergisi**, (188), 191-201, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/442702> (10.10.2018).

Kıvılcım, İlge (2014), “AB’de 7’nci Çevre Eylem Programı Başladı”, **İktisadi Kalkınma Vakfı İKV Değerlendirme Notu 82**, 1-7.

Koç, Yıldırım (2002), “Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası”, **Jeopolitik Dergisi**, 2002(3), 1-4. <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1325534489a.pdf> (10.11.2018).

Küçükkaya, Alper (2008), **Avrupa Birliği Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Laursen, Finn (1996), “The Role of The Commission”, Svein S Andersen, Kjell A Eliassen (Ed.), **The European Union: How Democratic Is It?**, Sage Publications, London.

Manisalı, Erol (2004), **Akp Hükümeti ve Avrupa, Türkiye-Avrupa İlişkilerinde “Sessiz Darbe”**, 10.Baskı, Derin Yayınlar, İstanbul.

Marin, Ali (1998), "EU Environmental Policy", **Ali Marin, El-Agraa, The European Union: History, Institutions, Economics and Policies**, 5th Edt., London, (423-443)

Mazey, Sonia (1996), **Development of the European Idea: From Sectoral Integration to Political Union, European Union and Policy Making**, Routledge Publisher, New York.

Nordic Investment Bank (2006), **European Principles for The Environment**, https://www.nib.int/filebank/a/1521315365/9ae732ab406cefafa3525b7bd10ad134/7215-European_principles_for_the_environment.pdf (01.12.2018).

O’riordan, Tim ve Voisey, Heather (1997), **Sustainable Development in Western Europe: Coming to Terms with Agenda 21**, 1st edition, Frank Cass & Co.Ltd., London.

Official Journal of the European Communities (2001), **Special Report No 21/2000**, Official Journal of the European Union, United Kingdom, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8cc4764b-a9cd-4d23-bc7f-284283e70dda/language-en> (20.11.2018).

- Official Journal of the European Communities (2006), **Special Report No 5/2006 Concerning the MEDA Programme, together with the Commission's Replies**, Official Journal of the European Union, United Kingdom, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/26a20363-95ec-4f9b-86bb-7d6668be2085/language-en> (20.11.2018).
- Ohtamış, Erol (2008), **Avrupa Birliği Sınır Ötesi İşbirliği Ve Yönetim Yapıları Ve Türkiye Uygulamaları**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı – Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/3764/sinirote.pdf (07.12.2018).
- Onuk, Neşve Burcu (2007), **Avrupa Birliği'nde Çevre Hukukunun Gelişimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ökmen, Mustafa (2006), “Uyum Sürecinin Ekoloji-Politigi: AB ve Türkiye’de Çevre Politikaları”, Mehmet Dikkaya, (Ed.), **AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politigi**, 1. Baskı içinde (325-380), Alfa Aktüel, İstanbul.
- Öner, A.Çınar (2017), **SC2 Kıdemli Ulusal İrtibat Noktası TÜBİTAK Ufuk 2020 Programı**, Adana. <http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/2-UFUK%202020%20PROGRAMI.pdf> (13.11.2018).
- Öz, Ersan ve Buyrukoğlu, Selçuk (2012), “Negatif Dışsallıkların Önlenmesinde Çevresel Vergiler: Türkiye ve OECD Ülkeleriyle Karşılaştırması”, **Tisk Akademi**, 2012(14), 1-26. <http://www.ersanoz.com/makaleler/09-07-2012-negatif-dissalliklarin-onlenmesinde-cevresel-vergiler.pdf> (08.11.2018).
- Özcan, Mehmet (1999), **Avrupa Birliği'nde Fikri ve Sınai Haklar**, 1.Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.
- ÖZDEK, Emine Yasemin (1993), **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, 1.Baskı, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Özer, Mehmet Akif (2011), “Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarında Akdeniz Havzası ve Türkiye”, **Sayıştay Dergisi**, (82), 23-51.
- Öztunalı Kayır, Gülser (2003), “AB Çevre Politikaları”, M.Şükrü Erdem ve S.Mehter Aykın (Ed.), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 1.Baskı içinde (317-332), Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Öztunç, Özgür (2006), **Uluslararası Çevre Politikalarında Birleşmiş Milletlerin Rolü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyakışır, Deniz (2006), “AB Ortak Rekabet Politikası Çerçevesinde Rekabet ve Devlet Yardımları: Türkiye Açısından Değerlendirme ve Mevzuat Uyumu”, Mehmet Dikkaya (Ed.), **AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politigi**, 1. Baskı içinde (259-277), Alfa Aktüel Yayınları, Bursa.

- Paksoy, H.Mustafa vd. (2011), **Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği**, 1.Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Reçber, Kamuran (2013), **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, 2.Baskı, Dora Kitabevi, Bursa.
- Regulation (EC) No 614/2007 (2007), **Official Journal of the European Union**, 614/2007, (23.05.2007).
- Regulation (EU) No 1293/2013 (2013), **Official Journal of the European Union**, 1293/2013, (11.12.2013).
- Regulation (EU) No 231/2014 (2014), **Official Journal of the European Union**, 231/2014, (11.03.2014).
- Regulation (EU) No 1290/2013 (2013), **Official Journal of the European Union**, 1290/2013, (11.12.2013).
- Samsun, Nihal (2005), **Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü**. acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/2178/2853.pdf (09.12.2018).
- Saraçoğlu, Fatih (2006), **Avrupa Birliği’nde Vergi Uyumlaştırma Süreci ve Türkiye**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.
- Satır Reyhan, Ayşen (2014), “Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları”, **Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(1), 110-120. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/86074> (11.10.2018).
- Serdaroğlu, Selcan (2003), “Avrupa Bütünleşmesine Katkıda Bulunan Bir Faktör Olarak Çevre Politikası”, Belgin Dedeoğlu (Ed.), **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, 1. Baskı içinde (281-327), Boyut Kitapları, İstanbul.
- Sicim, A. Murat (2006), **Avrupa Birliği’nde Akdeniz Politikası ve Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü,4 acikar siv. ankara.edu.tr/browse/31102/205937.pdf (10.11.2018).
- Skuhra vd. (2003), **Soğuk Savaş Sonrası Avrupa ve Türkiye**, 1. Baskı, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Şahin, Yusuf (1999), “Çevre Sorunlarına Alternatif Çözüm Arayışları: Kirlilik İzinleri Piyasası”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 4(15), 48-56. <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/15/07-yusuf-sahin-cevre-sorunlarina-alternatif-cozum-arayislari.pdf> (19.11.2018).
- Şen, Zelal (2004), **Türkiye’nin Avrupa Birliği Adaylığı Ve Katılım Öncesi Stratejisi Çerçevesinde Bölgesel Politika Alanında Uyum Durumunun Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği.

- Talu, Nuran (2006), **Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’de Çevre Politikaları**, 1. Baskı, Türkiye Çevre Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara.
- Talu, Nuran (2009), **Yerel Yönetimlerde AB Çevreciliği**, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtımları, Ankara
- Talu, Nuran (2010), **Çevre Politikalarında Yaşanan Gelişmeler**, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa, [https://slideplayer.biz.tr/slide/2739119/\(11.09.2018\)](https://slideplayer.biz.tr/slide/2739119/(11.09.2018)).
- Tavşancı, Aykut (2005), “AB Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri”, **İktisat İşletme ve Finans Mali ve Ekonomik Sorunlara Yönelik Aylık Yayını**, 20(236), 43-45.
- Tekinalp, Ünal ve Tekinalp, Gülören (2000), **Avrupa Birliği Hukuku**, 2. Baskı, Betaş Yayınevi, İstanbul.
- Tezbaşaran, Hakan (2011), **Avrupa Birliği’nin Taraf Olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları: Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezcan, Ercüment (2014), Avrupa Konseyi/Avrupa Birliği Zirvesi, Belgin Akçay ve İlke Göçmen (Ed.), **Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Güncellenmiş 2. Baskı İçinde (143-168), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- The Regional Environment Center (2003), **DG-ENVNGO Dialogue Grup**, T The Regional Environment Center Publications, Hungary, http://documents.rec.org/publications/DGENV_NGO_dialogue7_Nov2002_EN.pdf (19.10.2018).
- Tiryakioğlu, Ferit Ömer ve Dellal, İlkay (2012), “AB Ortak Balıkçılık Politikası, Kalkınmada Balıkçılığın Rolü ve Türkiye ile Karşılaştırılması”, **10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi**, 199-206. <http://www.tarimarsiv.com/wp-content/uploads/2017/04/225-232.pdf> (11.11.2018).
- Topal, Abdülkadir ve Bilgili, Muhammed Yunus (2015), “Bir Çevre Politikası Aracı Olarak Depozito - Geri Ödeme Sisteminin Avantajları ve Dezavantajları”, **SOBİDER**, 2(5), 423-437. http://www.sobider.com/Makaleler/753557544_129%20Muhammed%20Yunus%20B%20C4%B0LG%C4%B0L%C4%B0.pdf (12.12.2018).
- Toprak, Duriye (2006), “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (2), 146–169.
- Töre, Nahit vd. (2001), **Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Çevre Mevzuatı**, Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, Ankara.
- Tuncay, Utku, “AB Çevre Müzakerelerinde Türkiye”, **Tepav Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü**, 1-44.

- Tunçsiper, Bedriye ve Yakut, Şimal (t.y.), “Avrupa Birliği'nin Ekonomik Parasal Birlik Hedefi ve Türkiye'nin Uyumu”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (10-119), <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c1s1/makale/c1s1m7.pdf> (11.11.2018).
- Turan, Hayrettin (01.03.2016), “EBRD Türk Firmalarından Proje Bekliyor”, **Turcomoney**, (13-20).
- TÜBİTAK (2010), **AB 7. Çerçeve Programı (7. ÇP) Ülke Performansı**, AB Çerçeve Programları Müdürlüğü, Ankara, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/22/BTYK22_Ek2_AB_7CP_Ulke_Performansi.pdf (19.10.2018).
- TÜBİTAK (2012), **AB 7.Çerçeve Programı Ara Değerlendirme Raporu**, Avrupa Birliği Çerçeve Programı Ulusal Koordinasyon Ofisi, Ankara, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/BTYK/btyk24/EK1_7CP_Raporu.pdf (19.10.2018).
- TÜBİTAK (2012), **AB 7. Çerçeve Programı**, Ankara http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/content_files/iletisim/cpmkitap.pdf (23.11.2018)
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (2018), **Dünyada ve Türkiye’de Ar-Ge Faaliyetleri**, Ankamat Matbaacılık, MMO/696, Ankara, <https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/ARGE%20rapor%20web.pdf> (17.12.2018).
- Türkeş, Murat (2005), “Türkiye–İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi İlişkileri ve İklim Değişikliği Politikaları” **Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli Vizyon ve Öngörü Raporu**, 1-64. https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-8.pdf (11.10.2018).
- Türkeş, Murat ve Kılıç, Gönül (2004), “Avrupa Birliği'nin İklim Değişikliği Politikaları ve Önlemleri”, **Çevre, Bilim ve Teknoloji, Teknik Dergi**, (2), 35-52.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (t.y.), **Euro’ya Geçiş ve Sorular ve Cevaplar**, Ankara, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/dbc32e47-9fd4-4fcc-a0a3-7c9e0e2e65d8/Eurogecis.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-dbc32e47-9fd4-4fcc-a0a3-7c9e0e2e65d8-m3fBagp> (15.12.2018).
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı (1987), **Türkiye'nin Çevre Politikası Nedir? Ne Olmalıdır?**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları, Ankara.
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (2012), **Hollanda Hükümeti MATRA ve İnsan Hakları Programları Vaka Analizi**, TÜSEV Yayınları, İstanbul. <https://www.tusev.org.tr/userfiles/images/HollandaVakaAnaliziTR.06.11.13.pdf> (19.12.2018).
- Uçar, Mustafa ve Vuran, Yunus (2016), “IPARD Programının Ülkemiz İstihdamına Etkisi”, **International Journal of Academic Value Studies**, 2(1), 53-81. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/288247> (13.12.2018).

URL, “ MATRA Programı” (t.y.), <http://www.diab.gov.tr/matra> (10.11.2018).

URL, “AB Çerçeve Programları (FP7), https://www.ab.gov.tr/_45035.html (17.10.2018).

URL, “Avrupa Birliği Adalet Divanı” (t.y.), https://www.ab.gov.tr/_45632.html.

URL, “Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı”, (t.y.), did.ormansu.gov.tr/did/Anasayfa/avrupaCevreFasli/ABDestkliProjeler.aspx?sflang=tr# (18.09.2018).

URL, “Büyük Türkçe Sözlük” (t.y.), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bf3c99663d250.67607780 (27.10.2018).

URL, “CORDIS - ENVSTAT” (t.y.), https://cordis.europa.eu/news/rcn/2902_en.html (13.11.2018).

URL, “CORDIS - HYDROPOL (t.y.), https://cordis.europa.eu/news/rcn/229_en.html (13.11.2018).

URL, “CORDIS, (t.y.), https://cordis.europa.eu/news/rcn/1339_en.html. (13.11.2018).

URL, “Dışişleri Bakanlığı AB İşleri Müdürlüğü”, (t.y.), www.ab.gov.tr/5_en.html (10.11.2018).

URL, “Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, (t.y.), <http://www.ab.gov.tr/92.html> (10.11.2018).

URL, “Energy, Climate Change, Environment, Climate Action”, (t.y.), https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies_en (07.11.2018).

URL, “Environment Life Programme”, (t.y.), <http://ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm> (16.11.2018).

URL, “Environment” (t.y.), https://ec.europa.eu/info/departments/environment_en (10.12.2018).

URL, “Environmental Tax Revenues”, (t.y.), https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_tax_statistics

URL, “EOP”, www.ipa.gov.tr/EOP_1067 , (19.11.2018).

URL, “EOP”, www.ipa.gov.tr/EOP_1068 , (19.11.2018).

URL, “European Comission”, (t.y.), <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/e50004.htm> (04.05.2018).

URL, “European Environment Agency Glossary”, https://www.eea.europa.eu/help/glossary#c4=10&c0=all&b_start=20&c2=tax (18.11.2018).

URL, “European Environment Bureau”, (t.y.), <https://eeb.org/homepage/about/> (01.12.2018).

URL, “European Investment Bank” (t.y.), <http://eib.org/en/projects/priorities/climate-and-environment/index.htm> (01.12.2018).

URL, “Horizon 2020”, <https://h2020.org.tr/tr/tematik-alanlar/avrupa-aglari> (03.11.2018).

- URL, “Horizon 2020”, <https://h2020.org.tr/tr/tematik-alanlar/cevre-ve-ham-maddeler> (03.11.2018).
- URL, “IPA Teknik Yardım Projeleri” (t.y.), [https://www.ipa.gov.tr/Teknik-Yardim-Projeleri_1062_\(10.11.2018\)](https://www.ipa.gov.tr/Teknik-Yardim-Projeleri_1062_(10.11.2018)).
- URL, “Lifeplus”, (t.y.), <http://www.lifeplus.gov.mt/index.aspx> (17.09.2018).
- URL, “Search for LIFE Projects”, (t.y.), ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm (14.11.2018).
- URL, “The History of LIFE”, (t.y.), <http://europa.eu.int/comm/environment/life/life/historyoflife.htm> (13.11.2018).
- URL, “UFUK 2020”, (t.y.), <https://ufuk2020.org.tr/tr/basari-hikayeleri/cevre-ve-ham-maddeler> (17.12.2018).
- URL, Uluslararası Çevre Mevzuatı (t.y.), did.cevreorman.gov.tr/did/Files/ULUSLARARASI%20OÇEVRE%20MEVZUATI.pdf. 10.11.2018
- Uyanusta, Esra (2005), **Avrupa Birliği’nin Rekabet Politikası**, 3. Baskı, İKV Yayınları, İstanbul.
- Uzel, Çağrı (2017), **Çevresel Sorunları Önleme Kapsamında Kullanılan Vergi Politikası ve Türkiye’deki Güncel Durumun Analizi**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Uzun, Ertuğrul (2003-2004), “Avrupa Birliği’nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1-32. <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/500/194876.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (19.11.2018).
- Uzunpınar, Adnan (2008), **Katılım Öncesi AB Kırsal Kalkınma Politikası ve Türkiye’de Uygulanacak İpard Programı Kapsamında Proje Hazırlama, Değerlendirme ve Seçim Süreci**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı – Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.
- Ülger, İrfan Kaya (2015), **Avrupa Birliği Rehberi**, Genişletilmiş 2. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Yaşamış, Firuz Demir (2001), “Avrupa Birliği, Türkiye ve Çevre”, **TMMOB Şehir Plancıları Odası. Dünya Şehircilik Günü 25. Kolokyumu**, Ankara, 235-266.
- Yaşamış, Firuz Demir (2000), “Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Çevresel Bütünleşmesi”, **Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı**, 6(36), 1032-1036.
- Yıldırım, Uğur (2003), “Avrupa Birliği Ortak Çevre Politikası”, Muhsin Kar ve Harun Arıkan (Ed.), **Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması**, 1. Baskı içinde (308-321), Beta Basım Yayım, İstanbul.

- Yıldırım, Uğur ve Budak, Sevim (2005), “Son Gelişmeler Işığında Avrupa Birliği Çevre Politikasında Değişimler ve Türkiye’nin Politik Yaklaşımı”, **Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 13(1-2) 177-216. http://dosya.marmara.edu.tr/avrupa/mjes%20arsiv/vol%2013%201&2/10-y_ld_r_m_budak.pdf (10.09.2018).
- Yıldız, Habib ve Yardımcıoğlu, Fatih (2005), “Türkiye’ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Aday Ülkelerle Karşılaştırılması”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 6 (2), 75–106. <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1223.pdf> (26.10.2018).
- Yıldız, Habib, (2006), “Kirliliğin Önlenmesinde Çevre Vergilerinin Rolü”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, 21(245).
- Yıldız, Mircan (2002), “Avrupa’nın Ekonomik ve Parasal Bütünleşmesinde Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **Avrupa Birliği’ne Geçiş Süreci ve Türk Kamu Maliyesinin Uyumu 17. Türkiye Maliye Sempozyumu**, TÜRMOB Yayınları, Nr.185, Ankara, 28-70.
- Yorkan, Arzu (2009), “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, **Bilge Strateji**, 1 (1), 24-39.
- Yüksel, Cihan (2006), **Dışsallıklarda Kamusal Çözümler: Türkiye Uygulaması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet SEYHAN, 04.03.1982 tarihinde Giresun İli'nde doğdu. 1993 yılında Giresun Cumhuriyet İlkokulu'nu; 2000 yılında Giresun Hamdi Bozbağ Anadolu Lisesi'ni; 2005 yılında da Dokuz Eylül Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nü bitirdi. 2011 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı. 2009 yılında Giresun Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi unvanıyla akademisyenlik hayatına adım attı ve hali hazırda bu göreve devam etmektedir.

SEYHAN, evli ve bir erkek babası olup, İngilizce bilmektedir.